

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVILAP

Szerkeszti: Barabás András, Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Olvasószerkesztő: Tóth Tünde.

»népért síró, bús oligarcha«

SZILÁGYI ÁKOS

»az ugar ugor kézben marad«

NICK ELSDORF

»Hajh, megremegnének sokan«

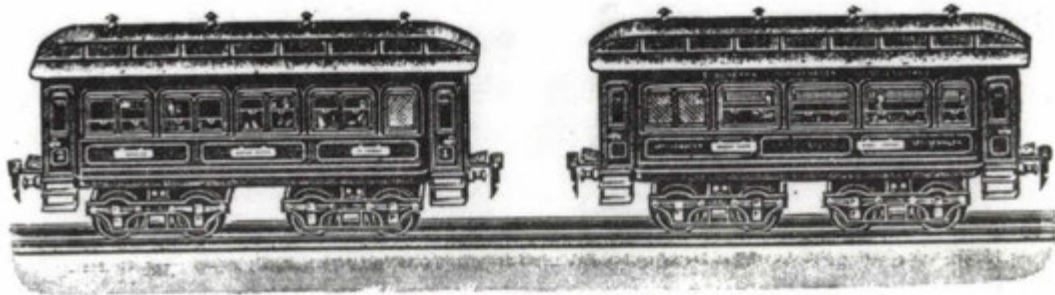
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ

Mcmxcviii Október

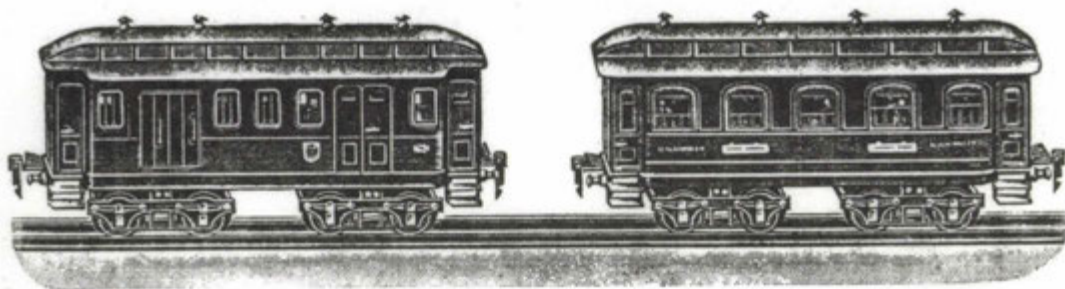
Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA SZÁZNEGYVENKILENC FORINT

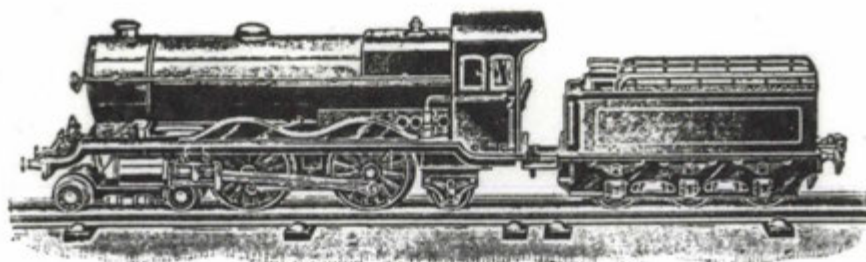
1841

1842

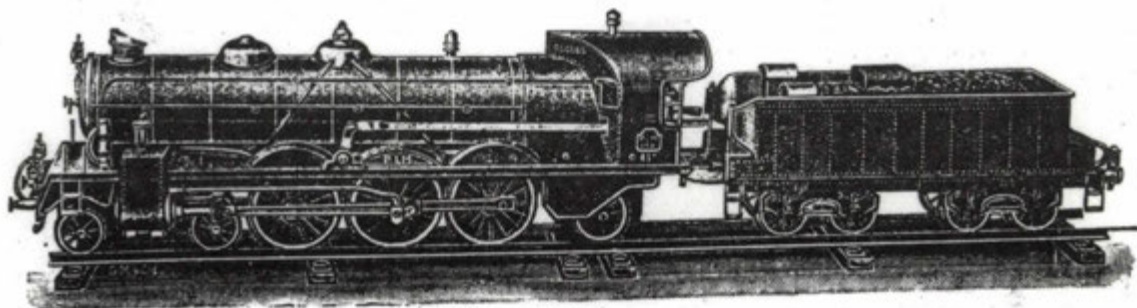
1844

1843

CE 4020

CE 4021

H 4021

MCMXCVIII OKTÓBER

TIZEDIK ÉVFOLYAM TIZEDIK SZÁM

Nick Elsdorf Narodnyikok a Dunánál 3

Szilágyi Ákos Lex simulata (Befejező rész) 8

Bíró A. Zoltán „Csodálatos” és „intoleráns” vidék 23

Így írtunk mi 28

Tábor Ádám 28

Bertók László 28

Ferencz Győző 30

Petri György 31

Parti Nagy Lajos 33

Spiró György 37

Krasznahorkai László 39

Tandori Dezső Zsengék, zsongemények 41

Nádasdy Ádám A walesi bárdok tréfás jiddis fordítása 46

Dalos György BM-forgácsok 62

E számunkat az 1919-es MÁRKLIN-Hauptkatalog képeivel illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: BOJTÁR ENDRE.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS, TÖRÖK ANDRÁS, LENGYEL LÁSZLÓ.

SZERKESZTŐTÁRSUNK: KÁLMÁN C. GYÖRGY (1995-TŐL 1996-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETHI LUDMILLA.

LEVÉLCÍM: 1011 BUDAPEST, BEM RAKPART 6.

TELEFON ÉS FAX: 201-0880

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST, BOKOR U. 23-25. TELEFON: 436-2000. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ A HÍRLAPELŐFIZETÉSI IRODÁBAN (BUDAPEST ORCZY TÉR 1. LEVÉLCÍM: HELIR. BUDAPEST 1900), EZENKÍVÜL BUDAPESTEN A MAGYAR POSTA RT. HÍRLAP-ELŐFIZETÉSI ÉS ELEKTRONIKUS POSTA IGAZGATÓSÁG KERÜLETI ÜGYFÉLSZOLGÁLATI IRODÁIBAN, MÁSUTT A HELYI POSTAHIVATALOKNÁL. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1788 FT, FÉL ÉVRE 894 FT, NEGYED ÉVRE 447 FT.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. TÖRDELÉS ÉS SOKSZOROSÍTÁS: OSIRIS KIADÓ.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A SOROS ALAPÍTVÁNY ÉS A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

Október 16-án délután 4 órakor nyílik meg

Erdély Miklós
életmű-kiállítása
a Múcsarnokban.

A kiállítást Jan Hoet,
a genti Kortárs Művészeti Múzeum igazgatója nyitja meg.

„Erdély Miklós munkássága” címmel
előadássorozat hangzik el
október 26-, 27- és 28-án 10 és 18 óra között.

Narodnyikok a Dunánál

KÖZEL-NYUGATI LEVÉL

NICK ELSDORF

Pénteekenként rendszerint hazánkba látogatok. Szülőfalumnál átverekszem magam a Schengen-határon, mely néha már befelé is oly szigorú, mint kifelé volt egykoron. A magyar vámtiszt szelődnek aligha nevezhető erőszakkal beülteti hozzám ifjú kartársát: ugyan vinném már el Győrig. Nem tudja még, hogy romlatlan és dacos szigetközi legfnyel áll szemben, akinek Győr a bűnös város, de azért elszállítom a fiút Abdáig, egyébként is odavaló. Falujáról szólva, bármennyire is szeretném, nem egy bizonyos Glatter (azelőtt Radnóti) nevű magyarról kezdünk el társalogni, hanem honi történelmünk egy másik szégyenmenetének résztvevőiről, az út mentén sétáfkáló kislányokról. Várom a rendparti sódert, egy kis keresztényi-szocialista prűdériát, esetleg valami egyenruhás finánc-szöveget arról, hogyan csalják e csalják az adót. Ám a vámfinak mindössze az a baja velük, hogy túl drágák. Mint mondja, „rohadtcigány stricijeik és geciosztrák kuncsaftjaik miatt”. Ha nem értenéd, nyájas olvasó, lefordítom: szerinte a becsületes magyar hfmeket diszkrimináló monopolista árképzés áldozatai lennénk. Itt, a cigányúton. Hümmögök, már sorolnám közgazdasági ellenérveimet, de belülről csiklandoz a röhögés. A látgyszívű és nagyszakállú ókorista jut eszembe, aki pár éve Bécs felé tartva a „miben segíthetek, kisasszony?” kérdéssel fordult valahol ezen a tájon egy országúti pillangóhoz, miután vészfékezett, („hisz oly kétségbeesetten integetett az a gyerek-lány”) és őszintén meglepődött, mikor az a kebleivel hatolt be a kocsi ablakán, és rögtön tarifái ismertetésébe fogott. Vajon, hogy mondják sumérül, hogy AIDS?

Hollandus cigányok

Lelkemben mégis a vidámság elé tolulnak a lokálpatrióta büszke érzései. A közeli község, újjászülő-falum, ahol nemrégiben vásároltunk egy szerfőlött munkás parasztházat, ugyanis már régesrég megoldotta a roma-kérdést: letelepedni nem engedi őket (vö. etni-

kai piszkoskodás), a már ott lakókat magyarnak tekintint (wer Roma ist, bestimme ich), egyébként meg retteg tőlük, miután a környéken minden betörést, lopást, továbbá nemi eltévlyedést előzőleg nekik tulajdonított. Egyik nap is mit látok? Fényes délelőtt sorra pattognak ki az utcánkban az asszonyok a házuk elé, és hordanak be hirtelen mindent, ami mozdítható, az udvarba, s zárják kulcsra a kertkaput. Távolabbra pillantva észlelem, hogy két – rendőrileg kifejezve – kreol bőrű leányzó rongyszőnyeget kínál portáról portára járva. E vékonyka teremtésektől rettegnének a parasztasszonyok? Még távolabbra tekintek, és feltáru a rejtély: mégpedig egy lehordott ezerötös Zsiguli képében, melynek rozszant kereteit összesen nyolc kigyúrt férfiváll feszegeti. Az autó lépésben követi a női élcsapatot. A faluban senki sem feltételezi, hogy a napbarnított, sportos urak pusztán asszonyaikat oltalmazzák, vagy hogy a kocsi a szőnyegek raktározására szolgál. A romákat ugrásra kész, zsákmányra éhes vadaknak látják, akik elől – mindaddig, míg irtásuk nem engedélyezett – tanácsos kitérni. Szörnyű élményeiket a *per definitionem* fehér bőrű bennszülött hölgyek annak rendje és módja szerint elmesélik uraiknak és parancsolóiknak, mikor azok hazatérnek a munkából. Lesz hát este friss beszédtema a gladiátorképzőben is (így hívja a nép a helybéli kocsmát), ahol naponta békésen ütlegelik-szurkálják egymást a legények, miután előzőleg biztosították a közönséget teljes nézetazonosságukról a „mocskosoltvaj cigányok” megítélésének dolgában.

De honnan tudják, mert tudják, annyi szent, hogy mi nem vagyunk titkos roma betelepülők? Arcvonásaim (szerzőné, lelkemé detto) nem nélkülöznek bizonyos keleti motívumokat, színünk, különösen nyaranta, távol a hófehértől, számos, részint göndör gyermek forog társaságunkban, egyébként is nagy a jövés-menés körülöttünk. Autónk sáros, öltözetünk tarka, és későn oltjuk el a villanyt. Igaz, nincs aranyláncunk, zizegő szabadidőruhánk és akcentusunk. Azt hiszem, a falubeliek legszilárdabb támpontja választékos beszédünk, mármint hogy egyetlen mondatban mindössze egyszer használunk olyan ősmagyar

szavakat, mint az „oké”, a „ja” és a „tulajdonképpen”. Meg is kérdezték (rögtön és mindenki), mi volna a becsületes foglalkozásunk. Mivel megtanultuk, hogy a „kutatóintézet”, „közgazdaságtan”, „szociológia” stb. fogalmak említésekor többnyire zavart csend támad, mely egyre mélyülő gyanakvásba megy át, hát kimerítő válasz helyett „tanítgatunk-tanítgatunk” – hadartuk magunk elé inkább. Így lettem én TANÁRÚR, csupa nagybetűvel (esetleg tanár bácsi, ezt egy nálam vagy tíz évvel idősebb parasztnéni rikkoltja utánam az utcán). Szerzőné lelkem, szegény (lám, mit ér a kandidátusi fokozat), meg kell, hogy elégedjen a „Juditka, aranyos” megtisztelő címmel. Ha tanárfamília, mégsem lehetnek cigányok, nyugodott meg a nép.

És rögtön terjeszteni kezdett rólunk két, egymásnak homlokegyenest ellentmondó pletykát: (1) ez a két csóró pedagógus csupán stróman: átépítik a házat, majd átjártasszák osztrák megbízóiknak; (2) addig kavarnak, míg a végén panziót nyitnak a régi vályogház helyén (hm, talán mégse kellett volna beépítenünk a padlást). E két hipotézis nem nélkülöz minden alapot. A tévész bányatavát, ahol a falu aprajánagyja pancsolt vidáman a kommunista rémuralom idején, pár hónapja nyúlta le egy burgenlandi notabilitás (*plantschen adé*). Van olyan osztrák, aki már negyedik házat vásárolja a faluban, de senki sem látta még. S régóta üzemel egy kis szálloda is a községben, mely – ki tudja, miért? – hollandokat vonz a Duna mentére. Néhány közülük már telket is vásárolt magának. Alig várom az első surinami barna bőrű családot.

Kurucos-löttyes indulatból nem láttam még oly heveset, mint minap a szomszéd falu közel-nyugati vendégeket hívogató éttermében, ahol egy ifjú magyar vállalkozó a városias altípusból (zselé a hajon, mobil az övön, a kettő közt bőrkabát) sziszegte nekem kissé kapatosan, milyen rohadt állat is vagyok, nem beszélve osztrák kurva anyámról. Mivel éppen kisebbik fiamat tápláltam cumisüvegből, és csupán a mamám nevelőnője volt osztrák, nem teljesen értettem a kontextust. Már éppen össze kívántam vonni szemöldököm (ez jelzi nálam, hogy mindjárt kerek oldok), amikor észrevettem, hogy az újdonsült fideszkisgazda-miép-esetleg emeszpé-szavazó nem hozzám, hanem a fejem fölött egy éltes bécsi urasághoz intézte szavait, aki épp németül egzecsfoztatta a pincérnőt. Kivel fog ez a haragos fiú üzletet kötni itt a határszelen? Talán a tótockákat kedveli?

Kohn, a favágó

A mi falunk éppenséggel nem ellenszenvezik velük, pontosabban félig-önmagával. Hisz nemcsak a község, de lakói jórészenek a neve is szlovák eredetű. Átjárogatnak vásárolni, Meciaron inkább nevetgélnek, mint gyűlölnék, és a Dunasaurusztól se rettegnek

igazán. Nemciok elvtársat például mintha egyenesen kedvelnék. Ha Dunakilitinél egy jókora tó teremne, benne sok-sok osztrák turista lubickolna, és több víz jutna a Dunába is, egy-két gátacska fölött szemet hunynának, kivált ha azokat tőlük jó messze építik. Bár – megvallom – fogalmam sincs, mire kellene nekik az a rengeteg folyadék. Kékre színezett ökológiai lelkiismeretem furdalt is nagyokat, mikor arról kellett döntenünk, megvesszük-e a házat. Szabad-e nekem, akinek egy virtigli szocialista nagyberuházás még akkor is ellenszenves, ha épp nem zöldell reálsan, súlyos százezer forintok lepergetésével és ifjú magyarok ideteleptetésével arra szavaznom, hogy van élet a C-variáns után? Juditka, aranyost és engem ugyanis kifejezetten a táj vízbősége ejtett rabul: az őserdei burjánzás, a Duna duzzadó mellékágai, a rengeteg hal, vad, s mi jó falat. Meglehet, régebben még nagyobb volt a burján, és a szigetközi kavicságyban szomorúan apadó ivóvízkészlet terjedelmét sem vizsgáltam tudományos eszközökkel. Igaz, próbálkoztam, de már az is visszatetszést keltett, hogy minden szembejövő falubelit megkérdeztem, nem száradt-e ki a kútja a közelmúltban (vö. szellemi kútmérgezés).

Őző módon közben az ellenkezőjétől rettegtem, attól, hogy egy kiadós áradás idején a pozsonyi bokszbajnok ránk ereszti a Dunát. Nosza – mondok magamnak – hívjuk már fel a Környezetvédelmi Minisztériumot, oszt kérdezzük meg az állami illetékest, vajon elviheti-e a víz a még meg sem vásárolt házunkat. Három napon át ostromoltam a szerv információirodáját, míg a telefonközpontostól megtudtam: Irénke (esetleg Magdika) nyaral, így környezetileg ideiglenesen rendezkedjem be önvédelemre. Bevallom, rosszabbra számítottam. Valami olyasmire, mint ami a Westel megalakulásakor történt velem. Akkor is az információt nyaggattam: szerettem volna megtudni, hogy ha netalán vennék egy készüléket tőlük, vajon tudnám-e használni azt Ausztriában is. „Csókolom, Bécsből beszélek, lenne szíves...” – adtam elő mondókámat. Kitalárod, nyájas olvasó, mit válaszolt a fennállásának talán harmadik napját ünneplő informacsa? „Kérem, ez nem teleföntéma. Legyen szíves sürgősen befáradni ügyfélszolgálati irodánkba”.

Mikor a civil társadalom, ha nem ilyenkor? Elő megint a telefonkönyvet, hívom a Duna Kör, máris kapcsolják a szakértő urat ... szent isten, ilyen gyorsan, ... hogyan meséljem el a papnak, hogy a pokolba vágyom? A kamaszkori trükkhöz folyamodom, mellyel álmaink hölgyének érzéseit kémleltük: van egy barátom – füllentem a kagylóba –, aki házat venne a Szigetközben, adjon már tanácsot, jó uram, hogyan beszéljem le erről a baromságról? A szakértő elgyötört, mint egy brjanszki partizánvezér, de becsületére szóljon, hogy hosszú perceket szán rám, no meg a Szigetköz biztos halálára. Úgy érzem, kedveli ezt a témát. A folyókban kivesznek a halak, hínár lepi el

a vizeket, kidőlnek a fák – sorolja –, elköltöznek a madarak, s a buja természet helyén végeláthatatlan kősviatag marad (melyben ott sárgállnak majd a defetista magyar kormánytagok csontvázai – természetem magamban). Most kérdezem meg tőle, hogy ismeri-e a viccet, mely szerint a csenevész Kohn favágónak jelentkezik? Referenciát kérnek tőle, mire ő büszkén közli, hogy ezidáig a Szaharában irtotta az erdőt. De kérem – ellenkezik a főerdész – a sivatagban nincs is fa. Már nincs – feleli Kohn méltóságteljesen. Vagy a tudományos érvelés keretei között maradvány tegem föl a minden szakértőt mindig is végig sértő „mikorka” kérdést: tessék mondani 30 vagy 300 év múlva jön a *local warming*? Mert az igazat megvallva még harminc esetén is hajlamos vagyok fatalista módon kockáztatni egy kis vízhiányt és száraz földet, ha már Bohunice és Mohovce (vagy akár Paks) meghitt közelségén úgysem tudok változtatni. Végül beértem azzal a picinyke negatívummal, hogy kimerítő előadásában az ökológus kolléga nem hozakodott elő az özőnviózióval – másnap letettük a foglalt a házra.

Az osztrák ár alatt

És azonnal vidékfejlesztésbe fogtunk. Vadul csapkodni kezdtünk a baltával, a sarlóval meg a kalapáccsal, és túrtuk az anyaföldet a parányi telken, ahol csak értük. Olyan terveket szövögettünk, mely pillanatok alatt elnyerte újdonsült helybéli ismerőseink általános nemtetszését. Ezek a szédültek mindent fordítva csinálnak – mondogathatták egymásnak. A gyönyörű modern barna műanyagtetőt piros cserépre cserélik, alatta pedig a régi vályogházat, ahelyett, hogy a Dunába dőzerolnák (a falu kedvenc alliterációját idézem), boldogan megtartják. A csodaszép tujáktól idegenkednek, a jó betont feltörik, a hálás PVC-padlót kidobják. Barbárok. Ráadásul, amire nincs szükségük, azt minden jöttmentnek ingyen odaadják. A mesteremberekkel nem tudnak alkudozni, tekintélyt nem tartanak, mindenkinek előre köszönnek – épeszű az ilyen? Szemmel láthatóan szeretnek másokkal beszélgetni, ezt mégse ott teszik, ahol kell: a kocsmában vagy a templomban. Szüntelen a kertben tüsténkednek vagy az építkezés körül, de egy gereblyét sem tudnak rendesen megfogni, különöst az ember, az a köpcös-szakállas. Nem csoda, kesztyűben nem is lehet. Az asszonka meg folyton dohánzik, vékony mint a nádszál, kár, hogy nem táplálja az ura rendesen (na, vigyünk már neki egy kis teperőt). Inni nem isznak, pedig van egy lugas az udvarukban: mi a fenének metszik meg akkor a szőlőt, szüretelnek, pancsolják a bort, ha nem fogyasztják? Pazarolják a vizet és a villanyt, rendes kerítésük sincs, a normális ember csak más tulajdonával bánik így. Száz szónak is egy a vége: ezek vagy osztrákoknak dolgoznak vagy osztrákoknál.

Ezért nem keltett semminemű megdöbbenést, amikor az építkezés befejeztével bevallottuk mi, fifikás városiak, hogy – ha úgy nézzük, bizonyos fokig, na persze ideiglenesen – Bécsben is aprítunk a tejbe. Ezzel már régesrég mindenki tisztában volt. Amikor azt hittük, hogy e titok nekünk százezreket ér, ők már tudták, hogy csak tízezeket. Valóban, az ácsból a villanyszerelőig minden iparos a labancokra kimért árszínvonal alá lőtt be bennünket, de szigorúan a helyi fölé, méghozzá úgy, hogy terheink azért a budapesti szintet ne érhék el. (Akkor minek dolgoztatnánk velük?) E bonyolult kalkulációhoz körülbelül fél másodpercre volt szükségük. Ennyi idő bőven elegendő volt számukra, hogy autónk életkorát megszorozzák zavart testtartásunk hajlásszögével, elosszák gyermekeink számával, majd mindezt diszkontálják a schilling árfolyamváltozásának súlyozott átlagával.

Hazudnék viszont, ha tagadnám egyéb, nem-piaci megfontolások létét néhányuknál. Magyar, még ha „azoknál” dolgozik is, nem kopasztunk meg annyira, mint egy osztrákot. Egyrészt merő hazafiságból, másrészt azért, mert mi is svarcoltunk odaát, és tudjuk, mily sanyarú olykor a vendégmunkás sorsa, még ha tanár bácsi/néni is az illető. Nos, ha e bácsi és néni a tetejében a falunkban kezdi új életét, állandóan itt eszi őket a fene, érdekli őket a vidék története, a tájnyelv, és kisbabájukat sem tiltják a Dunától (vigyázat, rítus), akkor egy kicsit földinek számítanak, földit viszont nem...unk át – nagyon. Sőt, megvédjük őket a helyi hiénáktól, megmutatjuk nekik, hol veszélyes a folyó, és friss mézet küldünk a gyerekeknek. Így barátkoztunk össze a kőműves és az asztalos családjával. Mindketten szavahihető, gondolkodó ezermesterek, az előbbinek önkormányzati és egyházi tisztsége is van, az utóbbi meg a természet szerelme: amikor éppen nem méhészkedik, akkor biztos szőlőt művel vagy horgászat. Egészséges politikai szkepszis jellemzi a két derék férfiút, már-már azt mondanám, polgárt, ha *Tricky Vic* és giccses barátja a mi nap nem bővölne volna el őket egy történelmi pillanat erejéig.

Similis simili...

Ugyanebben a pillanatban lettem én – hétvégi – földi. De miként reagáljon a befogadó viselkedésre a magamfajta, aki – elnézést a képzavarért – inkább ki-rekesztődésben otthonos? Természetesen görcsösen és túlcsondulva. Politikai információinkat és dilettáns pénzügyi tanácsainkat új barátainkra erőltetve már látom, egyenes úton haladunk a falu frókának szerepe felé. Jöteveinket perceként Bécsbe invitáljuk majd. Addig is: arcbőrömet cserzem, tenyereimet kérgezem, és hajnalonta gyakorlom a parasztfölkelést. Időnként észreveszem, hogy asszimilációs igyekezetemben szembe-szomszédasszonyunk, a kitűnő

Kati néni modorában ilyen mondatokat mondok: „képzelteti, mi a neve, alighanem elvádulja a lecet a asztalos, a neki nudli, de lépjen át hozzá, nézze meg.” A „képzelteti, mi a neve” fordulat majd minden állítás nyitánya, kimondása közben gondolkodni lehet. „Izé”-vel mégsem kezd az ember mondatot. Előfordul, hogy orvul egy főnév tolauskzik a közepébe, valahogy így: képzelteti, a fiam, mi a neve, Józsi. A „vádulni” igében ne orronts, nyájas olvasó kapitalizmus-kritikát, egyszerűen így lehet megszabadulni a „vállalni” szó két kemény „l” betűjétől. Hasonló okból nem használják a határozott névelő „az” változatát a helybéliek. A „lecet” tárgyeset egyenes következménye a „kéz kezecet mos” fordulatnak (vö. réz-rezet, géz-gezet). A nudli a semminél is kisebb mértékegység e tájon. Azt pedig tessék megtanulni, izgága pesti népség, hogy a szigetközi polgár nem ugrándozik össze-vissza, hanem megfontoltan lépeget.

Kati néni háromműszakos textilmunkás volt Győrben, ma az Európához való közeledés jegyében serestést nevel fia, a helyi kocsmáros számára. Imádja a szerelmes filmeket és az időjárás-jelentést a tévében, mindennap kiolvassa a Kisalföldet, és őszintén szörnyülködik a természeti katasztrófákon. Az állattenyésztés azonban kész identitásválság a számára, ugyanis a napi gondozás közben beleszeret a disznókba: simogatja, becézi őket. Elbujdokol, mikor közelít a böllér. Ám a zsifroskenyeret imádja, köretnek epe-teát fogyaszt hozzá. Neki Ausztria a magyar holnap tegnapja, igaz pusztán meteorológiai szempontból. Ha tudod, milyen az idő az Alpok mentén kedden, nem kunszt megjósolni, milyen lesz nálunk szerdán, legalábbis a határszélen.

Egyik oldal-szomszédunk, Péter idősebb győri vagány, szocialista középvezetői rég- és svájci fekete-munkás közelmúlttal. Valójában egész életét végigkereskedte, s ez összehasonlíthatatlanul jobban ment neki Kádár alatt, mikor még szovjet mikrosütőket terített az Alföldön és magyar óvszert Erdélyben. Őszönös intelligenciája a régi, bár hofigézés modorát elkezdte az alkohol. *Von Haus aus* lenézi a „szigetközi parasztot”, s ezt nem áttolja megvetése tárgyával is folyvást közölni. Nappal békésen pecázik, este viszont lázasan kötekedik. Éjjelente kékre-zöldre igazítva tér haza, de hajnalra már kész az összeesküvés-elmélet. Eszerint akik őt rendszeresen megdorgálják, mindössze volt hivatali konkurenseinek parancsát hajtják végre, természetesen korrupt kommunista rendőrök egész seregének aktív közreműködésével. De rajta nem fognak ki: már írt az ombudsmannak, és indul a labancokhoz is pénzt keresni, hogy kihúzza, amíg mindazoktól, akik meglopták, visszaszerzi állítólagos millióit.

Noha mi, – ahogy ő mondja – „városi pengék” – voltaképp jóban vagyunk (időnként vállon vereget, és a fülembe súgja, hogy neki még cigány és zsidó barátai is vannak), szerzőné, lelkekkel mégis úgy gon-

doltuk, nem ártana, ha anektálnánk a másik oldalunkon megüresedett telket. E sajátos imperializmusnak (én inkább oldalra-menekülésnek hívnám) a fő indoka az volt, nehogy Péter temérdek ellensége közül valaki megkaparintsa az ingatlant és fejünk fölött röpködjének a csatabárdok. Attól persze még jobban tartottunk, hogy szomszédaink alkalmasint kibékülnek egymással.

A magyar közjő

Sándor bácsi telkét a szomszédban azonmód árulni kezdte a család, mihelyt az amúgy is ingatag idegzetű férfit szelítés érte, s elvitte a mentő. A bácsit sajnáltuk, hiszen nem ártott a légynek sem, sőt hálásak is voltunk neki, hisz rossz nyelvek szerint hosszú évek óta egyetlen lucidus pillanatában ő hívta föl figyelmünket szemének egy villantásával majdani házunkra. Igaz, ami igaz, később egy kissé nehéz volt megszoknunk ezt a szemvillanást. Mert Sándor bácsi estenként odaállt a közös kerítésünknek nevezett, méter magas vesszőfonathoz – és nézett. Némán, a háza sarka mögül. Ház? Én inkább lyukas tetejű, egyszerű, víz- és csatorna nélküli, földpadlós hajléknak mondanám, de hamar megtanultam, hogy a faluban az '54-es Nagy Árvíz után épült beton alapú téglaépítményeket mágikus tisztelet övezi. Nos, e házban Sándor bácsi együtt lakott kutyájával és számos kövér patkányokkal, melyek a szekrényben táboroztak. Az összes élőlény a négy fal között étkezett és vétezett mindennemű higiéné ellen (vö. belső elválasztás). Pikáns illatok, biohumusz szociális térben, hatalmat a kukacoknak!

Sándor már a teljes foglalkoztatás hőskorában is munkanélküli volt, szocsegélyen tengődött és bicikliket eskábált össze – többnyire saját magának. Nővéreivel, Terézzel lakott egy fedél alatt, aki – míg el nem vitték az elmeotthonba szegény asszonyt – gondját viselte öccsének. Amikor épp nem ittak (bármit, de csakis nyugtatóval keverve). Mert akkor kitört rajtuk az üldözési mánia. Hetekre bezárkóztak a házba, ám előtte rozsdás vasdarabokat (kaszát, kapát, ácskapcsot) szurkáltak le a kerítés mentén. Teréz távoztával jöttek a patkányok, bennük mégis jobban bízott Sándor, mint a rokonaiban. Két bátyja volt: Ferenc, aki '56-ban Amerikába támolygott, azóta is állandóan menekül, állítólag hetvenes éveit meghazudtolva motoron száguldozik fel s alá az Államokban; és Zoltán, aki a faluban maradt, kivette a részét a szocialista építőmunkából, és hat gyermeket hagyott hátra, mikor tavaly – Sándor előtt nem sokkal – elment.

Ők hatan ülnek most velünk szemben az ügyvédnél, Sándor bácsi féltucat unokaöccse és -húga, húsz és negyven között. A négy fiú közül három lányan hullámszik a széken, a lányok tartják őket egyenes-

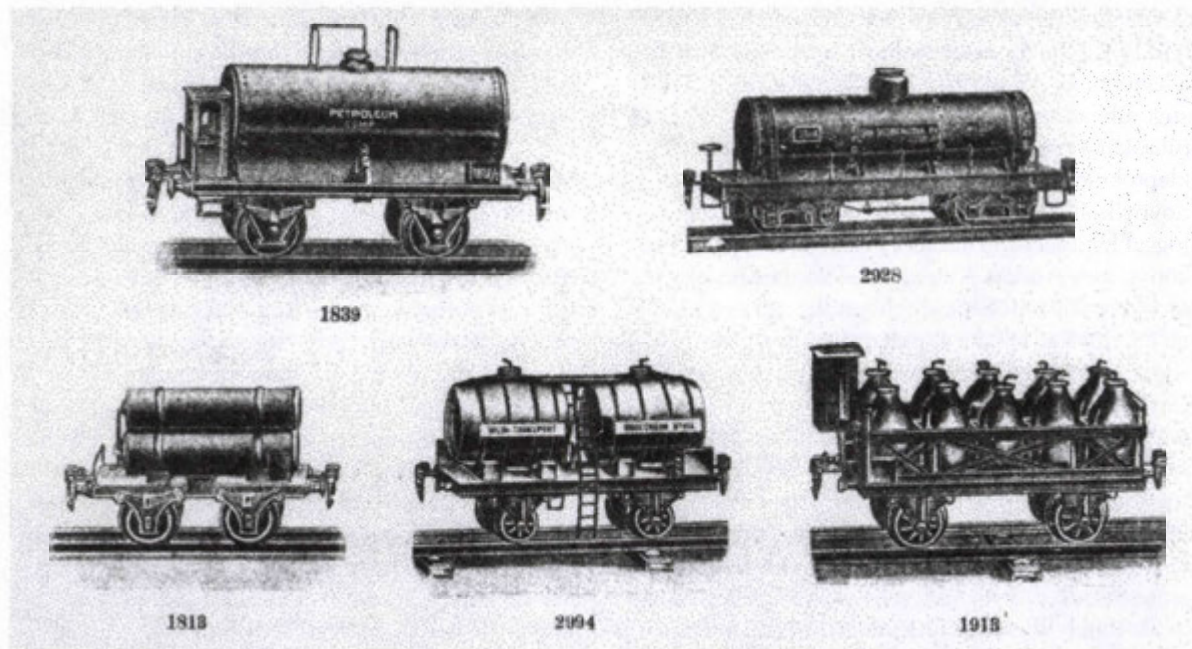
ben. Mindannyian tisztában vannak azzal, hogy Sándor bácsi telke nekünk többet ér, mint bárki másnak, mi viszont tudjuk, hogy nincs még egy olyan jogtudatos marha a földkerekségen, aki megvenne egy ingatlant, melynek kétharmada egy elmeotthoni páciens (Teréz mindmáig az állami egészségügy foglya) valamint egy motoros különc tulajdonában van. Azt is tudjuk, hogy a kapatos fiúknak sürgős szükségük van a pénzre, hisz már jóideje hitelbe isznak. A racionális piaci alku szabályai szerint húznunk kellene az időt, és várni az áresést. Mi azonban sajnáljuk a legidősebb nővért, a baráti tárgyalódelegáció vezetőjét, aki remeg a félelemtől, hogy mikor törí össze egyik kedves, tagbaszakadt öcsikéje az ügyvédi irodát. Sajnáljuk persze magunkat is, mert e fiúk már azóta követelik tőlünk a pénzt, amióta először szemrevételeztük Sándor bácsi festői patkánylyukait.

Leginkább azonban akkor sajnálnánk magunkat, ha az eladó ház előtt naponta fékező, osztrák rendszámú autók utasainak egyike, mondjuk, egy pályakezdő kisnyugdíjas munkanélküli, nem riadna meg e kis

magyar családtörténettől, és kirázná bukszájából az általunk kialakított vételár többszörösét. Holott tudvalevő, kizárólag az szolgálja a magyarság érdekeit, hogy mi, bennfentes kurucok, vásároljuk föl az anyaföldet – háromszor olcsóbban. Eladó veszít, állam veszít, ... sebjaj, győz az igazság: az ugar ugor kézben marad. A lehetőség, hogy esetleg saját bécsi titkárdomet előzhetem meg a piaci versenyben, kinek minimum Metternich óta gyűlnek a megtakarításai a szabad világban, valósággal lázba hoz. Most megfizetek a császárnak mindenért. Világos? Szerződés aláírva, pénz leszámllálva, asszony... – leverten töpreng azon, hogyan fogjuk a házra – hol másutt, mint Bécsben? – felvett hiteleinket törleszteni.

Mit nekem a sűrű kamat, mikor engem űz a bizonyítás vágya: ha jól számolom, néhány száz esztendeje nem volt földműves a felmenőim között. A selyeming fölél sürgősen gimnasztyorkát húzok, és megpróbálok elvegyülni. A biztonság kedvéért veszek írmagot.

Bécs, 1998. szeptember

Lex simulata (II)

A KRIMINÁLIS KORRUPCIÓ OROSZORSZÁGBAN

SZILÁGYI ÁKOS

„KKK” – átmenet vagy új struktúra?

Mindaddig, amíg a tulajdont nem sikerül strukturálisan, intézményesen és jogilag megformált módon *elválasztani* a hatalomtól (mert a posztszovjet bandokrácia befolyásos csoportjainak, korporációinak és klánjainak ez nem áll érdekükben, s mert képesek ezt megakadályozni); mindaddig, amíg a törvények nem védik meg a versenyz gazdaság különféle szektora it az állami beavatkozástól, amíg a hivatalnokok részvételét az állampolgárok és jogi személyek gazdasági tevékenységében nem szorítják a lehetséges minimumra, és ezen belül is szigorúan a törvény határai közé, addig a korrupció nemcsak át fogja hatni a társadalom minden pórúsát, hanem egyike lesz a társadalom struktúráképző elveinek és szervezőmódjainak. A törvényhozás nemcsak a lex simulatával, de a legjobb, legmegalapozottabb, legegységesebb, legszigorúbban érvényesített törvényekkel sem érhet el túl sokat a strukturális korrupcióval, a posztszovjet kleptokrácia, a szervezett bűnözés és a korrupt csinovnyik-állam összefonódott hatalmával szemben. Joggal hangsúlyozta az orosz piaci reformokról írott könyvében Anders Åslund, svéd közgazdász, aki az orosz kormány (főként az árliberalizációt és a privatizációt elindító Gajdar-kormány) gazdasági tanácsadója volt 1991 és 1994 között, hogy a bűnözési hullám megfékezésére hozott törvények – különös tekintettel a törvénytisztelet és a jogtudat igen alacsony fokára¹ – aligha szoríthatják vissza a mindinkább elsőszámú politikai problémává váló oroszországi bűnözést: „Azok veszélyek, amelyekkel a bűnözés fenyeget Oroszországban, nagyon komolyak; elhárításuk nagy erőfeszítéseket és sok időt igényel. Először is sokkal radikálisabb liberalizációra van szükség. Amikor a múlt század 40-es éveiben a kapitalizmus első lépéseit tette meg Nyugat-Európában, a jogrendszer ott is csak embrionális formában létezett még. A kormányzatok épp ezért az átfogó deregulálás és a gazdasági folyamatokba való be nem avatkozás politikáját követték. Ez mintegy 30 évig tartott így, amíg a jogrendszer meg nem szilárdult. Ez a megközelítés lenne kö-

vetendő Oroszországban is. Többek között az adórendszert kell egyszerűsíteni, méghozzá oly módon, hogy a vállalkozók ne tudják az adózást szabályozó törvényeket könnyedén megkerülni. Végére Oroszországban hatalmas igazságszolgáltatási apparátus létezik, vannak korrupcióellenes törvények – jóllehet joghézagokkal. S nem minden köztisztviselő korrupt. Már most is sokat lehet tenni, amit az is mutat, hogy az 1992 és 1994 között elkövetett bűncselekmények feltárásának aránya 47%-ról 60%-ra nőtt. A döntő negatív tényező, hogy az orosz vezetés nem mutat hajlandóságot a felső szintű és nyilvánvalóan korrumpálódott közhivatalnokok felelőssége vonására. Ha ezen a téren nem lesznek komoly intézkedések, az alááshatja a demokratikus kormányzás legitimitását. A demokratikus erőknek az 1993-as választásokon elszenvedett vereségében nagy szerepet játszott az is, hogy a kormányzat nem tudta meggyőzni a lakosságot: képes harcolni a bűnözés ellen. A bűnözést illetően az oroszok Olaszországgal és Latin-Amerikával állítják párhuzamba hazájukat, a szervezett bűnözés, az állami vállalatok, az államhivatalnokok és politikusok közötti titkos megegyezésre célozva.² Åslund tárgyszerű fejtegetéseiben és a múlt századi Nyugat-Európával vont párhuzamában – különösen az azóta eltelt négy év távlatából nézve – sok a naivitás, a jóindulatú túlzás, ami részben a „józan ész” megtestesítő „nyugati ember” nézőpontjából, részben a „szakmai ész” korlátaiból, részben a neoliberais orosz reformkurzus mellett elkötelezett kormányzati szakértő igazolási és öngazolási szándékából fakad. A dereguláció ugyanis önmagában nem old meg semmit: minden azon múlik, hogy a deregulálással mi válik regulátlanná, azaz szabaddá és legálissá (milyen gazdasági-társadalmi szereplők és tényezők, milyen kapcsolatok, milyen struktúrák, milyen intézményszerkezeti formák); például milyen, mindaddig szabályokkal gúzsba kötött, esetleg illegális, kriminális, nem-hivatalos vagy „árnyékgazdasági”³ tevékenységek, milyen típusú üzlet és milyen társadalmi csoportok indulhatnak el „belső programjuk” szabad kiteljesítése útján, s eközben mennyiben és milyen irány-

ban változhat meg eredeti arculatuk és a szóban forgó „gazdasági-szociális program”. A gazdasági rendszer liberalizálása – Åslund szerint – Oroszországban nemcsak bizonyos illegális jövedelemszerzési lehetőségeket szüntetett meg (például az illegális exportból, illegális valutakereskedelemből és kedvezményes hitelfelvételből származó jövedelmeket), nemcsak arra ösztönözte a néhai alvilág köztörvényes szereplőit, hogy lépjenek át a legális üzlet világába (például az ingatlankereskedelemben), hanem a kriminális tevékenységeket összemosta a legális és normális tevékenységekkel, a legális üzlet világában pedig kriminális módszereket és eszközöket honosított meg, arra ösztönözte a köztörvényes bűnözőket, hogy ne felszámolják, hanem kiterjesszék alvilági „hátszágukat” a legális üzletre, és most már ők maguk kriminalizálják a gazdaságot és a politikai hatalmat.

Amit 1993 táján Åslund az „átmenet” veszedelmes, de kellő eréllyel és belátható időn belül felszámolható kísérőjelenségének látott, az 1998-ra a posztsovjét orosz fejlődés központi problémája és befejezett tény. Legfeljebb az új orosz állammal, hatalmi-gazdasági viszonyokkal és tulajdonosi klánokkal együtt lehetne „lefejtteni” Oroszországról, minthogy időközben kísérőjelenségből az oroszországi átmenet egészét és lehetséges végső kifejlését is meghatározó struktúraalkotó jelenséggé nőtt: „A bűnözést, a kriminális úton szerzett jövedelmeket és a korrupciót még tovább növelte, hogy hosszú időn át fennmaradt az állami szabályozás illogikus és diszkrécionális rendszere, ami elősegítette az illegális jövedelemszerzést. Óriási vagyonokra tettek szert a kőolaj- és fémexporton, amelyek a belső piacon elképesztően olcsók voltak. Megfelelő kapcsolatokkal és kenőpénzzel könnyen hozzá lehetett jutni mind az áruhoz, mind az exportengedélyhez. A korrupció vádjá leggyakrabban a központi kormányzati hivatalokkal szemben merül föl, mint amilyenek a Külgazdasági Kapcsolatok Minisztériuma, a Fűtési- és Energetikai Minisztérium, továbbá a Gazdasági, a Mezőgazdasági, a Honvédelmi Minisztérium és az Oroszországi Központi Bank (CBR), ahonnan hatalmas támogatásokat (kölcsönöket és hiteleket) lehetett felvenni. 1992 és 1993 között a törvénytelen jövedelmek leg-hatalmasabb forrása a Bank által folyósított kedvezményes hitelek képezték.⁴ A bankrendszer mind vonzóbb célpontja lett a szervezett alvilágnak is. 1993-ban 35 bankárt öltek meg (köztük sok közismert személyt). A bankok mindmáig attól szenvednek, hogy az igazságszolgáltatási rendszer képtelen adósaiktól a nekik járó pénzeket behajtani, tehát kényszerítő eszközökhöz kell nyúlniuk, ha pénzüket látni akarják. Ebből pedig az következik, hogy – mind önvédelmük, mind a pénzek behajtása érdekében – a bankok gengszterekhez fordulnak segítségért, akik az ügyfeleket a fizikai leszámolás kilátásba helyezésével kényszerítik fizetésre.”⁵ Am 1994 és 1998 között

nem változtak meg sem az oroszországi államvagyon és természeti kincs láthatatlan és illegális elfolyásának arányai és irányai, sem legfontosabb csatornái, sem az ezt biztosító pénzügyi machinációk útjai-módjai. (Arra nézve, hogy hány milliárd úgynevezett „orosz amerikai dollár” csorgott az elmúlt években külföldre, a szakértői becslések megoszlanak. Külföldi szakértők szerint 1990 és 1994 között Oroszországból évente 44 milliárd dollár folyt külföldre illegálisan, és az 1950-es évek közepétől a szovjet éra végéig külföldre csempészett, illetve különféle „export”-manipulációk révén külföldön maradt mintegy 100 milliárd dollár figyelembevételével ezidőszent Oroszország teljes külföldi „aktívuma” meghaladja a 400 milliárd dollárt. Az oroszországi szakértők és illetékes hatóságok hivatalos becslése ennél jóval szerényebb, amit az magyaráz, hogy az országból „kifolyt” milliárdokból mindeközéig legfeljebb pár milliót sikerült fortélyos módszerekkel, temérdek időt és energiát ráparazolván az orosz államkasszába visszafuvalozniuk.⁶) Az illegálisan külföldre juttatott-menekített vagy onnan vissza nem térített pénz nagy része az export-import tevékenységek szférájában keletkezett (az exportbevételek külföldön hagyása kényszerítő körülményekre hivatkozva vagy más ürügyekkel, fiktív importszállításokra hatalmas előlegek kifizetése, nagy biztosítási összegek kifizetése valótlán szállításokért, exportszerződéseknél a tényleges ár leszállítása, importszertződéseknél felemelése stb.). A Központi Bank és az Állami Adófelügyelet csak 1994-től vezetete be az exportszámlák ellenőrzését az exportőr és a meghatalmazott bank közötti szerződésről készült okmány alapján. Az első évben 7000 esetben derült fény az exportbevétel át nem utalására, de csak kétszáz esetben kezdeményeztek bünvádi eljárást, tárgyalásig pedig alig néhány esetben jutott el az ügy. 1995-ben az ellenőrzés 75 milliárd dollár értékű exportszerződésre terjedt ki. Kiderült, hogy ebből az összegből csak 51 milliárd dollár folyt vissza Oroszországba.

A kriminalitással és kleptokráciával összefonódott *strukturális korrupció* kiemelt megjelenési területei, formái és csatornái tehát a kiviteli, behozatali kedvezményeket megadó/megvonó *külgazdasági minisztériumhoz*, az államkincstárt helyettesítő „*meghatalmazott bankok*” rendszeréhez (az államtól járó vagy az államnak járó pénztömeg visszatartása és megforgatása) és egyáltalán a kölcsönt és hitelt nyújtó bankszférához (elég itt a *hamis avizókkal* lebonyolított pénzügyi machinációkra utalni), a *közbeszerzés* területéhez (különös tekintettel a hadsereget átható korrupcióra) és nem utolsósorban a *privatizáció* 1992-ben megkezdett és teljesen még le nem zárult folyamatához kapcsolódik. Ezek a

nagy területek voltak és maradtak a *hatalom*, a *tulajdon* és a *kriminalitás* érintkezési felületei; illegális jövedelmekre, „extraprofita” a három szféra szereplői éppen a kormányzati és elnöki apparátusban kiépült kliensrendszeren keresztül tettek és tesznek szert. E jól működő kliensrendszer is a strukturális (és nem eseti) korrupció része: a nagy „hálózati tőkével” rendelkező, tehát magas beosztású, sok első számú illetékeshez és döntéshozóhoz bejáratos, nagyfontosságú információkhoz hozzáférő hivatalnokok nem-legális „tanácsadói” tevékenységükért magánvállalkozóktól, bankároktól hivatalnoki fizetésük (1997. április 1-jétől, mikor a köztisztviselői fizetéseket megduplázták, ez nem haladhatta meg a havi 500 dollárnak megfelelő rubelt)⁷ többszörösét is megkaphatják. Például egy találkozó összehozása valamelyik miniszterelnök-helyettesrel 1997-ben 20 ezer dollárba került, de ha a főhivatalnok saját megbízójának „embereit” a hivatali hierarchiában följebb vagy a számára éppen legfontosabb döntéshozó szintre juttatja, ha döntésre vagy aláírásra terjeszti föl „kliense” valamilyen kérelmét, akkor ennél lényegesebben többet is kaphat. Természetesen ezek állandósult kapcsolatok és nem egyszeri, eseti szolgáltatások vagy megbízatások. Az oroszországi államapparátus lényegében föl van osztva a nagy cégek és bankok között, és a közhivatalnokok afféle „udvari pártokat” alkotva különülnek el a „mi emberünk / nem a mi emberünk” kritériuma szerint. Vagyis a közhivatalnok az államban – igen magas és rendszeres fizetségért – „pártszerűen” vagy „klánszerűen” az oligarchásodó magánszférát (a magánszférán keresztül pedig a kriminalitás – a szervezett alvilág – érdekeit is) képviseli. Ezen a szinten a közhivatalnok tulajdonképpen nem-legális „társvállalkozó”, a magánszférának a közhivatali és helyhatósági szférába „átdobott” kéme vagy „beépített” ügynöke, akinek megvan a maga *sajátos kockázata* („lebukás”), amiért is megfelelő százalék illeti meg a vállalkozás hasznából, amit „cége” annak rendje és módja szerint rendszeresen át is utal valamelyik – mondjuk, lichtensteini vagy osztrák bankban nyitott – folyószámlára.⁸

Az „ifjúreformerek” korrupcióellenes hadjárata

Az elnöki ukázok, szigorítások és kedvezmények – mint az eddigiekből remélhetőleg kiderült – azért maradnak a *lex simulata* szintjén, mert a nemzetbiztonságot már közvetlenül fenyegető *strukturális korrupciót* csak magukkal e strukturákkal és struktúráképző erőkkel együtt lehetne megtörni. Az a neoliberais gazdaságpolitika, amely a központi államot, a föderatív apparátust pénzügyi-jogi eszközökkel próbálja meg *leválasztani* a tulajdonosi és/vagy kriminális szféráról, hogy így állítsa helyre az állam tekintélyét és erejét, így erősítse meg sajátos piacgazdasági és szociális szerepét, s így biztosítsa az ehhez szüksé-

ges erőforrásokat, nos, ez a gazdaságpolitika csak Jelcin „újraélesztését” követően, 1996 végétől emelkedett kormányzati szintre – már amennyire a klánok közötti hatalmi harc pillanatnyi állása ezt megengedte – Anatolij Csubajsz és Borisz Nyemcov első miniszterelnök-helyettesekké való kinevezésével és az úgynevezett „ifjúreformerek” („molodije reformatori”) – 40-es éveik elejét-végét taposó *pétervári* és *nyizsnij-novgorodi* közgazdászokból, pénzügyesekből, jogászokból verbuválódott – régi-új csapatának hivatali-hatalmi térhódításával. Grigorij Javlinszkij, majd Jegor Gajdar hatalomból való távozása óta először jelenik meg az orosz államban olyan ellenerő, amely fékezheti az oligarchizálódás és – ettől elválaszthatatlan módon – a politikai hatalom kriminalizálódásának iramát. Tegyük hozzá, ez az ellenerő, pénzügyi hátterével együtt, ám politikai háttér, népi-társadalmi támogatás és rokonszenv híján, adminisztratív súllyal bír csupán, az orosz elnök kegyelméből létezik. Képviselői gyakran keltik bizánci jellegű „palotajátékok” bábfiguráinak benyomását a „nagy kiegyenlítő” szerepében tetszelgő Jelcin elnök kezében. Ebből persze még nem következik, hogy szerepük elhanyagolható lenne, hiszen 1991 óta szinte minden lényeges gazdasági és politikai kezdeményezés az „ifjúreformátoroktól” indul el, és minden lépésük – függetlenül a menet közben tett kényszerű engedelményektől és sebtiben megkötött politikai alkuktól – kezdettől fogva az állam strukturális elhatárolására és liberális (!) megerősítésére, a versenypiac megerősítésére, tehát egyben az oligarchizálódási folyamat megtörésére irányul. Erre irányult már az úgynevezett „vaucseres” privatizáció populista⁹ ízű programja is, amely valamelyest megtörte az 1987-88-ban *spontán módon* megindult és 1991 után felgyorsult „nomenklátúra-privatizáció” (népnyelven „prihvatizacija”, azaz „el-privatizálás”) lendületét. Az állami tulajdon töredékének „vaucserizálása”, noha a populista népámítás trükkjével átmenetileg össztársadalmi támogatást tudott szerezni a privatizáció gazdaságilag elkerülhetetlen, de népszerűtlen eszméjének,¹⁰ a nagyvállalatok részvénytársasággá való átalakításával és a részvények (vaucseres) nagy részének nyílt aukción történő eladásával pedig ki tudta védeni a „népi tulajdon”, a „csoporttulajdon” utópiájára épülő „önigazgató” vállalati formák gazdasági zsákutcáját, növelte a magántulajdonosok számát, megalapozta a tőkepiacot, fellendítette valamelyest a pangó értéktőzsdét. Nem védte azonban ki, sőt, inkább elősegítette az állami tulajdon értékes részének elkótyavetyélését, széles lakossági rétegek kisemmizését, a tulajdon és pénz „kiválasztott” kevesek (árnyékvállalkozók, alvilági bandák, korrupciós hivatalnokok és nomenklátúra-csoportok) kezén való fölhalmozódását és végeredményben az oroszországi gazdaság kriminalizálódását is.¹¹

Az orosz államot elnyeléssel fenyegető oligarchikus-kriminális káosz (a „KKK”-szindróma) *versus*

szélsőségesen nacionalista diktatúra alternatívájával szemben egyedül az „ifjúreformerek” képviselik jelenleg a dereguláción, a tulajdon és hatalom szétválasztásán, racionális szakigazgatáson alapuló erős jogállam megteremtésének népszerűtlen politikai kurzusát. Népszerűtlent, ugyanis nemcsak a félkriminális oligarchia igyekszik elérni minden rendelkezésére álló eszközzel (politikai cseleszövés, pénzügyi válság kirobbantása, médiatámadások, a szociális elégedetlenség kitörésének időzítése és az „ifjúreformerek” ellen irányítása) a liberális „etatizmus” reformkurzusának megszakítását, hanem az oligarchia által kifosztott és folyamatosan az „ifjúreformerek” ellen hergelt orosz tömegek is: az „ifjúreformerek” intellektualizmusa, jogi formalizmusa, értelmiségi és szakmai beszédmódja már önmagában is „idegenszerű”, távoli, gyanús és ellenszenves. Hát még ha ezt némi „kompromattal” is fűszerezik a médiák urai – ugyanazok a kriminális és korrupt struktúrákkal összenőtt nagytulajdonosok, az „oligarchák” –, akik a bankokat és nyersanyag-kitermelést megkaparintották, akik évszám nem fizetik be adójukat, a költségvetési pénzeket ellopják, vagy egy ideig maguknál tartják, akik politikai hűbér-birtok gyanánt kiviteli-behozatali, adófizetési kedvezményeket és soha-vissza-nem-térítendő hiteleket kapnak, s akik extraprofitjukat folyamatosan külföldre menekítik az országból.¹² Még tovább fokozza az „ifjúreformerekkel” szembeni ellenszenvet az állam totális tehetetlensége minden téren: a közbiztonságtól kezdve a szociálpolitikáig, az adóbehajtástól a közalkalmazotti bérek és a nyugdíjak kifizetéséig.¹³ A polgárok csak azt látják, hogy az államra semmiben nem számíthatnak, a helyi oligarcha (a politikai, gazdasági, kriminális „kiskirály”) rendet és biztonságot teremtő erejére, védelmi rendszerére és olykor adományaira viszont igen: „addig volt itt rend, amíg őt le nem tartóztatták!” – siránkoztak a leningrádi-pétervári polgárok, amikor a város nagyhatalmú maffiafőnöke rács mögé került.¹⁴

A strukturális korrupció elleni hadviselés frontjai

Az „ifjúreformerek” által kezdeményezett intézkedések és rendeletek nemcsak azért érdemelnek figyelmet, mert a strukturális és struktúrateremtő korrupció visszaszorításának egyetlen reális útját jelentik Oroszországban, hanem azért is, mert irányultságuk és belső logikájuk egyben magát a jelenséget – a strukturális korrupció mibenlétét – is szemléletesen kirajzolja. Az „ifjúreformerek” minden lépése politikai akaratot, mérlegelést és döntést előfeltételez, meg kell azonban különböztetnünk a par excellence politikai harcot, amelyet egyéni vagy klánszerűen megjelenő *magánérdekek* politikai intézményesítése ellen folytatnak, azoktól a jogi-pénzügyi lépésektől, amelyek az állam és a magántársadalom közötti bürokratikus – hivatali és pénzügyi – közvetítő mechanizmusok, a „szolgáltatkozás” hivatalnokok és a „szol-

gáltatásra kész” bankárok kikapcsolására, illetve e közvetítés ésszerű (a közérdek szempontjából elviselhető) mértékre szorítására irányulnak. „A fundamentális felfedezés, amely az új korrupcióellenes kampány alapját alkotja – írta 1997 áprilisában a legújabb elnöki rendeletet kommentálva a *Kommerziant* hetilap gazdasági helyzetelemzője –, abban áll, hogy a korrupció ellen nem a kistisztviselők zsebében kell hajtóvadászatot indítani, hanem azokon a területeken, ahol nagy állami pénzek csorognak át. Melyek ezek a területek? Ahol a régiók szövetségi dotációját szétosztják, ahol a külföldi kölcsönöket elosztják, ahol eladásra kerül az állami tulajdon, ahol a vámmentes kivitelhez/bevitelhez szükséges engedélyek kiadása történik, ahol az államadóssággal kereskednek, ahol a költségvetési számlákon levő pénzeket mozgatják, illetve ahol a közbeszerzéseket lebonyolítják.”¹⁵ Vegyük sorra most vázlatosan azokat a legfontosabb területeket, amelyeken az „ifjúreformerek” 1996 óta újabb és újabb kísérleteket tettek a strukturális korrupció megtörésére.

1. Államhatalom és magántulajdon szétválasztása („deoligarchizálás”, „népi kapitalizmus”)

A legnagyobb súlyú *politikai* lépés az üzlet és az állam további összenövésének megállítására, a pénzügyi és politikai klánok hatalmának szétválasztására irányult az 1996-os elnökválasztás után, különös tekintettel arra, hogy a Jelcin győzelmében kulcsszerepet játszó tulajdonosi klánok első emberei a választás után nyíltan gyámságuk alá kívánták helyezni az államot. A magángazdaság és az állam szerepének újrafogalmazását 1997 őszén oroszországi helyzetelemzők *új politikai korszak* nyitányaként értékelték.¹⁶ A bankárok többsége 1996-ban Jelcin újráválasztásának finanszírozását nem egyszerűen saját érdekében hozott anyagi áldozatnak tekintette, hanem – és mindenekelőtt – gyorsan megtérülő, sőt superprofittal kecsegtető befektetésnek.¹⁷ Oroszországban mindmáig a politika a legjobb *üzleti befektetés*. Az elnökválasztás igazi győztesei azonban már nem kiváltságokat, menleveleket, kedvezményeket, különleges bánásmódot óhajtottak az államtól, hanem az állam irányításának teljes jogkörét, mintha Jelcin győzelemre juttatásával az „Állam Rt.”-ben szereztek volna meghatározó részeseledést. Jelcin választási győzelmének kovácsa, az orosz nagytőke egyik legismertebb képviselője, Boris Berezovszkij, akit 1996 őszén Jelcin a Nemzetbiztonsági Tanács helyettes titkárává léptetett elő, egy évvel később, 1997 őszén – az „ifjúdemokratákkal” vívott élet-halál harcában – nyíltan ki is mondta, hogy az államnak a tőke – úgy mond, „a fiatal oroszországi tőke” – kell diktáljon.¹⁸ Ő volt az, aki kezdeményezte egy – az orosz publicisztikában a történelmi „hétbojárók” uralmához hasonlított – hét bankárból

álló Konzultatív Tanács felállítását az orosz elnök mellett, amely afféle igazgatótanácsként irányította volna (feltehetően Berezovszkij karmesteri vezényletével) a „Russia Corporation”-t.¹⁹ A politikailag Berezovszkijban megtestesülő *oligarchikus* tendenciát („szemibojársina/szemibankársina”) az „ifjúdémokraták” törték meg, méghozzá az elnöki *autokráciaként* politikai színpadra vitt „szilárd jogállam – mindenkire egységesen kötelező és mindenkivel szemben egyformán érvényesített törvények, egységes jogrend”²⁰ államépítő programjának megvalósításával, amelyet némi politikai demagógiával „népi kapitalizmusnak” kereszteltek el, és állítottak szembe az „oligarchikus kapitalizmussal” és „rablókapitalizmussal”.²¹ Az állam erejének demonstrációjára Jelcin és a „hétbankárok” nagy port felvert találkozója került sor 1997. szeptember 15-én, ahol Jelcin azt mondta, amit Csubajsz a szájába adott:²² „nem fogom eltűrni az állam privatizálását... A hatalom – az hatalom, és a bankoknak a hatalmat kell szolgálniuk”.²³ A Szövetségi Gyűlés Felső Házában (a Szövetségi Tanácsban) egy héttel később mondott beszédében pedig közölte, hogy „az állam nem fog eltűrni semmiféle nyomást a magánvállalkozók és a bankárok részéről. A társadalmat, az oroszországi lakosság javát kell szolgálniuk, semmi egyebet.”²⁴ Ezt követte nem sokkal később Berezovszkij leváltása magas posztjáról, majd a szélteben-hosszában „keresztapaként”²⁵ emlegetett oligarcha („pénzbojár”) politikai bosszúja ellenségein, az „ifjúdémokratákon” („kompromat” Csubajsz és csapata néhány tagja, például az Állami Vagyonügynökség vezetője, Alfred Koh²⁶ ellen, amit menesztésük vagy lefokozásuk követett). 1998 márciusában azonban Csernomirgin kormányfő bukásával az oligarchikus (s hozzá kell tennünk: kriminális) államépítési tendencia²⁷ eddigi legsúlyosabb vereségét szenvedte el. Csubajsz/Jelcin fentebb idézett tézisében – „habár fölül a tőke árja, azért az állam az úr” – nem egyszerűen a régi orosz autokrácia tradíciójának újraéledését, a magángazdaságot megerősítő vagy megrendszabályozó állami önkény visszatérésének kezdetét kell látnunk, hanem *kísérletet az állami-hatalmi és a tulajdonosi-pénzügyi struktúrák szétválasztására, az állam közhatalmi, szolgáltató, szociális funkcióinak vállalására, aminek alapja az állam pénzügyi önállósága és strukturális függetlensége a magánérdekektől.* Enélkül egyszerűen nem lehetségesek sem jó, sem érvényesíthető törvények, sem közbiztonság és szilárd jogrend.

2. *Egységes törvények, azonos mércék, mindenkire érvényes játékszabályok (adófejelem, csődtörvény, VECSEKA)*

Csubajsz első ténykedései közé tartozott 1996-ban, mikor az elnöki apparátusba visszatérve kezébe vette

a tényleges politikai irányítást, a VECSEKA (‘Vremennaja Csrezvicsajnaja Kommiszija’), vagyis egyfajta átmenetileg „rendkívüli” hatalommal felruházott gazdasági „cseska” fölállítását. (A szándékosan elretentő elnevezés persze nemcsak fenyegetést, hanem játékos iróniát is tartalmazott a posztmodern idők szellemében.) Csakugyan „rendkívüli hatalom” kell ugyanis Oroszországban az állammal összenőtt oligarchikus klánok „leválasztásához”, a legelemibb állami feladatok (pl. a közalkalmazottak bérének kifizetése, az adók behajtása) végrehajtásához, ami kísértés a techno-bürokrácia alacsony szakmai színvonalára és az állami-pénzügyi infrastruktúra fejletlenségére, nagyrészt pedig a magánérdek állam fölötti uralmára vezethető vissza. A VECSEKA – a kiéleződő hatalmi harcban – csak jelezhetette az állam megerősítésének tétjét és útját, áttörést nem tudott elérni, jóllehet ideiglenessége ellenére mindmáig fennmaradt. Egy-egy erélyes intézkedésével (csődeljárások kezdeményezése a nagy adósokkal szemben) mindenesetre azt is megmutatta, ha megvan a kellő politikai akarat, az oligarchák önkénye megtörhető.

3. *Az állam és a társadalom, a költségvetés és a gazdaság szereplői közötti közvetítő mechanizmusok számának csökkentése (államigazgatási szintek és hivatalok, külső pénzügyi közvetítők kikapcsolása az állami kifizetések és közbeszerzések köréből)*

A költségvetési pénzek nagy részének mozgatásával, a költségvetési számlák kezelésével meghatalmazott – a költségvetési pénzforrás és az abból részesülő – vagy azt táplálók között közvetítő – kereskedelmi bankok („upolnomocsennije banki”) kiiktatása a költségvetés pénzügyi köréből elejét veheti e közvetítők (a „meghatalmazott bankok” minden pénzügyi szintjén megfigyelhető) korrupciójának (mikor, kinek, mennyit és minek fejében utalok át a költségvetési pénzből, milyen trükkökkel, mennyi ideig, milyen állami tisztviselő hallgatását, „türelmét” megvásárolva tudom a pénzt magamnál tartani, vagyis kamatoztatni, megforgatni stb.). A Szövetségi Államkincstár mellett az „ifjúreformerek” az ellenőrzésük alá vont Pénzügyminisztériumot használják fel a *közvetítők* (ez esetben már nemcsak a bankok, hanem és főleg a különféle helyi hivatali instanciák) *kikapcsolására.* Például – mint Borisz Nyemcov mondta némi büszkeséggel nemrég – a leszerelt és hajléktalan tisztek (210 ezer ember!) lakásépítésének támogatására elkülönített költségvetési összeget „mindenféle hivatalnokot, közvetítő szervezetet (mindenekelőtt a Honvédelmi Minisztériumot – Sz. Á.) elkerülve *közvetlenül* a Pénzügyminisztériumból utaljuk át a katonák, a hajléktalan tisztek folyószámláira, tehát a pénz nem a tábornokokhoz kerül

először, akik lestoppolhatnák, és maguknak építenének belőle házat és nyaralót – mostantól ennek egyszer s mindenkorra vége.²⁸

4. Versenyztetés (nyílt pályázati rendszer, versenytárgyalások, árverések)

Az állami megrendelések, közbeszerzések esetében a korrupció forrása elsősorban a terméket előállító, leszállító, illetve a megfelelő szolgáltatást, munkát elvégző magáncégek kiválasztási rendje és módja (ki kapja meg és milyen alapon a megrendelést). De a korrupció forrása gyakran ott buzog már az állami szükséglet meghatározásában is (mire van szüksége az államnak, illetve az államban hatalomra jutott politikai erők által képviselt „köznek”, mire van, lesz, kell legyen a költségvetésben pénz stb.), s ott lappang a szerződés feltételeinek meghatározásában (az államérdek/közérdek rovására korrupciós úton érvényesített magánérdekben). Az „ifjúreformerek” mindenesetre csak 1997-re (!) érték el, hogy az addig szinte ellenőrizetlen közbeszerzések terén a helyzet megváltozzon, és minden állami szükségletre történő beszerzés (lett legyen szó szövetségi, regionális vagy helyhatósági megrendelésekről) – az államtitkot képezők kivételével – nyílt pályázatokon keresztül valósuljon meg. Az 1997. április 8-án kiadott „antikorrupciós” elnöki rendelet (ld. fentebb) már az „ifjúreformereknek” ezt a régi követelését is tartalmazza. Az állami beszerzések és megrendelések köre nyugati mércével mérve is igen jelentős: 1997-ben csak beszerzésekre, középítkezésekre és beruházásokra 170 billió rubelt költött a szövetségi állam. 1997. április 8-ától kezdődően minden régióban, minden helységben, minden katonai egységnél pályázati verseny útján döntenek a megrendelésekről, és 1998 januárjáig – Boris Nyemcov közlése szerint²⁹ – kilenc és fél ezer ilyen pályázaton összesen 32 billió rubel értékben vásároltak árukat, rendelték meg munkákat és szolgáltatásokat. Az árakat olykor jelentősen lefelé nyomó versenynek köszönhetően a költségvetés mintegy 3 billió rubelt takarított meg így. Bizonyos termékek – például a számítógéppark – beszerzése korábban is pályázati úton történt. De éppen a számítógépes és informatikai piac tapasztalata mutatta meg, milyen könnyű a pályázatokat az előre kiválasztott cég javára „beprogramozni” – például más cégek számára teljesíthetetlen feltételek kiírásával. A pályázat nem csodaszer a korrupcióval szemben, de mivel nyilvánosan zajlik, kockázatosabbá és legalább láthatóvá teszi a korrupciót, noha büntetőjogi értelemben ritkán megfoghatóbbá is egyben. Am annál megfoghatóbbak lehetnek a hatalom korrumpáltságáról alkotott erkölcsi vélekedések politikai következményei az állam, a kormányzatok, a pártok, a politikusok számára: bizalomvesztés, legitimitásvésztes, ami hata-

lomvesztésbe is torkollhat, akár úgy, hogy a választók leszavazzák, akár úgy, hogy a lázadó, netán populisták és nacionalista pártvezérektől felhergelt utca népe elkergeti a hatalmat gyakorló politikai elitet. Legalább ilyen súlya van a nyílt privatizációs pályázatok kiírásának, noha természetesen a lehetséges, igényüket esetleg már korábban bejelentő pályázókat hol előnyösen, hol hátrányosan érintő feltételek kiírását ezután is komoly lobbizás, politikai harc előzi meg a „saját klán”, a saját érdekcsoport vagy kliensek javára.³⁰ Az „ifjúreformerek” számára azonban már az is pozíciónyereség és „övéik” megsegítése, ha elérik, hogy a kulisszák mögötti előzetes megegyezések helyett – a mindenkire érvényes formális játékszabályok betartásával – az nyerje meg a pályázatot, aki több pénzt kínál a privatizációs javakért.³¹

A pályázati rendszer azt is jelenti, hogy a pénz nem helyi hatalmi szintekre kerül, s rajtuk keresztül közvetlenül jut el a címzetthez. Vagyis a költségvetési pénzek folyását – költségvetésből a közvetlen címzettig – nem lehet feltartóztatni, nem lehet elterelni, a pénzfolyamot nem lehet megcsapolni, sem pedig – menet közben – „magánmalomok” hajtására befogni.

5. Demonopolizálás (az állami ellenőrzés erősítése, a természetes monopóliumok részvénytársasági irányítása)

Az „ifjúreformereknek” sikerült elfogadtatni a kormányval és az elnökkel a monopóliumellenes harc hosszú távú programját. Mit tartalmaz ez a program: 1.) az úgynevezett természetes monopóliumok megreformálását; 2.) az oligarchikus érdekek leválasztását az államérdekekről/közérdekekről; 3.) a magánérdekek állami kordában tartását. A monopóliumellenes program alapvető tételei: szigorított felelősségvonnás az antimonopolista törvények megsértéséért, a természetes monopóliumok irányítószerveiben az államot képviselő közhivatalnokok jogkörének kiszélesítése, az Állami Antimonopolista Bizottság (GAK) és más monopóliumellenes küzdelemre létrehozott szervezetek megerősítése.

Orosz kelepce

Mi tartóztathatja fel Oroszország involúcióját, demodernizálódását, decivilizálódását? Mi állíthatja meg fokozatos lecsúszását a szovjet állam modernizációs diktatúrájával – aránytalan áldozatok árán – kikényszerített-kivívott és a nyolcvanas évek közepéig üggyel-bajjal, de fönntartott civilizációs szintről, aminek drámaiságát társadalmelemzők a „harmadik világgá válás”, a „latin-amerikanizálódás”, sőt „afrikanizálódás” metaforájával próbálják érzékeltet-

ni? Nos, a lecsúszást mostantól már csak az állam, a társadalom és a gazdaság „el-KKK-sodásának”, – kriminalizálódásának-keptokratizálódásának-korrumpálódásának – hadat üzenő radikális „reformdik-tatúra” (erős jogállam, a „nemzeti kapitalizmus” vagy „népi kapitalizmus” lobogója alatt végigvitt gazdasági liberalizálással) vagy egy autochton orosz „populizmus/fasizmus” korporatív állam- és társadalmiszervezési képlete tartóztathatná föl.³² Kérdés, mennyi időre, milyen áron és milyen kockázatokkal? Tekintettel Oroszország kiterjedésére, mérhetetlen természeti kincseire és nukleáris arzenáljára, továbbá a nyugati nagyhatalmak legsajátabb biztonsági és geopolitikai érdekeire, amelyek tíz éve folyamatosan Oroszország széthullása és egy „orosz káosz” kialakulása ellen hatnak, elképzelhető az is, hogy a „KKK” szereplői hosszú távra rendezkednek be az államban (ugyebár „amíg a készlet tart”). Ehhez mindössze annak módját kell megtalálniuk, miként „csöpögtesse nek vissza” valamicskét a „Harmadik Róma” egyszerűben feleslegessé vált proletártömegeinek abból a hatalmas extraporfitból,³³ amely Oroszország nyersanyagkészleteinek világpiaci értékesítéséből folyik be az oroszországi nyersanyag-kitermelést uraló korporációk néhány tízezer oligarchájához. Így kerülhetne a globális tömegkultúra egyébként ugyancsak nekik hasznot hozó cirkusza mellé némi kenyér is az orosz asztalokra. Ez azonban pusztán lehetőség, és csak akkor realizálódhat, ha a „KKK” oligarcháinak sikerül megbuktatniuk a jelenlegi – Jelcin-rendszer végjátékának látszó – Kirijenko-kormányt, s vele együtt az „ifjúreformerek” utolsó nekifutását Oroszország „normalizálásának”. Ki kit győz le? A „KKK” helyi és központi klánjai a jogállamot avagy a jogállam a klánokat? 1998 nyarán – egy minden eddiginél súlyosabb és részben az oligarchák által is iniciált pénzügyi válság és a növekvő szociális elégedetlenség közepette – mind valószínűbbnek látszik az előbbieket győzelmé. (Elég talán itt az új kormány megalakulásától eltelt időszak legfontosabb válságjeleire utalni: az adóbehajtás terén az eltelt pár hónapban még a korábbinál is rosszabb a helyzet, a kincstár üres, az államadósság nő; az adótartozások behajtásában mostantól „könyörületet”, azaz haladékot és kivételezést nem ismerő állam az egyik legnagyobb adóson, a Gazpromon demonstrálja elszántságát, majd az oligarchák ezt követő médiahadjáratának és pénzügyi fenyegetőzésének hatására meghátrál, és furcsa kompromisszumot köt Rem Vjahirjevvel, „Gazprom-állam” kormányfőjével; a „hőközlő harcok” kormánya, megszegve ígéretét, hogy egyenlő távolságot fog tartani a nagy üzleti érdekcsoportoktól, vagyis a klánoktól, az oligarcháktól – a pénzügyi válság szorításában tanácskozásokat kezd a „hétbankárokkal”, és közös elhatározással fölállítják a konzultációs jogkörrel fölruházott – (és a pénzügyi oligarchákat, az elnöki hivatal és a kormány első embereit egyesítő) – Gazdasági

Együttműködési Tanácsot, amiről Borisz Berzovszkij már két éve álmodik; megint – főleg helyi szinten – megszorodnak a titokzatos gyilkosságok, véres merényletek; a de facto szuverén regionális klán-államok kormányzói mind nyíltabban fejezik ki elégedetlenségüket az új központi kormánnyal szemben; a Szövetségi Gyűlés Felső Házában, a Dumában pedig megint kezdeményezik Jelcin leváltását; a bérükön kívül már az orosz elnök menesztését is követelő bányászok megint a vasúti sínekre fekszenek, és lezárják a Moszkva-Vorkuta vasútvonalat; a Nemzetközi Valutaalap nem folyósítja a stabilizációs hiteleket mindaddig, amíg az orosz kormány az adók behajtásában nem mutat fel eredményeket, és nem demonopolizálja az ún. természetes monopóliumokat a nyersanyag- és energiatermelés ágazataiban; stb. stb.). Egyelőre azonban a Jelcin-rendszer még áll. De amin áll, épp azon bukik is. Jelcin elnöki hatalmának politikai stabilitását ugyanis közvetlenül éppen a keptokrata-korrup-t-kriminális klánok korporatív rendszere biztosította. Ez a stabilitás csak akkor rendült meg, ha a klánok érdekharca az állami javak megszerzéséért irtóháborúba csapott át. De amíg Csernomirgin tölthette be a „keresztapa” szerepét, ezek a háborúk is kezelhetőek voltak, csak a pillanatnyi politikai status quo-t kezdték ki és – esetenként – változtatták meg. Maga a stabilitás maradt. Csak-hogy az egész ország szintjén nem az önző klánok érdekharca a destabilizálódás elsődleges forrása, hanem az a gazdasági-társadalmi modell, amit létrehoztak és amely még Oroszországban is csak háborús időszakokban megtapasztalt gazdasági és civilizációs hanyatlást, általános demodernizálódást idézett elő, aláírva ezzel a társadalmi nyugalmat, végsőleg pedig az autokratikus elnöki hatalom, – a „delegatív demokrácia” – egész hatalmi rendszerét is. A nyersanyag-kitermelésre és -kivitelre szakosodott nagy korporatív klánok nemcsak adójukat nem akarják befizetni az államkasszába, nemcsak feltartóztatják, elloppják, másra fordítják a költségvetésből származó nagy pénzeket, nemcsak a – közvetlen érdekeik szempontjából közömbös – szociális szférába nem hajlandók beruházni egy fillért sem, hanem egyáltalán semmibe se, ami Oroszországban van és a termelés szférájához kapcsolódik. „Az egyetlen modernizálás, amit megvalósítanak, tudniillik a nyersanyag-kitermelés és -szállítás modernizálása, még ez is végeredményben demodernizálódásba fordul át, mivel a nyersanyag-készletek és a tőke kivitelét szolgálja, vagyis megfosztja Oroszországot a jövőbeli fejlesztéshez szükséges forrásoktól.”³⁴ Az éhes szájak betömése (a „visszacöpögtetés” mint a korporatív oligarchia „szociális jótéteménye” a korporatív társadalom „politikai hálaadójáért” cserébe) egyáltalán nem töri meg ezt a folytonos forráselvonásra épülő és – végső hozadékát tekintve – demodernizáló gazdasági trendet, hanem inkább meghosszabbítja fennmaradását. Mélyreható

változást csak az hozhatna Oroszországban, ha az erőforrásokat nem elvonnák, hanem bekapcsolnák az orosz gazdaságba, ha mindazt, amit tíz év óta folyamatosan felélnék, vagy kivisznek az országból, sikerülne legalább részben visszahozni vagy visszatartani, beruházásokban lekötteni, s ezáltal tenni Oroszországot a külföldi tőke számára is vonzó beruházási célponttá. Ennek azonban előfeltétele az erős, a törvényeinek érvényt szerezni tudó, piacvédő és szociálisan gondoskodó állam. Oroszországban csak ez törheti meg a „KKK” struktúráit, s csak ilyen módon kerülhető el a Oroszország továbbá demodernizálódása,³⁵ amely az egész térség és a világ számára is óriási biztonsági kockázatot rejt magában.

A Jelcin-rezsim tehát a következő kelepcebe került: ha a korrupciós-kriminális-keptokratikus struktúrára épülő oligarchikus klánokat megtöri, akkor a talajt húzza ki saját lába alól, ha viszont nem töri meg őket, akkor a gazdaságilag „fölszámolás alatt” álló Oroszország népei lázadhatnak föl valamilyen formában az egész régi-új rendszer ellen.

De lássuk a tényeket! A nemrég felállt Kirijenko-kormány 1998 elején a következő vigasztalan helyzettel néz szembe: *az év első hónapjaiban az állam adóbevétele kevesebb mint 10 milliárd rubelt tett ki, miközben a költségvetésben erre az időszakra előirányzott kiadások 25-30 milliárd rubelre rúgtak.* A költségvetési forrásból fizetett dolgozókkal szemben fennálló állami tartozások csak februárban 21 %-kal nőttek, a nyugdíj-tartozások pedig március végére 800 millió rubellel. A költségvetés hiánya havonta 1,5 milliárd rubellel nő. A várva várt beruházások volumene 1998 január-februárban 7,5 %-kal csökkent, a külkereskedelmi mérleg pozitívuma a tavalyi 1,44 milliárd dollárhoz képest az év első két hónapjában havi 150 millióra zsugorodott, a külső államadóssággal kapcsolatos költségek 12 milliárd dollárra nőttek, a belső államadósság utáni költségek pedig 81,6 milliárd rubellel. Ma a költségvetési bevételek 30 %-át emésztí fel az adósságszolgálat, holott két éve ez még csak 13 % volt. Ha ez a növekedési tendencia nem változik, akkor 2003-ban Oroszország kénytelen lesz az állami költségvetés 70 %-át adósságszolgálatra költeni, vagyis az államnak szinte semmi másra nem marad pénze. Ez az arány persze valamivel jobb is lehetne, ha az oroszországi szövetségi állam az adók nagy részét képes lenne valóságos pénz és nemcsak kötelezvények formájában behajtani a nagyvállalatoktól, ha az oroszországi ipari termelés egynegyedét adó állami tulajdonban levő vállalatoktól származó bevétel nem zsugorodott volna (a korrupció következtében is) a nominális költségvetés fél százalékára, s ha nem csökkent volna jelentősen a kőolaj világgpiaci ára. 1998 nyarán Oroszországban gazdasági katasztrófa helyzet alakult ki, aminek elhárítására aligha lesz elégséges az elnök árnyékában serénykedő pehelysúlyú kormány erőfeszítése és a „hétbankárok” hűségnyilatkozata.

Az „őspatkány” újabb kalandjai

A jelek (a pénzügyi-gazdasági destabilizálódás, az „így nem lehet tovább” általános érzése, a civilizációs és szociális frusztráció átcsapása gyűlöletbe és agresszivitásba, a közelgő „forradalom” vagy „diktatúra” remény- vagy rémképének szüntelen felidézése az oligarchák uralta médiában, Borisz cár meggyöngyülése és tanácsstalansága, az uralom bizantinus formái, a „cár” dinasztikus allűrjei, Jelcin családjának és kegyenceinek fokozódó szerepe a politikában és gazdaságban stb.) arra vallanak, hogy Oroszország „nagy visszavonulása”, hanyatlásfolyamata megint elérkezett arra a pontra, amelyen felléphet a Rendteremtő Ember, a szigorú, de keménykezdű „atya”, aki megfordítja a folyamatot. Lebegy vagy Luzskov, a kisemmitett, provinciális kvázi-nemzeti Oroszország (a „glubinka”) és a meggazdagodott, kvázi-birodalmi fővárosi Oroszország (Moszkva) összecsapása várható e szerep körül. Alekszandr Lebegy diadalmos választási győzelme a kulcsfontosságú krasznojarszki kormányzóságban, amit a központi állam messzire elérő, ámde gyöngye kezecskéi képtelenek voltak megakadályozni, majd kormányzói beiktatásának pompázatos külsőségei, a választását – minden eshetőségre felkészülve – bőkezűen támogató tulajdonosi klánok – arra utalnak, hogy a fordulat órája közel, csak lebonyolításának útjai-módjai változhatnak még. Luzskovot, az önálló államként fellépő „sikerese” Moszkva vezetőjét éppen Lebegy választási győzelme hozta ki sokéves elszigeteltségéből: a többnyire szegény és kifosztott régiókkal szemben a központi állam csak a gazdag és fosztogatásban élenjáró Moszkvára és a mögötte felsorakozó pénzügyi struktúrára támaszkodhat. A jelölteknek nem egyformák az esélyeik a győzelemre, de ugyanazok az erők állnak mindenketjük mögött. Hogy melyik szerepben győz a Rendteremtő Ember – az amerikai self-made-men vagy az orosz katonaeMBER szerepében-e –, s hogy milyen módon – választásokon, puccsal, katonai hatalomátvétellel – az a gazdasági szétzilálódás mértékétől, jellegétől és társadalmi következményeitől fog függeni.

Ennek a – „KKK” alapstruktúráját nem érintő – választásnak az elfogadtatásához mindenesetre készül már a politikai ellenségkép is: megint megjelent az oligarchák által uralt médiában a „fasiszta veszély” rémképe. Az „őspatkány” által terjesztett kór tünetei persze számosak: a fasiszta Barkasov-párt országos hálózatot épített ki, számos településen, kisvárosban e párt aktivistái és szimpatizánsai adják a helyi közigazgatás, különösen a büntető- és igazságszolgáltatási szervek kádereit, paramilitáris szervezetek rohamos-tagosai masíroznak az utcákon, a fasiszta szervezkedést és fasiszta sajtót korlátozó törvény nem létezik, a Duma illet nem is szándékozik hozni, a becsapottság, a reménytelenség, a megalázottság vagy megvertség érzése, a szociális gyűlölet a régiókban, az idegen-

ellenesség pedig főleg a fővárosban fokozódik stb. stb. Volt már ehhez hasonló szindróma 1989-91 között, amikor a peresztrojka katasztrófába csapott át. Ám akkor a fasisztoid mozgalmak és ideológiák a szovjet állam elmeszesedett vázába kapaszkodtak bele, sőt, bizonyos értelemben az egész országot behálózó katonai-ipari komplexum és a KGB közös gyermekként jöttek világra. Velük is buktak el aztán 1991 augusztusában. Az 1993-as októberi puccs során megint előkerült a „fasiszta kártya”, ezúttal a Haszbulatov-Ruckoj vezette legitim szovjet parlament politikai harcának kompromittálására. A „véres október” igazolására utóbb aztán (igazi „fasiszta veszély” híján) a pseudo-fasiszta Zsirinovszkij elközlelő hatalomátvételének rémét vetették be – választási előretörése dramatizálásával és félreértelmezésével. A fasiszta „elem” – mint tíz év története egyértelműen megmutatta – nem a valóságos politika, hanem a simulált politika függő változója. Megjelenése és háttérbe húzódása, veszélyességének vagy veszélytelenségének kimutatása – a félelemkeltés és a félelemozlatás céljával – nem az ország gazdasági állapotától, a politikai közérület hullámzásától, a politikai eszmék harcának állásától függ, hanem a „létező rossz” ideologikus igazolásának uralmi érdekétől: „lehet, hogy rossz, de még így is a lehető legjobb”. Ha a „fasizmus” rémképe most újra előkerült, nem azért, mert Oroszország közel áll hozzá, hogy a fasizmus valamilyen változata a politikában uralomra jusson, hanem ugyanazért, amiért az időközben alaposan leszerepelt pseudokommunisták rémképe (a „vörös rém” közismert képe) került elő az 1996-os elnökválasztáson, hogy ugyanis „Borisz cár” országlását mint a kevésbé rosszat, őt magát mint a demokrácia – a haza és a világ – megmentőjét mutathassák

be. Ez persze nem jelenti azt, hogy ha minden kötél szakad, (ha tehát az oligarchákat érdekeikben alapvetően veszélyezteti egy demokratikus fordulat, aminek valószínűsége igen csekély) vagy ha a klánközi háborúból a kriminális tőke kerül ki győztesen, nem kerülhetnek hatalomra Oroszországban fasisztoid erők, és nem következhet be egy fasiszta típusú „forradalom”. Ám ez a lehetőség egyelőre a politikai fantáziálások birodalmába tartozik. Az „őspatkány” politikai rémképének mediatizálása az oligarchák sajtójában annak jele, hogy keresik a megfelelő személyt a Rendteremtő Ember szerepére, aki – a megszeppent orosz kisemberek milliósainak és a megszeppent vagy ijedtséget színlelő Nyugatnak a felhatalmazásával – megint egyszer rendet teremt Oroszországban. Persze, nem a szabadság rendjét, hanem a szabadrablás rendjét. Nekik teremt rendet, nem ellenük. Hogy aztán a Jövő Embere, a Nagy Rendteremtő, az Atya, a Gazda, a Retteneteshatalmú („gróznij”) Cár szerepében fellépő Lebegy vagy Luzskov, netán valaki más képes lesz-e a „pipogya cár” – Gorbacsov, és a „szenilis cár” – Jelcin után újraalapozni az orosz klán-államot, és valamilyen „nemzeti éra” kialakításával létrehozni azt a korporatív társadalmi modellt, amelyben a multikkal rivalizáló hazai tulajdonosi klánok – nemzeti alapon és adományoktól sem visszariadva – „összeborulnak” a tulajdon nélkül maradt oroszországi társadalommal, s hogy lehet-e ebből egy globalizálódó világban – akárcsak látszólagosan is – új „orosz feltámadás”, „gazdasági csoda”, „újbirodalmi expanzió”, avagy ez is a posztsovjet történelem-szimulációk sorába fog tartozni, időhúzás és csodavárás marad-e, mialatt folyik tovább a régi vircsaft, nos, az már – mint mondani szokták – a jövő évezred zenéje.

J E G Y Z E T E K

1. Oroszországban a törvényre hagyományosan úgy tekintenek mint valami külső erőre, amelynek nincsen erkölcsi fedezete, amelyet kénye-kedve szerint hoz és szüntet meg a mindenható államhatalom. A hatalom az orosz mentalitásban mindenekelőtt privilégiumokat jelent és csak aztán felelősséget. A leglényegesebb privilégium: a törvényekkel való manipulálás. „A törvény olyan mint a ló, amerre forgatod, arra megy” – így okoskodik Leszkov egyik elbeszélésében a polgármester. És a népi szólások, közmondások is pontosan tükrözik ezt a törvényfelfogást: „Ahol a törvény, ott az önkény”; „Ha nem lenne törvény, nem lenne bűn sem”; „Mit nekem a törvény, ha minden bíró régi ismerős”; „A törvény mint a pókháló: a dongó átszakítja, a légy fennakad rajta”. „Ha a lopás az orosz mentalitással nagyon jól összefér – írja A. Kirpicznyikov már idézett könyvében – akkor az „állami vezetők” jogát a sikkasztásra úgy fogják föl, mint a hatalommal

együttjáró egyik privilégiumot.” (I. m. 169. l.) Mikor egy belorusz takarítónőt, Lukasenko lelkes hívét arról faggattott az orosz újságíró, mit gondol az elnök ellen megfogalmazott korrupciós vádakról, az így felelt: „Mennyi röpcédula össze nem írtak, és postaládába nem dobáltak ellene: hogy ezt lopott, meg azt lopott. Hát aztán, mi van abban? Természetes dolog, maga talán nem huppolt el amit tud, ha elnökké választanák? Csak én nem tudok mit elhappolni itt, az iskolában – mit vihetek el innen, a felmosóröngyöt?” A „jog” mint formális, idegen, lélektelen kötelék vagy mint az állami kényszer eszköze a szlavofilektől Leninig elkíséri az orosz politikai gondolkodást. Még nemrégiben is Ioann szentpétervári metropolita a jogot a gyűlöletes demokrácia „kvázi-vallásának” bélyegezte és a „jog bálványának imádását” a szeretetközösségen alapuló „orosz lélektől” idegennek mondta. A korrupció ellen nem a jog bálványozásával, hanem Rettegett

Iván „tisza kezek” politikájának felújításával kellene harcolni, akinek „opricsnyinája Oroszországot megtisztította és megújította” – legalábbis a jó Ioann szerint, akit láthatólag nem különösebben zavar, hogy Iván keze tiszta volt ugyan, csak éppen tiszta vér. A megvesztegethetetlenek „tisza kezű” politikáját pedig akkor, később is, nagyban és kicsiben egyaránt mindenütt összeomlás, zűrzavar, káosz követi.

2. Anders Åslund, *Rosszija: roszgyenyije rinosnoj ekonomiki*, Moszkva, 1996. 211. l. (Angolul: *How Russia Became a Market Economy*, Washington, 1995.)
3. A felsorolt gazdasági tevékenységek természetesen maguk is beletartozhatnak az „árnyékgazdaság” fogalmába, attól függően, milyen tágan határozzák meg azt. Így például a tárgykör egyik legjobb orosz szakértője Svetlana Glinkina – az Állami Statisztikai Hivatal felfogásával vitázva – ezt írja: „Napjainkban az árnyékgazdaság sokkal szélesebb területeket ölel fel annál, amit hivatalos felfogása, többek között az Állami Statisztikai Hivatal szemlélete tükröz. Ez utóbbi az árnyékgazdaságban folyó tevékenység felmérésekor a következő területeket veszi számításba: 1.) az adózás elkerülése vagy más – a törvény által a termelőre rótt – kötelezettségek alóli kibúvás céljából elrejtett vagy a valóságosnál kisebb mértékűnek kimutatott gazdasági tevékenységek; 2.) a nemformális (vagyis a nemhivatalos, de legális) tevékenységek, köztük olyan cégszerűen be nem jegyzett vállalkozások tevékenysége (egyetlen személy, gyakran család), amelyek saját fogyasztásra termelnek házilagos körülmények között, feltéve, hogy ez a tevékenység összességében eléri azt a szintet, amely a makrogazdasági helyzet szempontjából már nem mellékes, mint például a mezőgazdaságban a háztáji gazdaságok termelése; cégszerűen be nem jegyzett vállalkozások informális tevékenysége, például az alkalmilag összeállt építőbrigádoké. Az Állami Statisztikai Hivatal tehát csak az árnyékgazdaság egyetlen szegmensét, a nemhivatalos gazdasági tevékenységet rögzíti.(...) Az „árnyékgazdaság” kialakult fogalma azonban – véleményünk szerint – három különböző szegmenst foglal magában: 1.) a *nemhivatalos gazdaságot* (olyan legális gazdasági tevékenységeket, amelyeknek keretei között a hivatalos statisztikákban nem rögzített termelés folyik, illetve e tevékenységeket elrejtik az adóhatóság elől); 2.) a *földalatti gazdaságot* (minden törvényileg tiltott gazdasági tevékenységet); 3.) a *fiktív gazdaságot* (nemlétező tevékenységek és teljesítmények elkönyvelését, látszat-üzletkötéseket, mindenféle megvesztegetést, szélhámoságot, ami pénzek felvételével és továbbadásával kapcsolatos, továbbá a gazdasági subjektumok által a szervezett korrupció csatornáin, illetve személyes összeköttetések révén szerzett jogosulatlan előnyök és kedvezmények).” (Svetlana Glinkina, *Oszobennosztiji tyenyevoj ekonomikai v Rosszii*, In: *Nyezaviszimaja Gazeta*, 1998. március 17. 13. l.)
4. A privatizáció legegyszerűbb és legelterjedtebb útja a „hitel-téhen megfejtése” volt, a következő séma szerint: „A Központi Bank különleges hiteltámogatást nyújtott valamelyik vállalatnak, 25 %-os kamattal, ami oroszországi viszonylatban akkor rendkívül alacsonynak számított, mondjuk a vállalat felhalmozódó bértartozásainak törlesztése. A felvett pénz azonnal egy olyan magánbank számlájára került, amely „különleges” kapcsolatban állt a vállalattal, s ahol piaci

kamat mellett lekötötték (ne feledjük, hogy 1994 elején az éves kamattal 250 %, év végén 120-130 % körül mozgott). A pénzügyi tranzakció során keletkezett különbözetet aztán a vállalat vezetői és a tranzakciót lebonyolító banktisztviselők külföldi bankokba saját számláikra utalták át.” (Sz. P. Glinkina, i.m. 20.l.) A másik legáltalánosabb és leggyakoribb módja állami pénzek lenyúlásának a kiviteli és behozatali kedvezmények megszerzésén keresztül vezetett. Az államot megszálló klánok képviselői a hozzájuk közelálló kereskedelmi szervezeteknek kedvezmények tömegét biztosították törvénytelenül. (Persze, aligha ellenszolgáltatás vagy részesedés nélkül!) 1993 második felében ez 6,5 billió rubelnyi kedvezményt jelentett egy évre számolva, 1994-ben pedig 4,4 billió rubelt. Eközben a tervezett bevételek egyharmada nem folyt be a költségvetésbe.

5. Anders Åslund, i.m. 209.l.

6. A Tárcaközi Gazdasági tanács (MVESZ) jelentése szerint például 1990-ben 500 millió, 1991-ben 1,5 milliárd, 1992-ben 4 milliárd dollárt vittek ki az országból. Ld. minderről részletesebben: Szergej Boriszov, „*Russzskije dollari podnyimajut mirovnuju ekonomiku*, In: *Ogonyok*, 1998. 10. szám, 17-19. l. Nem kell természetesen mondanunk, hogy bár ezek a milliárdok, minden csábítás, jogi következmények elengedése (teljes „gazdasági amnesztia” és ennek részeként „adózási amnesztia”) vagy egész csekély „bünbánatpénz” (10 %) lefizetése, minden ígéretés ellenére soha nem is fogtak visszafolytani Oroszországba befektetések formájában, azért nem képeznek holt tőkét, és pedig nemcsak abban az értelemben, hogy nyugaton fektetik be vagy költik el, hanem – és ez sokkal lényegesebbnek tűnik elemzésünk szempontjából – abban az értelemben is „működnek”, hogy a bővítve termelik újra azokat a kapcsolatokat, szélesítik ki azt a hálót – a kriminális szféra, a korrupciós bürokrácia és a kleptokrata árnyékvállalkozói réteg egymást átható viszonyrendszerét – amely e hatalmas tőkevagyonot illegálisan külföldre juttatta és juttatja ma is, s amely részben e vagyon, részben saját tevékenysége változatlan eltitkolásra, részben tényleges kiszélesítése érdekében használja föl az így „eltulajdonolt” pénzeszközöket s félkriminális és egészen korrupciós korporatív kapcsolatrendszerét. Ld. ehhez még: Danyil Oszmolovszkij, *Otdaj 10 % – vszjo proszcu*, In: *Kommersant*, 1997. 37. szám, 9-11. l. A szerző cikkében a „pénzszomjtól” fuldokló, elemi kötelezettségei teljesítésére is képtelen orosz állam kétségbeesett kísérletét elemzi az 1997-es év végén a „kifolyt” milliárdok visszacsalogtatására. A törvénytervezet, amelyet az Állami Adófelügyelet vezet, Alekszandr Pocsinok készített elő benyújtásra a Dumának, teljes amnesztiát hirdet minden vállalkozónak, amennyiben a kivitt pénz 10 %-át, vagy külföldön vásárolt ingatlanjai értékének 2 %-át mintegy általános adóként kész befizetni az orosz államkasszába a pénzek „tisztaságát” megállapító (mert persze „narkodollár”, fegyvereladásból, rablásból, bérnyílólásból származó dollár, még ha akarná sem léphetné át visszafelé az orosz határt!) „meghatalmazott bankokon” keresztül, amelyekben folyószámlát nyithatnak a „valutájukat repatriálni” óhajtok. A vállalkozók így legálisan fektethetnének be, vagy vehetnének állami tulajdon, a „meghatalmazott” bankok, az állami tulajdon legna-

- gyobb privatizálói úgyszintén, a kincstár pedig így is, úgy is bevételhez jutna, és betömhethetné a költségvetésben tátongó mintegy 1 milliárd dolláros lyukat. Természetesen a kör így többszörösen is önmagába tér vissza, hiszen a „kifolyt” milliárdok jelentős, ha ugyan nem legnagyobb része a „meghatalmazott bankokon” ment külföldre, most ugyancsak rajtuk keresztül térhetne haza, és a „tisztátalan” bankok mondhatnák meg, melyik pénz „tisztá” és melyik nem, tehát olyan jogosítványt kapnának, amely megintcsak „pénzt” ér, és korrupciót szül. De az amnesztia-törvényt a Duma mindmáig nem fogadta el.
7. 1997. évi adatok szerint egy II. kategóriába tartozó szaktanácsadó 500-700 ezer rubelt, egy miniszterhelyettes 2 millió 450 ezer rubelt kaphat, amihez még mindenféle pótlékok járhatnak (200-tól 800 ezer rubelig), a rang, a szolgálati idő stb. függvényében. Magának az elnöknek a teljes havi javadalmazása kb. 1800-2000 dollárnak felel meg, a kormányfőé pedig 1500 ezer dollárnak.
8. Ld. ehhez: Alekszandr Novikov, *Zacsem csinovnyiku zarplata?* In: Kommerszant, 1997. 19. szám, 12-14. l. Figyelemreméltó, hogy a lap „kvázi-interjújában” a fiatal nemzedéket képviselő névtelen közhivatalnok, akit az 1997. május 15. keltezésű (484. számú) elnöki rendeletről faggatnak, (a rendelet az állami és önkormányzati állásokat betöltő közhivatalnokoktól évente minden jövedelmi forrásukra és teljes vagyoni helyzetükre kiterjedő jövedelmi és vagyonnyilatkozat közzétételét várja el) a korrupció- és oligarchiaellenes küzdelemben élenjáró „ifjúdemokraták” (Csubajsz, Nyemcov) kincstári optimizmusát szólaltatja meg: noha alapvető változás a közhivatalnokok mentalitásában és életvitelében a közeljövőben nem várható, azért közeleg már a nemzedékváltás, amikor a „bizánci mentalitású” („amit kormányzok, azt birtokolom”) öreg nemzedéket fölváltja a „westernizált” fiatalabb nemzedék, amely az amerikai receptet követi: „Amíg hivatalban vagy, szerezz minél több kapcsolatot és tapasztalatot. Aztán köszönj le, és kezdj el pénzt keresni.”
9. Maga Jelcin 1992. augusztus 21-én, a nevezetes puccskísérlet meghiúsulásának első évfordulóján mondott beszédében egyenesen „népi kapitalizmusról” beszélt, kiemelve, hogy „nekünk nem egy maroknyi milliárdos kell, hanem sok millió tulajdonos”: „Ezen az új területen mindenki egyenlő esélyekkel indul, aztán már minden tőle magától függ majd... Oroszország minden polgára és minden családja élhet a választás jogával. A privatizációs vaucser nem más, mint mindenki számára biztosított belépőjegy a szabadpiaci gazdaságba.” (*Obrascenjeje Prezidyenta k rosszizskim grazsdanam*, In: Rosszizskaja Gazeta, 1992. augusztus 20.)
10. A privatizáció fogalma persze távolról sem csak az állami tulajdon értékesítésének különféle útját-módját foglalja magában. Sz. P. Glinkina a privatizációnak a következő négy nagy objektumát különbözteti meg: 1.) A szovjet éra politikai és társadalmi szervezeteinek tulajdona, amelyet a szóban forgó szervezetek nőmenklatúrája és bizalmi emberei privatizáltak kereskedelmi struktúrák létrehozásán és tőkeexportáláson keresztül. 2.) Az állami költségvetés és a nagy szociális alapok, amelyet a korrumpált apparátus, a „hálás megvesztegettek” privatizáltak a szociális hitelek és adókedvezmények széleskörű rendszerén keresztül, valamint a
- szociális alapokra épülő kereskedelmi struktúrák révén. 3.) Az állami vállalatok alaptőkéjét a vállalati kollektívák, a vállalati igazgatóság, korábbi árnyékgazdasági szereplők privatizálták a különféle „előprivatizálási” formákon (kisszövetkezetek, lízing, bérlet stb.) keresztül, illetve a fizető privatizáció különféle tömeges formáiban. 4.) A lakossági megtakarításokat a különféle alapítványok és szervezetek munkatársai privatizálták a vaucseres és befektetési alapok rendszerén, a bankrendszeren és a szociális biztonság új szervezetein keresztül. (Ld. erről részletesen: Sz. P. Glinkina: *Problemi i tendencii...l.m.*)
11. Minderről ld. részletesen Anders Åslund már idézett könyvében „A privatizáció” című fejezetet. (I. m. 275-331. l.) Továbbá a „vaucseres” privatizáció ötödik évfordulójára megjelent cikkek közül: Mihail Rogoznyikov, *Nyerazmennij pjatak rosszizskih reform*, In: Kommerszant, 1997. 36. szám, 26-27. l. Mindkét elemzés kiemeli, hogy a „vaucseres privatizáció”, melynek során a lakosság 1992. október 1-jétől kezdődően 180 milliárd rubelt (150 milliárd privatizációs csekket) kapott kézhez állampolgári jogon (tehát ingyen és egyenlően) nem túl sokat osztott vagy szorzott az állami tulajdon globális újrafelosztása szempontjából. A magántőke számára egyszerű tranzakciót jelentett: nem közvetlenül pénzért, hanem a lakossági csekkek fölvásárlásán keresztül jutott minden idők legolcsóbban kínált állami tulajdonához az aukciókon. Az állam sem járt volna sokkal jobban, ha a 180 milliárdnyi állami tulajdon nem vaucseres szétesésre kerül, hanem értékesítésre és ez az összeg az államkasszába folyik be, mint-hogy csak 1992. augusztus hónapban az állami pénzügyi bocsátás összege elérte a 182 milliárd rubelt. A vaucseres privatizációnak volt gazdasági hozadéka (gyors privatizáció, értéktözsde forgalmának fellendítése), de fontosabb volt a politikai: a széles társadalmi rétegek privatizációval szembeni ellenérzéseinek hathatós leszerezése és a régi vállalatvezetők oligarchiakká való átalakulásának megterése. Ez utóbbi már kevésbé sikerült. A tömeges privatizáció Oroszországban páratlanul rövid idő alatt ment végbe: 1992 júliusa és 1994 júliusa között az ipar és szolgáltatások szférájában működő vállalatok 70 %-át privatizálták. Ez a gyorsaság azonban nem a sikeresség szinonimája. A posztsovjett rohamprivatizáció inkább a szovjet idők türelmetlen, erőltetett ütemű kollektivizálásának és iparosításának emlékét idézi: ezek sem voltak abszolút mértékben sikertelenek, csak az ár, amit fizetni kellett értük, és hosszú távú strukturális következményeik kérdőjelezik meg értelmüket. „A rendelkezésünkre álló adatok azt mutatják – írja Sz. P. Glinkina 1995 végén –, hogy az államvagyon felének privatizációjából származó állami bevételek a nullához közelítettek; a privatizációs kampány ideje alatt az ipari termelés volumene Oroszországban a negyedére esett vissza, az állami tulajdon szétesése pedig a gazdaság kriminalizálódásának legfőbb forrása lett. A tulajdon abszurd módon alacsony áron értékesítették. A 'CS First Boston Bank' adatai szerint például az oroszországi kölajtársaságok a bevált lelőhelyeket – a kitermelt kőolaj barreljával számolva – 4 centért kínálták eladásra, ami a 7,06 dolláros észak-amerikai árhoz képest nevetséges. A telefon-társaságokat vonalaként 116,62 dollárért kínálják eladásra, ami töredéke a 638 dolláros amerikai és a

2083 dolláros magyarországi árak. A fent említett bank képviselőjének véleménye szerint egy olyan cég eladási ára, mint az Egységes Energiarendszer, ugyanennyi kilowattal számolva, az Egyesült Államokban 49 milliárd dollár lenne, Közép-Európában több mint 30 milliárd dollár, Oroszországban viszont mindössze 200 millió dollárért, tehát reális értékének 1 %-ért kelt el. Hasonló a helyzet, amikor a tulajdont hazai befektetőknek adják el. Például ugyanannyit – 3 millió dollárt – fizettek a pétervári Olgino szállodáért, az északi-tengeri kereskedelmi flottáért és a murmanszki halászfloottaért. Teljesen tudatosan tették lehetővé a vaucserek szabad forgalmát, aminek az lett az eredménye, hogy nagy részük igen hamar néhány tucat vállalkozó kezében összpontosult. A privatizáció az állami vagyon elengedhetetlen előzetes értékelése nélkül kezdődött el. A vaucseres privatizáció utolsó napjaiban, amikor már spekulatív pénzügyi struktúráknál volt a vaucserek legnagyobb része, a Szövetségi Vagyonalap a vaucserekért cserébe piacra dobta több mint száz különösen értékes nagyvállalat részvényeit. A kereslettel szemben ily módon mesterségesen megugrott a kínálat. Ennek következtében ugrásszerűen csökkent a privatizálás előtt álló nagyvállalatok részvényeinek értéke, ami mindjárt nagyszabású spekulációs ügyleteket indított be. A szóban forgó nagyvállalatok fillérékért fölvásárolt részvényeit nem sokkal később a spekulációval foglalkozó pénzügyi struktúrák óriási haszonnal adták el külföldre. (...) A tömeges privatizáció Oroszországban kezdettől fogva nem volt más mint hatalmas spekulációs művelet, amely a gazdaság kriminalizációjához vezetett, a társadalmat pedig egymással hadban álló osztályokra és társadalmi csoportokra szaggatta szét. (...) A reformok „építőmestereinek” elgondolása az volt, hogy a privatizációt Oroszországban rendkívül rövid idő alatt kell lebonyolítani. Még mielőtt a lakosság felocsúdik a reformok első szakaszának – a fogyasztói árak robbanásához és a termelés összeomlásához vezető – árliberalizálásnak a következményeitől. Más különben a lakosság reakciója a kialakult gazdasági helyzetre blokkolhatja a tulajdonreformot. A gyors privatizációnak biztosítania kellett a reformok visszafordíthatatlanságát, s egy új tulajdonosi osztály megteremtését, amely a kapott tulajdont kész a végsőig megvédeni. Az ország vezetőinek azonban tisztában kellett lenniük azzal, hogy az oroszországi átlagember nem rendelkezik nagyobb pénzzel, az árliberalizálás „sokkterápiája” pedig szerény megtakarításaitól is megfosztotta, tehát aligha válhat a piaci viszonyok aktív szereplőjévé. Komolyabb tőkék csak az árnyékgazdasági tevékenységek, a spekuláció, a megvesztegetés, a lopás révén halmozódhattak fel, aminek következtében a gazdasági élet középpontjába olyan személyek kerültek, akik szorosan összefonódtak az árnyékgazdasággal és a korrumpálódott államapparátussal. Az árnyékvállalkozók és a kriminális csoportok aktivitása mostantól, a privatizáció harmadik etapjában a privatizálás előtt álló tulajdon minőségétől függ: ott, ahol rentábilis a termelés vagy különösen értékes műszaki berendezések kerülnek privatizálásra, a tulajdonosi jogokat rendszerint az árnyéktőkék birtokosai, a korrumpálódott csinovnyikok és a volt nomenklatura szerzi meg. A Belügyminisztérium információi szerint 1993 közepén Oroszországban 40 ezer vállalatot tartották saját

ellenőrzésük alatt, illetve hoztak létre kriminális struktúrák és a privatizált illetve magáncégek 70-80 %-a kénytelen adót („védelmi pénzt”) fizetni kriminális csoportoknak, zsarolóbandáknak („racket”), korrupt hivatalnokoknak.” (Sz. P. Glinkina, i.m. 22-24.l.) Ld. még ehhez: *Maffioznije sztrukturi – szorogot grazsdanszkovo obscsesztva?* In: *Grazsdanszkije obscsesztvo. Mirovoj opit i problemi Rosszii* (Szerk. V. G. Horosz), Moszkva, Editorial URSSZS, 1988. 228-256. l. valamint: Szimon Kordonszkij, *Tyenjevaja ekonomika v tyenyevom obscsesztve*, In: *Pregyeli vlasztyi*, 1996 ősz, 102-142. l.

12. „A klasszikus liberális teória – írja Stephen Holmes – azért tekintette szükségesnek a politikai hatalmat, mert az egyének részrehajlóak, elfoglaltak önmaguk iránt, és ha a döntést rájuk bízzák, az erősek és a családok ellenállhatatlan készletet éreznek, hogy kivonják magukat a törvények hatálya alól. Tökéletesen beigazoldni látszik ez a mai Oroszországban. Amikor a valaha mindenható és mindent birtokló államot olyan könnyű kifosztani, miért fogadjuk el a mindenkire érvényes játékszabályokat? A gondolat- és cselekvésszabadság hívei úgy érvelnek, hogy az állam korlátozó hatalma csak a károkozás elleni védelemre és a tulajdonjogok védelmére terjedhet ki. Az oroszországi kontextusban a „csak” szó rendkívül disszonánsan hangzik. Észbontóan nehéz a kaotikus állapotok közepette egy olyan korlátozott hatáskörű kormányt alakítani, amely képes az erőszakot és a csalást visszaszorítani.” (Stephen Holmes, *Orosz lecke*, In: *Lettre*, 28. szám (1998), 9. l.)
13. Ld. ehhez Stephen Holmes fentebb idézett alapvető tanulmányát, amelyben a megint drámaira fordult oroszországi helyzetet az újraértékelt liberalizmus, főként az „erős állam” liberális (!) eszménye felől nézve összefoglalja: „Az autóbuzsok még mindig járnak, de az orosz kormány szembetűnő módon képtelen a tulajdon törvényeit betartatni. A teljes adóbevétel a GDP-nek mintegy tíz százaléka körül ingadozik (ebben nincs benne a hatalmas és nem adózó sűrű gazdaság), összehasonlításképpen az Egyesült Államokban ez az érték durván 30 százalék, Nyugat-Európában pedig mintegy 45 százalék átlagban. A probléma, amellyel a liberális reformerek szembesülnek, immár nem a cenzúra és a tervutasításos gazdaság, sem pedig a frusztrált nemzeti önérték és a xenofóbia (habár ezek is léteznek), hanem valami egészen újszerű dolog: egy széthullóban levő állam, amely alig-alig kapcsolódik a demoralizálódott társadalomhoz. (...) A mai Oroszországban egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a liberális értékeket ugyanúgy fenyegeti az állam tehetetlensége, mint a despotikus hatalom. Az „államtalanítás” nem a megoldást jelenti – ez éppen a probléma. Jól működő közigazgatás, államhatalom nélkül ugyanis lehetetlen a kölcsönös károkozás megakadályozása, nincs személyes biztonság és nincs „vezetrelv, amelynek alapján élni lehet” – hogy a Locke-i mondatot idézzük. (...) Oroszországban... a liberális reformok vereségét mi sem mutatja jobban, mint az államot a társadalomtól elválasztó közöny fala... a korrupt tisztviselők külön világban élnek, amely sehol sem érintkezik a politikától megcsömörlött polgárokkal. (...) Az államnélkülség szánalomra méltó körülmény, mert azt jelzi, hogy hiányzik az egyetlen olyan intézmény, amely képes védelmet nyújtani a rászorulóknak. Másként fogalmazva: a

- legnagyobb és leghatékonyabb emberjogi szervezet a liberális állam. (...) A hitelezőnek ahhoz való joga, hogy kölcsönadott pénzét visszakapja, nyilvánvalóan az államhatalom, a rend és törvényesség terméke, eredménye. (...) Az alapvető jogok nemcsak azért nem jutnak érvényre Oroszországban, mert az állam szétzilált és következtelen, hanem azért sem, mert fizetésképtelen... Egy csődbe ment állam nem lehet liberális állam, akármilyen is az állampolgárok 'kulturális színvonalá'. (l.m. 8-12.l.)
14. Egyes elemzők Oroszország poszttotalitárius fejlődésének ciklusát abban az útban látják összefoglalhatónak, amelyet az oroszországi Filmművész Szövetsége tett meg nevezetesen 1986-os „forradalmi-peresztrojkás” kongresszusától 1998-as „ellenforradalmi-bonapartista” kongresszusáig, mikor is az agonizáló, félig már ellopott filmszövetség gyöngye és korrupt vezetésének demokratikus megújítása helyett egy erőskezdő, befolyásos oligarcha *korlátlan hatalmára* szavazott Nyikita Mihalkov személyében, akinek szabad kezét és teljhatalmat adott a következő öt évre, mindenféle demokratikus ellenőrzési mechanizmust kiirtva a szervezet alapszabályából, és vezekelve a szövetség 1986-os „forradalmi túlkapásaiért”, ahogy azt a leendő – egyébként Oroszország elnöki posztjára is aspiráló – Oscar-díjas filmrendező-vezér jelölésének feltételül szabtta. „A politológia nyelvén fogalmazva itt a következő történet – írja a *Kommerszant Vlaszty* elemzője. – Adott egy ország lakossága, amely nemcsak nem vált civiltársadalommá, de ha a legkisebb szociális biztonsággal kecsegtetik, ennek még a jogáról is kész lemondani. Ehhez csak az kell, hogy valamelyik nagy érdekcsoport kullisszák mögötti alkudozások eredményeként saját sorából kiválasszon egy tehetséges, lehetőleg könnyen irányítható vezetőt, aki politikai és gazdasági érdekeit kész átültetni az életbe. Ez a vezető aztán lehangoló agitációs kampányba kezd, amelynek során meggyőzi a lakosságot arról, hogy az ország egységének és fennmaradásának érdekében a hatalmat egyetlen kézbe kell összpontosítani, s ehhez fel kell számolni bizonyos demokratikus szabadságjogokat és szabadságinstrumentumokat, a hatalommegosztás elvét például, vagy az ellenzéki politikai pártokat, amelyek különösképp zavaróak lehetnek. Ezzel párhuzamosan felosztatják a parlamentet, a választásokat elhalasztják jobb időkre, létrehoznak valamilyen Államtanácsot, amelyet a vezérhez lojális hivatalnokokkal töltenek meg, és népszavazás hagyja jóvá az ehhez szükséges alkotmánymódosításokat. (...) A Filmművész Szövetség kongresszusának résztvevői korporatív rendszert választottak szerveztüknek. De itt nem a filmesekről van szó, hanem arról, *mekkora a valószínűsége annak, hogy a filmesek kongresszusán demonstrált politikai technológia a közeljövőben egész Oroszország számára modellül szolgálhat-e majd?*” (*Kinoproba na rol prezigyenta*, In: *Kommerszant Vlaszty*, 1998. 21. szám, 22. l.)
15. Roman Szergejev, *Prezigyent pri kazal csesztno zsity*, In: *Kommerszant*, 1997. 15. szám, 10. l.
16. Ld. ehhez: Natalija Gevorkjan – Vladiszlav Dorofejev, *Prezigyent i szetty gnomov*, In: *Kommerszant*, 1997. 34. szám, 9-11. l. valamint: Szergej Viktorov, *Kapital za bortom*, In: *Kommerszant*, 1997. 35. szám, 11-14. l.
17. Ld. ehhez: Artyomij Pjatnyickij, *Sztavki po viboram – X procentov godovih*, In: *Kommerszant*, 1997. 22. szám, 14-16. l.
18. Ld. ehhez: *Beszélgetés 2000-ben Borisz Berezovszkijjal*, In: 2000, 1997. 10. szám, 3-8. l.
19. Tegyük hozzá: épp akkor, amikor kezdetét vette az állami tulajdon legértékesebb részeinek privatizációja, melyben a szóban forgó nagybankok közvetlenül is érdekelték voltak. A vételhez szükséges pénzzel ugyanis csak ők rendelkeztek, még ha ez az összeg esetenként nagyságrendekkel kisebb volt is mint külföldi versenytársaiké. Dehát éppen erről van szó: „ha kevés a tőké, told meg némi államhatalommal és öntsd le az egészet egy kis nemzetmentő szószal!”
20. „Mit mond eközben Borisz Abramovics Berezovszkij rólam? – kérdezi egy különös interjúban 1998 március elején, nem sokkal leváltása és áthelyezése előtt a Borisz Berezovszkij tulajdanában lévő *Nyezaviszimaja Gazeta*-ban Anatolij Csubajsz. – Na persze, először is azt, hogy Csubajsz bolsevik. Akármiről beszél is Csubajsz – a konkurencia szükségességéről, az igazságos játékszabályokról, a privilégiumok eltörléséről – nem mond igazat, mert ő csak a maga birodalmát akarja kiéptíteni, az ONEKSZIM Bankra támaszkodva, hogy majd 2000-ben induljon vagy indíttson valakit az elnökválasztáson. Van Berezovszkij logikájában egy különös mozzanat, amit ő sem tagadhat. Mért mondja mindezt? Azért mert azt mégsem mondhatja, hogy „ellenzem a mindenkori számára egyenlő játékszabályokat”, és azt sem, hogy „a nagy tőkés vállalkozókat különleges jogok kell megillessék a gazdasági rendszerben”. Nem mondhatja, ezzel ugyanis lerombolná saját imidzsét. (Márpedig ez az „imidzs”, a „multik” ellen az „orosz nemzeti érdek” nevében fellépő, „népért síró, bús” oligarcha, az 1997-es menesztése után szociáldemokrata pártot alapító, „Vörös tér” és „Új Baloldali Újság” címmel pártlapokat indító „keresztapa” „imidzse”! – Sz. Á.) Dehát azért mindenki előtt tökéletesen világos, hogy pontosan ez az, amit el akar érni. „A kormány-nak oda kell figyelni az üzleti világ véleményére” – mondja egyhelyütt. Nagyon helyes, oda kell figyelnie. Más helyütt azonban nyíltabban fogalmaz: a kormányt az üzleti világnak kell kineveznie. Hát ez az, ami soha az életben nem fog menni Oroszországban! Vagy ha mégis, akkor vérontás árán, még ha nem is nagy vérontás árán, de nekem a kis vérontás sem tetszik. Mindezt azért mondom, hogy világosabbá tegyem, mit is kell itt egyenlő játékszabályokon, egységes törvényalkotáson, a privilégiumok hiányán stb., érteni, egyszóval mindazon, ami a *népi kapitalizmus* jellemzi. (...) Az USA-ban vagy 20 évvel ezelőtt kelt szárnyra az a szállóige, hogy „Ami jó a General Motor’s-nak, az jó az Egyesült Államoknak is”. Már akkor, fiatalon sem fért a fejembe ez. És mi van akkor, ha az állam emelni akarja az adókulcsokat? Lehet, hogy az állam számára ez jó lesz, a General Motor’s számára viszont nem túl jó – gondoltam. Mármost Borisz Abramovics fejében pontosan ez jár: „Ami jó a JUKSZI-nak, az jó az orosz államnak is”. Előfordul, hogy ami az üzletnek jó, az jó az államnak is, de az is előfordul, hogy nem. *Pontosan ezért kell egyiket elválasztani a másiktól és a végső politikai döntéseket nem az üzleti életben, hanem az államban meghozni.*” (*Prodzsnaja Gazeta, prodzsnije zsurnalizti*, In: *Nyezaviszimaja Gazeta*, 1998. március 7. 8. l.) Termé-

szetesen Csubajsz és csapata harcának politikai tétje is van (1998. március végéről tekintve e harc állását, lehet, hogy már csak volt): az állam politikai önállóságának demonstrálása és saját hatalmi pozíciójuk megerősítése. Ennek megfelelően minden „privilegiumokat” megsemmisítő, tisztán gazdasági jellegű, a költségvetési bevételek növelését célzó állami lépés kétszeresen is politikai lépés: egyfelől azért, mert az államból élő, államon élősködő oligarchikus vállalkozók hatalmi ambícióit töri meg, és mert egy par excellence politikai csoport hatalmi helyzetét kívánja megzilárdítani az államban. Egyik legszebb példája lehetne ennek az Állami Antimonopolista Bizottság múlt év végén hozott rendelete, amely Vlagyimir Guszinszkij magán-televíziójának, az NTV-nek sugárzási díját az állami átalány-tarifa helyett szerződéses alagra helyezte. Ehhez: Gleb Pjanih, *NTV bez pljusza*, In: *Kommerszant*, 1998. 1. szám, 28-29. l.

21. Soros György (Borisz Berezovszkij újkeletű „főellensége”) múlt évben nagy vihart kavart dolgozatában fölroppent, és kissé populista frú metaforájától újabbban az egyébként ugyancsak Soros György támogatását élvező „orosz ifjúdemokraták” sem riadnak vissza. Még az Onekszim-Bank elnöke, Vlagyimir Potányin (tegnap még miniszterelnök-helyettes, Csubajszék támogatója, Berezovszkij – állami segítséggel megteremtett – erős pénzügyi ellenfele, Soros egyik üzleti partnere) is így fogalmazott a minap New Yorkban az eddigi terjeszkedő-hódító (extenzív) pénzügyi korszak („privatizálni”, azaz felfalni-felvásárolni, amit csak lehet) lezárulásával kapcsolatban: „az oroszországi üzleti világ jelenleg kezd eltávolodni a „rablókapitalizmustól”, s azon van, hogy megtanulja szerzeményének ésszerű igazgatását”. (Idézi: Mihail Viszensz, „*Finanszovije akudi*” *vinuszgyeni zanyatsza upravlenijem*, In: *Russzkaja Misl*, 1998. március 12-18. (4213), 6. l.) Tegyük hozzá: nem teljesen önszántából, hanem az állam – pontosabban az „ifjúdemokraták” VECSEKÁ-jának – erőteljes „nógatása” nyomán: éppen az Onekszim csoport ellen kezdeményezett bírósági eljárást az Oroszországi Szövetségi Vagyon Alap (RFFI) azon az alapon, hogy nem teljesítette beruházási kötelezettségvállalását a cserepovecki „Azot” gyáróriánál, mikor annak meghatározó részvénycsomagját megvásárolta, és a moszkvai Döntőbíróság 1997. szeptember 29-én azt a döntést hozta, hogy a részvények 41 %-át kitevő részvénycsomagot az Onekszim-csoport adja vissza az államnak. Ez volt az első kísérlet arra, hogy az üzleti élet valamelyik nagyhatalmát megpróbálják rákényszeríteni: tartsa be a szerzett tulajdonnal kapcsolatos szerződéses kötelezettségvállalását.
22. Csubajsz egy helyütt így fogalmazott: „A kérdés az, milyen kapitalizmust akarunk építeni? Olyat talán, ahol két, három, öt vagy tíz pénzügyi struktúra határozza meg Oroszország további fejlődését, hoz politikai döntéseket, hogy aztán tudassa azokat az államhatalommal?” (Idézi: Natalij Gevorkjan – Vladiszlav Dorofejev, i.m. 11. l.) E tekintetben persze Anatolij Csubajsz csak folytatja az oroszországi kapitalizmusnak azt az „ifjúdemokrata” kritikáját, amelynek egyik hangadója a néhai „sokkterapeuta”, az Oroszország Demokratikus Választása párt vezetője, Jegor Gajdar lett néhány éve: „Mindig azt akartuk elérni, hogy ez a mi kapitalizmusunk szabadságszerető, liberális, szilárd, szociá-

lisan igazságos legyen. Sajnos, 1992-től kezdődően mind világosabbá vált, hogy a súlyos szocialista örökség a mi kapitalizmusunk fejlődését a lopós (kleptokrata – Sz. Á.) kapitalizmus, a korrumpáló kapitalizmus, a szociálisan végtelenül igazságtalan, tehát egyben az ingatag kapitalizmus felé tolja... az a kapitalizmus, amely ma van stabilizálódóban nálunk, éppen nekünk magunknak tetszhet legkevésbé, akik pedig annyi erőt fektettünk a megteremtéséért vívott küzdelembe. Szerintem nálunk már az utcaseprő is tudja, hogy az adózás legnagyobb baja az a 80 nagyvállalat, amely folyamatosan nem fizeti be tartozásait... márpedig mindaddig, amíg egy kőolaj-mágnás nem fizeti be az államnak tartozásait, senki sem fog Oroszországban adót fizetni.” (*Nas kapitalizm vorovat*, In: *Russzkaja Misl*, 1996. október 1. 4242. sz. 1. l.)

23. In: Borisz Groznij, *Kommerszant*, 1997. 35. szám, 18-19. l.
24. In: *Prezident i seszty gnomov*, *Kommerszant*, 1997. 34. szám, 9-11. l.
25. Ld. ehhez a *Forbes* magazin „Godfather of the Kremlin” című leleplező cikke nyomán kirobbant botrányt és Borisz Berezovszkij – a „KKK” szindrómát mintaszerűen reprezentáló – üzleti és politikai pályafutását: Szilágyi Ákos, *Berezovszkij választása*, In: 2000, 1997, 10. szám, 9-11. l.
26. Ezzel vette kezdetét az úgynevezett „írók ügye”. Kohnak mint az Állami Vagyonügynökség fejének a „Szvajinvest” privatizációja miatt kellett „megfizetnie”, amelyben „botrányos módon” az a csoport (a Soros Györggyel szövetkezett ONEKSZIM-Bank) nyerte meg a pályázati kiírást, amelyik többet fizetett, és nem Berezovszkij klánja, amely ugyan kevesebbet tudott vagy akart fizetni, viszont a „nemzeti értéket” nem hagyta volna külföldiek kezébe átcsúszni. A „kompromat” lényege annak a kiadói szerződésnek a nyilvánosságra hozása volt Berezovszkij és Guszinszkij lapjaiban és televízióiban, amely szerint Koh egy még meg sem írt szakmai könyvéért horribilis honoráriumot kapott (100 ezer dollárt) egy svájci cégtől. Nota bene hasonló volumenű honoráriumot számos, igaz, nevesebb orosz politikus könyvéért fizettek már nyugati kiadók. Így Borisz Jelcin egyik könyvéért 240 ezer dollárt, Mihail Gorbacsov csak első könyvéért 114 ezer dollárt, összességében pedig idáig közel 1 millió dollárt kapott könyvei kiadásáért, Alekszandr Korsakov 80 ezer dollárt keresett könyvével, Borisz Nyemcov 70 ezret, Alekszandr Lebegy viszont csak 25 ezret, noha könyvének kiadója és terjesztője 600-800 ezer dollárt nyert rajta stb. Ld. erről: Alfred Koh, *Ja napiszal etu knyigu szam*, In: *Kommerszant*, 1997. 36. szám, 22-23. l. és: Ivan Szergejev, *Koh-Koh-Koh, govorit pulemnot*, In: *Kommerszant*, 1997. 36. szám, 21. l.
27. Ld. e tendencia átfogó és részletező bemutatását Sz. Bíró Zoltán, *Szomorú stabilitás* című tanulmányában, In: 2000, 1996. 6. szám, valamint a klánközi rivalizálás újabb történetét összefoglaló gyorsjelentését, In: *Oroszország ma, 1997 júliusi gyorsjelentés*, ELTE Ruszisztikai Kutatási Központ, továbbá a Moszkvai Carnegie Központ *Pro et Contra* című periodikájának tematikus számait: *Vlasztyityeli Rosszii* (1996 ősz), *Biznisz i unyeshnyaja polityika* (1997 nyár)
28. Borisz Nyemcov: „Glava nasevo gosudarsztva...” (Interjú), In: *Nyezaviszimaja Gazeta*, 1998. február 25. 1. l.

29. Uo. Nyemcovtól tudjuk azt is, hogy Oroszországban múlt év végétől jelenik meg az ország történetében első ízben olyan folyóirat („Torgi”, azaz ‘Árverés’ vagy ‘Aukció’) címmel, amelyben minden Oroszországban (sőt, ha orosz cégek is indulhatnak rajtuk, akkor minden külföldön) meghirdetett versenypályázat megtalálható.
30. Például a „Rosnyefty” állami részvénytársaságjának eladására 1998 elején kiírt pályázat feltételeit Csernomirgin kormányfő úgy igyekezett meghatározni, hogy az az „ifjúreformerek” Csubajsz-szárnyának érdekköréhez tartozó ONEKSZIM-Banknak eleve előnytelen legyen. Később a Berzovszkij-klánnak lett előnytelen a kiírás. Legvégül pedig az új kormány új pályázatot kellett meghirdetni, mert a régre nem akadt jelentkező.
31. Ld. a „Svjazinvest” privatizációjának lefolyásáról, Csubajsz, Potanyin (ONEKSZIM-Bank) és Berzovszkij, Guszinszkij (MOSZT-csoport) összecsapásáról, amelynek tétje az addigi „oligarchikus játékszabályok” (személyes privilégiumok a klienseknek, zárt tárgyalások, neveléses árak stb.) felmondása és új játékszabályok bevezetése volt, az „Oroszország '97 őszén” című füzetet az *Oroszország ma* című intézeti kiadványban (ELTE Ruszisztikai Kutatási Központ, 1997/IV)
32. Ld. ehhez a Filmművész Szövetség legutóbbi kongresszusának korporatista forgatókönyvét, mint az oroszországi rendszer korporatív átalakításának modelljét elemző cikket a *Kommersant Vlaszty*-ből: *Kinoporba na rol prezijenta*, In: *Kommersant Vlaszty*, 1998. 21. szám, 22. l.
33. Bizonyos értelemben ez a „posztbirodalmi” proletariátus lép színpadra a kifizetetlen bérüket követelő bányász-telepekben, amikor sztrájkolnak vagy blokád alá veszik Oroszország fontos vasútvonalait. Itt ugyanis egyáltalán nem szokványos bérharcról van szó, sőt, még a vasútvonalak blokádja is azért kerül sor, mert a sztrájk – mint a tiltakozás végső kifejezési formája – nem hatékony: a munkabeszüntetés inkább jótétemény egy veszteséges vállalat számára, mint további veszteségek forrása. A harc tehát nem azért folyik, hogy az adott vállalatnál megtermelt profitot másként osszák el, hanem azért, hogy az ország nyersanyagkészletének világpiaci értékesítéséből származó profitot az állam ossza el másként, pontosabban, hogy kényszerítse rá az oligarchikus klánokat extraprofitjuk megosztására és az is részeseüljön a haszonból, aki veszteséget termel vagy nem termel egyáltalán. Lényegében állampolgári jogon. (Egyébként ennek a sztrájkmozgalmak háttérében motoszkáló mélyebb igénynek megvan a maga elmélete is, amely – a közel-keleti gazdag kőolaj-sejkségek és a nyugat-európai posztbaloldal „basic income” elképzelését összekapcsolva – csakugyan állampolgári járandóságként osztaná fel a természeti kincsekből befolyó hasznot.) A posztbirodalmi proletariátus – sajátos módon – az állam és nem saját munkaadói, a kormányzat és nem a tulajdonosi klánok ellen lázad, mert maga is a korporatív struktúra alkotóeleme. Anélkül, hogy tudatában lenne, a klánok oldalán áll, tiltakozó mozgalmával a „KKK” klánjait erősíti abban a törekvésükben, hogy alávegyék érdekeiknek az államot. Nemcsak

arról van szó, hogy a sztrájkoló bányászok túlnyomó többsége olyan bányákban dolgozik, amelyeket rég be kellett volna zárni, hanem arról is, hogy az államkincstárnak nincs velük szemben tartozása. Amivel tartozott, a pénz már 1998 elején elment, csak hát nem érkezett meg a „címzettekhez”. „Kizárólag arról van szó, hogy a vállalatok nem teljesítették a kifizetési kötelezettségüket, vagyis a központból elment a pénz, de a címzettekhez nem érkezett meg – mondja ezzel kapcsolatban Jegor Gajdar. – Arról van tehát szó, hogy a kormányzat és a pénz címzettjei között közvetítő társadalmi közeg mélyrehatóan kriminalizálódott. A pénzt egyszerűen ellopják. De az is gyakran meggesik, hogy egy bánya értékesíti saját termékét, és a szénért járó pénz is megkapja teljes egészében attól a vállalatától, amely megvette tőle, csak aztán ez a pénz nem a bánya számlájára lesz átutalva, hanem egy egészen más vállalatnak vagy egészen más számlára. Olyan számlára persze, amely így vagy úgy az érdekelt vállalatok igazgatóinak másírányú tevékenységéhez kapcsolódik. Az igazgatók pedig azt mondják a munkásoknak, hogy nem tudnak fizetni, mert nem kaptak pénzt. És mégha valamelyik vállalatvezető megelégedne is ezt, és ki akarna szállni ebből a bűnös szövevényből, nem tud, mert a maffia „ördögi köréből” nincs kiszállás, aki megpróbálja, annak élete halálos veszélybe kerül. S itt elérkezünk a Csernomirgin-kormány felelősségének kérdéséhez. Ami a kifizetéseket illeti, azért nem nem tehető felelőssé, hiszen a pénz kiutalta. Olykor többet is, mint kellett volna. Viszont teljesen passzív maradt, egyáltalán nem tett semmit a köztes szféra kriminalizálódása ellen. Azokról az utakról-módokról beszélek, amelyeken át a központtól a pénz eljut a felvevőkhöz. A kormányzat passzivitása következtében vált általánossá a lopás és a „kéz kezét mos rendszere”, ami ellen senki nem tett semmit. (...) A helyzetet a bányászok esetében még az is bonyolítja, hogy a ki nem fizetett bérekben benne van az el nem végzett munkáért felszámolt bértömeg is. A bányagazgatók ugyanis gyakran azt mondja munkásainak: „Nézék, mi nem tudunk most fizetni maguknak, de háromszor annyit fogunk elszámolni, mint amennyit munkát elvégeztek. Egy kicsit várniuk kell, na de előbb-utóbb csak fizetnek majd és akkor a háromszorosát fogják kapni”. És ezek a fiktív bérköltségek is az állam számláját terhelik. Meglehet, hogy ez nem általános, viszont a mindent átható lopás rendszere, amiről az imént beszéltem, igenis általános.” („Mi peresztivajem ocseny naprjazsonnij period” – *Interjú Jegor Gajdarral* – In: *Russzkaja Misl*, 1998 június 4-10. 4225. szám, 8. l.)

34. O. N. Janyickij, i. m. 48.l.

35. „Oroszország egészét tekintve még sokáig a „pontoszerű” modernizáció országa marad – írja O. N. Janyickij már idézett tanulmányában – ráadásul olyan ország, amely két egymással ügyszólván nem is érintkező rétegre válik szét: a modernizálódó kisebbségre és az „archaizálódó” többségre (...) Ám ahhoz, hogy ez a „pontoszerű” modernizáció legalább „szigetserűvé” váljon, fordulatra van szükség az állam ideológiájában és a politikájában, le kell küzdeni a ma uralkodó szociális paradigmát.” (Uo.)

„Csodálatos” és „intoleráns” vidék

JEGYZETEK A HAR-KOV PROBLÉMÁRÓL

BÍRÓ A. ZOLTÁN

Azt már a cyber-korszak jelentkezése előtt is tudtuk, hogy egy táj, egy országrész, egy régió „valósága” és a róla alkotott kép sokszor nem esik egybe. Korábban történetírók és krónikások, később frói ambíciókkal megáldott utazók, az újabb korban pedig hatalmi szeszélyek teremtettek „képet” egy-egy vidékről és népéről. Lehetett ez áradozó dicséret, megbélyegző lenézés vagy éppen valamilyen pragmatikus embléma. Maga a régió (és népe) rendszerint tehetetlen a készen kapott identitásokkal szemben, megpróbál jól-rosszul együttélni vele.

A Kárpát-kanyar tömbmagyar régiója, a Székelyföld (közigazgatásilag: Hargita és Kovászna megyék) abban a különleges helyzetben van, hogy napjainkban egyszerre két „képpel” is rendelkezik. Maga a vidék mindkét kép kialakításában ártatlan. Aki itt él az csendes, bölógató megértéssel vagy homlokráncoló fejcsóválással reagál, ha egyik vagy másik képpel szemtől-szembe találkozik. Egyébként pedig nem nagyon vesz tudomást róluk, hiszen a hétköznapi világ egészen más, igen kevésé van köze a valahol távol kialakított és valahonnan távolról éltetett képekhez. A képek persze maguk is „valóságok”, s ezt a vidék lakói is érzik, hiszen ellenkező esetben még egy-egy bölógató megértést vagy homlokráncoló fejcsóválást sem pazarolnának ezekre a képekre, amelyekbe újabban úton-útfélen belebotlanak.

Az egyik képet a magyarországi közvélemény ún. erdélybarát része termelte ki, és ma is lankadatlanul építi, finomítja. E kép szerint a Székelyföld „csodálatos vidék”. Egyfajta potenciális turisztikai paradicsom, etnikai skanzen, amelyet „vendégszerető, kedves emberek laknak”, akiknek modora, „természetes észjárása” és „fzes székely nyelvjárása egyenesen lenyűgöző”. Ez az a vidék, amelyben „Orbán Balázs népe őrzi a hagyományt”, s ahol olyan „gyönyörűsép

falvak vannak, hogy azokat egy az egyben kellene átköltöztetni a világkiállítások magyar pavilonjaiba”. Az 1989 utáni tömeges turizmus alaposan kiszínezte, és tovább árnyalta ezt a pozitív utópiát.

A másik kép szintén a régió kívül alakult ki, és teljes mértékben negatív elemeket tartalmaz. E kép szerint a Székelyföld „intoleráns vidék”. Az itt élő tömbmagyarság „elnyomja”, rosszabb esetben „elűzi a helybéli románokat”, a vezető pozíciókat kisajátítja magának. Az itt maradt románok „idegennek, másodrendű polgárnak kénytelenek érezni magukat a saját hazájukban”. E vidék nem ismeri el a román szellemi élet helybéli nagyjait, nem támogatja emléküik ápolását. Hagyja pusztulni a román templomokat, amelyek megmentésére országos akciót kell indítani. Az itt lakók nem hajlandók gyerekeiket a román gyerekekkel egy iskolába járatni, ezért az oktatási intézményeket 1989 után azonnal és „önkéntesen kettészakították”. „Nem tanulnak meg rendesen románul, holott román kenyeret esznek.” Az ország történelmét és földrajzát nem akarják román nyelven tanulni. Ellenőrizetlen táborokban, külső segítséggel „a gyerekeket és a fiatalokat az elszakadásra készítik elő”. Az itt élők arrogánsak, magabiztosak, feltűnően tüntetnek a magyarságukkal, miközben „a vidéket csendben és rejtetten elfoglalja a magyar tőke...”

Nem kell székelyföldi lakosnak lenni, s még csak heteket sem eltölteni ezen a vidéken hogy rájövünk: nagyobb részében mindkét kép hamis. A táj valóban szép, az emberek helyi-közzel igencsak kedvesek, de a rossz utak miatt nem lehet autózni, a külföldi alig kap magának megfelelő szállást és ellátást, s a székely falu a szennyvízcsatornának használt belső patakjaival aligha lenne a világkiállítások menő attrakciója, turistaparadicsom pedig ez a vidék belátható időn belül – sajnos – nem lesz.

Még több ponton lehet korrigálni a fentebb jelzett negatív képet. E vidék lakói közül valóban sokan nem tudnak (jól) románul, a helyi vezetők választásakor nem egy esetben az etnikai hovatartozás alapján döntenek, sokan abból sem csinálnak titkot, hogy magyar nyelven szeretnének tanulni. De az itt

élő románokkal szemben atrocitásnak, agresszióknak nyoma sincs, az elszakadásra irányuló tömeges belső szervezkedés ijesztő meseként sem állja meg a helyét, s minden elkülönböződést igazoló példára azonnal felhozható egy román-magyar kooperációs ellenpél- da a szomszédosági kapcsolatoktól egészen az igazán si- keres, nagyléptékű vállalkozásokig.

A két, egymástól eltérő kép szembeállítására persze csak arra jó, hogy kimutassuk a „termelt képek” ön- kényes voltát, torzító jellegét. Ha egyidőben létezh- et két ilyen egymásnak homlokegyenest ellentmondó kép, akkor nyilvánvalónak tűnik a képtermelők ma- nipulációja s a képtermelésbe beleszólni nemigen tu- dó vidék ártatlansága. S innen már csak egy lépés an- nak elemzése, hogy mi hamis és mi nem, hol torzít a kép, és hol van legalább részleges megfelelés. Ez az e vidék nevében is elvégezhető „igazságszolgáltatás” azonban megkerülné az alapkérdést. Azt, hogy mi- képpen alakulnak ki ezek a képek, és milyen módon próbálnak illeszkedni magához a megcélzott vidék- hez!

Minden bizonnyal érdekes lenne mind a pozitív, mind pedig a negatív utópia termelési technikáinak kibontása. Bár a pozitív kép teremtése ebben a public relations-t és reklámot ajnázó világban in- kább érdemnek látszik s nem bűnnek, egyáltalán nem vagyok meggyőződve arról, hogy a „csodás Szé- kelyföld” imázs működtetése a régióra nézve nem ká- ros. Ez azonban egy másik elemzés tárgya lehet. Az etnikai viszonyok mai megítélése szemszögéből a Szé- kelyföldre vetített negatív utópia kibontása nyilván- valóan fontosabb és súlyosabb feladat. A következők- ben a negatív kép termelésének műhelyitkaiból pró- bálók néhányat megmutatni.

A *Har-Kov* diskurzus, avagy a konfliktus-zóna termelése

Előljáróban szeretném hangsúlyozni azt, hogy magá- ról a Székelyföldről nem fogok beszélni. Ha ezt ten- ném, akkor arról kellene beszélnem, hogy ebben a ré- gióban milyen etnikai szembenállások alakulnak ki, vagy pedig amellet érvelnék, hogy ilyenek egyálta- lán nincsenek. A pro- és a kontra érvelés azonban egyaránt a már kialakított negatív képet erősítené, hiszen egy olyan diskurzushoz illeszkedne bele, amely a székelyföldi etnikai szembenállásokról szól. Én csu- pán magáról a diskurzusról szeretnék beszélni, bele- pillantva kiépülésének és működésének boszorkány- konyhájába. Mondanivalóm a szó szoros értelmében véve a *Har-Kov* diskurzusról szól, s remélem úgy tu- dok erről beszélni, hogy nem erősítem magát a *Har- Kov* diskurzust.

Másodsorban pedig ki kell emelnem azt, hogy nem foglalkozom azoknak a „sötét erőknél” a szere- pével, amelyeknek úgymond érdekükben áll konfliktus-

zónák létrehozása és fenntartása. Állítólag ilyen „sötét erőknél” minősíthető egyik-másik állambizton- sági szerv vagy annak „kommunista maradványa”, de a hétköznapi és a politikai folklór szerint van „sötét erő” belföldön és külföldön egyaránt, lent a vidéken és fent a központban, országos politikában és a helyi személyes ambíciók mögött. Nem tagadom ezek eset- leges létezését, de társadalomkutatóként nem tudok mit kezdeni velük, ha magatartásaikat nem látom. Ami pedig a *Har-Kov* diskurzus termelésének mű- helyitkaiból látszik, az egyáltalán nem sötét, sőt elég egyértelműen azonosítható. Legfeljebb a hangu- latunk lesz borús, ha belegondolunk ezeknek az amúgy nagyon objektív és átlátható folyamatoknak a lehetséges következményeibe.

A „*Har-Kov* probléma” olyan diskurzus, amely alapvetően a Hargita és Kovászna megyében élő ró- mánok nehéz helyzetéről szól. Több száz újságcikk, hí- vatalos és nemhivatalos panasz, illetve följelentés, parlamenti vizsgálat és kormánydokumentum, meg- nem számlálható közéleti és magánvélekedés alkotja. A közéleti szereplők és a hivatalok állásfoglalásai ezt a diskurzust PROBLÉMÁVÁ, legitim és meg nem kérdőjelezhető romániai valósággá változtatták. Tar- talmát az a negatív utópia adja, amelyet a fentiekben egy idézetcsokorral érzékeltettem. Ezt a tartalmat le- het esetenként vitatni, részlegesen cáfolni, de a dis- kurzus működését és érvényességét alapvetően meg- cáfolni belátható időn belül nem lehet. Következő- képpen az általa kitermelt problémát sem. Megte- remtődött, és együtt kell élni vele. Bár a székelyföldi magyar elit vagy az országos RMDSZ-elit tagjai na- gyon pontosan tudják, hogy a Székelyföldről alko- tott negatív utópia bizonyíthatóan torz és mani- pulatív, gyakorlatilag teljesen tehetetlenek a diskur- zus sodró erejével szemben. Az újabb és újabb negatív állítások hallatán újabban aztán már az erőtlensé- géről is lemondanak.

Ami a *Har-Kov* probléma mögött van

Romániában az országon belüli román-magyar vi- szony mai relatív „rendezetlenségének” legkevesebb három támogató keretfeltétele van. Mindhárom ke- retfeltétel a posztkommunista ország 1989 utáni hely- zetéből táplálkozik.

Az első keretfeltétel mentális jellegű. Lényege az, hogy az 1989 előtt kordában tartott etnikai identitás- építő, identitásmegfogalmazó folyamatok 1989 óta a szó szoros értelmében véve elszabadultak. E keretfel- tétel hatására a Székelyföldön egyidőben két, egy- mástól eltérő identitástermelési folyamat működik. Egy magyar és egy román. Ünnepek, nagygyűlések, szobor- és emléktábla-avatások, koszorúzások, egyhá- zi rendezvények, intézményalapítások hosszú sora kö- vette egymást az elmúlt években mindkét oldalon.

Egyazon fizikai és szociális téren belül a két párhuzamos identitástermelési folyamat sok esetben zavarja, akadályozza egymást. A két párhuzamos folyamat ebben a régióban a román és a magyar viszonyt folyamatosan a viszonylagos „rendezetlenség” állapotában tartja.

A második keretfeltétel a kialakult demokratikus berendezkedés következménye. Egy államkereten belül a többség és a kisebbség a közéleti/hatalmi mezőt legitim módon „megosztja” egymás között. A kisebbségi magyar politikai erő, intézményrendszer legitim tényezővé válik. A megosztás azonban – a demokratikus alapelveknek megfelelően – nem önálló, végérvényesen körülhatárolt etnikai domíniumokat ad, hanem csupán cselekvési kereteket kínál. Egyfajta versenyhelyzetet teremt, amelyben meg lehet szerezni és el lehet veszíteni területeket. A parlamenti kisebbségi képviselő rendelkezhet kisebb vagy nagyobb súllyal, válhat kormánytényezővé vagy megszűnik az lenni stb. Ez a demokratikus megoldás korlátok közé szorítja a „rendezetlenséget”, de ugyanakkor folyamatosan fenntartja a román-magyar viszony részleges újradefiniálásának lehetőségét. Ebben az értelemben a viszony „rendezetlensége” természetes és tartós jelenség marad, amely azonban a Székelyföld típusú periférikus régióból nézve alapvető és potenciálisan veszélyes „rendezetlenségnek látszik” (ti. bármikor bármilyen rossz is megtörténhet). A demokratikus szabályok által teremtett rugalmasság nem biztonságnak, hanem labilitásnak tűnik.

A harmadik támogató keretfeltételt az éppen zajló társadalmi változások tartják folyamatosan életben. A társadalmi változások ugyanis az etnikai versengés színtereit jelentősen kibővítik és állandóan módosítják. A hivatali ügyintézés, a vállalkozás, az információ- és erőforrásszerzés sikere nem egy esetben etnikumfüggő lehet. Ezért letről nézve úgy tűnik, hogy az etnikai viszony nem csupán makroszinten „rendezetlen”, hanem a mindennapi események szintjén is folyamatosan szembesülni kell a viszony relatív „rendezetlenségével”, s mindez sok gondot okozhat, időt, energiát emészt fel.

Nem kell tehát egyéni vagy kollektív sérelmeknek ténylegesen fölbukkanniuk ahhoz, hogy az etnikai viszony problematikussága előtérbe kerüljön. A fő kérdés azonban az, hogy ezek a társadalmi kulissza szerepét betöltő keretfeltételek miért és milyen módon vezetnek *Har-Kov* típusú diskurzus születéséhez. Hasonló feltételek a világ sok pontján összeállnak, s van ahol ki sem alakul *Har-Kov* típusú diskurzus, máshol pedig nem csupán kialakul, hanem tényleges konfliktust is kitermel. Az nyilvánvaló, hogy a két etnikum közti viszony relatív „rendezetlensége” nagy és sokszínű készletet kínál annak a nyilvános beszédmódnak a létrehozásához, amely a viszony „rendezetlenségéről” szól. S az is nyilvánvaló, hogy a viszony „rendezetlenségéről” szóló diskurzusba akárhány

olyan elem is belekerülhet, amelynek semmi köze a szóban forgó régióhoz. A diskurzus építkezését tehát mindenképpen érdemes nyomon követnünk. Ez a nyomon követés nem csupán a manőverek és fogások bemutatását jelenti, hanem annak elemzését is, hogy a sikeres manőverek és fogások miként építik magát a *Har-Kov* problémát, az egyszer sikeresen kitermelt nyilvános beszédmód hogyan tartja fenn magát.

Problématermelő fogások

Mivel a *Har-Kov* ügy minden kétségen kívül egy „teremtett probléma”, igazából akkor létezik, ha a médiákban minél több szó esik róla. A helyi és országos médiák, úgy a magyar mint a román oldalon, nagyon jól tudják ezt. Egy véletlenszerűen kiválasztott hónap folyamán nyolc országos és négy regionális lapban 345 cikket regisztrálhattunk erről a témáról. Ez azt jelenti, hogy átlagosan minden napilapban minden napra jut egy román-magyar viszonyt taglaló cikk. Rendszerint terjedelmes vezércikk, kommentár vagy vezető hír, többnyire vezető helyen, neves személyiségek vagy hangadó újságírók tollából. Ennél többet Romániában semmiről nem írnak, s még kevésbé napi rendszerességgel és éveken keresztül.

A probléma termelése szempontjából azonban nem a számadatok nagysága a döntő. Román szemzőből nézve azért sok a román-magyar reláció médiabeli megjelenése, mert ez a téma 1989 előtt nyilvánosan gyakorlatilag egyáltalán nem létezett. Ma sem ritka az olyan, Székelyföldre látogató román, aki elcsodálkozik azon, hogy ebben az országban vannak helyek, ahol magyarul beszélnek. Ehhez az előzetes ismeretanyaghoz képest a médiákban megjelenített román-magyar reláció bizony nagyon is soknak tűnhet. Magyar oldalon pedig másként jelentkezik ez. Itt ugyanis román újságot is olvasnak, román tévéműsorokat is néznek, rádiót is hallgatnak. Így a magyar lakosság jelentős része egyidőben találkozik a román-magyar problémával a magyar és a román médiák révén. Ez viszont már tényleg sok, s igen nagy tűréshatárt kíván. A számadatok nagyságán túl tehát mindkét oldalnak van oka arra, hogy a téma tálalását túlságosan is soknak tartsa. Ez pedig bőven elegendő indokot szolgáltat ahhoz, hogy a probléma létezésében, illetve kiemelt fontosságában egyáltalán ne kételkedjenek.

Az egyes cikkek, médiaanyagok a román-magyar reláció sokféle kérdését, sokféle módon vetik fel. De arra gondosan vigyáznak, hogy egy-egy eset sose önmagában kerüljön terf-

tékre, hanem legyen legalább egy fontos és megkérdőjelezhetetlen hordozó közege. A magyar médiákban az eseti konkrét problémák rendszerint a sérelem sörényébe kapaszkodva jutnak be a közéleti arénába. A román médiákban viszont az egyes konkrét problémák rendszerint a nemzeti érdekebe fogózkodnak. A hordozóelemmel való megjelenítése nem csupán látványos, hanem hasznos megoldás is. Legalábbis a problémát tálaló személyek és médiák számára. A hordozóelem ugyanis fontos és megkérdőjelezhetetlen. Abban nem lehet kételkedni, azt nem lehet vitatni. Abból az erőből és fontosságból, amelyet egyik oldalon a sérelem, másik oldalon a nemzeti érdek hordoz, valami jut a fölmutatott eseti problémának is. Ha a magyar oldalon a média amellett érvel, hogy egy vezetői posztot magyar személynek kellene betöltenie, akkor ezt az eseti problémát az általános kisebbségi sérelmi diskurzus fogja körbe, és ettől kezdve a kérés jogosságát már nem lehet, nem szabad vitatni. A román oldalon a média ugyanígy jár el, amikor mondjuk a Székelyföldön dolgozó értelmiségieknek kiemelt támogatást kér. Ezt ugyanis nemzeti érdekebe lehet foglalni, s ettől kezdve a kérés legitimitásához nem fér kétség. A hordozóelemek nem csupán sikeres taktikai fogások a központi és távoli támogatók, finanszírozók irányába, hanem igen jelentős problématermelő eljárások is. Hiszen ezekkel az összekapcsolásokkal minden kicsi és helyi problémából nagyot és jelentőset lehet kreálni, s a nagy és jelentős probléma fölmutatásában, a *Har-Kov* probléma fontosságának igenlésében pedig ilymódon soha nincs szünet.

Bár a *Har-Kov* probléma tudvalevőleg regionális kérdés, a médiaanyagok tematikai elemzése és összehasonlítása azzal a meglepő tanulással szolgált, hogy az eseti, konkrét problémák előbb jelentkeznek a központi médiákban, mint a helyi lapokban. Először valami odafent válik fontossá, s csak azután jelenik meg idelelent. Miközben úgy tálalódik, mintha lenti probléma lenne. Ezért minden helyi probléma inkább ürügynek látszik mintsem reális helyi gondnak. Legjellemzőbb példa a székelyföldi ortodox templomok megmentése érdekében beindított kampány. Ebben az esetben is nyilvánvalóan fentről intettek, miszerint a székelyföld lakossága és a települések helyi magyar vezetőségei nem törődnek a románság kulturális, kultikus értékeivel, közömbösen szemlélik, hogy az ortodox templomok tönkremennek. Ezek után a helyi román médiának is illett minél több helyi igazoló példát felidézni, ha nem a mában, akkor tegnapban vagy éppen a jövőben. A magyar oldalon még ennél is nyilvánvalóbb a központi beintések követése. Amikor orszá-

gos szinten valami problémának minősül, akkor az a *Har-Kov* régió magyar médiáiban is rövidesen előke-lő helyre kerül.

Ezen a ponton könnyű lenne azt mondani, hogy lám-lám, itt igencsak jól megmutatkozik, hogy mennyire hamis az egész. A „központi vezérlés” gyakorlata azonban (amely inkább a helyi médiák modellkövető igényéből fakad, mintsem valamiféle átgondolt irányításból) nem csupán a *Har-Kov* probléma mesterségesen termelt voltát mutatja, hanem egyben annak különleges erejére is utal. Arra figyelmeztet, hogy a probléma termőtalaja nem annyira a hétköznapokban jelentkező kisebb-nagyobb érdeküt-közékek világa, még csak nem is a konfliktusokból politikai tőkét kovácsolni akaró vezetők hol sikeres, hol sikertelen manipulációs gyakorlata, hanem sokkal inkább a mentális és magatartásbeli beidegződések halmaza. A *Har-Kov* probléma a magatartásokban és a mentalitásokban rejlő „valóságra” alapo-z, ezért olyan erős.

A román és a magyar médiák anyagai teljesen eltérő stratégiákat alkalmaznak a probléma bemutatására. A román oldalon a tálalás-mód nyílt, affirmatív, sokszor kategorikus. Nevén nevezi a dolgokat, elutasít vagy követel. A magyar oldal anyagai sokkal rejtettebb technikákat alkalmaznak. A szövegekben sok az összekacsintás, az utalás, a ki nem bontott párhuzam. A szövegek azt üzenik, hogy „tudjuk mi, miről van szó”, „értjük egymást”.

A kétféle kezelésmód igen jelentős mértékben táplálkozik a román és a magyar média általános habituális, szerkezeti és funkcionális különbségeiből. Ennek a természetes különbségnek azonban olyan következménye is van, amely a román-magyar problémát sajátos módon erősíti. A kétféle kezelésmód a direkt-indirekt, explicit-metaforikus fogalom párokkal írható körül. A többség-kisebbség viszonyának az egyik olyan klasszikus modelljét termeli újra, amelyben az erő és a ravaszság, Dávid és Góliát áll szemben egymással. Ez – mint köztudott – nem partneri viszony. A médiák eltérő témakezeléséből adódó ilyen különbség – öntudatlanul is – mélyszerkezeti alapjaiban erősíti meg az egyszer már sikeresen kiter-melt problémát.

Míg a témakezelés stratégiája rendszerint különböző, a taktikai megoldásokban sok a hasonlóság. Mindkét oldal szívesen él például az általánossal való helyettesítés amúgy igen hatékony torzító eljárásaival. Ha a román médiák arról

írnak, hogy Hargita megyében leváltottak egy román vezetőt, akkor azt is hozzáteszik, hogy az RMDSZ a politika szférájában etnikai tisztogatást végez. Ha egy ortodox templom rossz állapotban van, akkor a szöveg nem felejt el kiemelni azt, hogy a vidék magyar lakossága semmibe veszi a románság kulturális és kultikus emlékeit. A magyar oldal szintén hasonló fogások sorozatát vonultatja fel. A történelem és földrajz román nyelvű tanulása azért lesz igazán nagy gond, mert az etnikai identitást veszélyezteti, minden székelyföldi szimbolikus román rendezvény pedig a régió elrománosításával hozható összefüggésbe. Az általánossal való helyettesítés révén negatív tartalmú jövőképek termelődnek. Ugyanakkor ezek a negatív víziók nagyon közelre, mintegy elérhető távolságra kerülnek, egyfajta „potenciális jelenként” tételődnek. A negatív víziók jelentős szerepet játszanak abban, hogy a *Har-Kov* probléma konfliktusosnak mutatkozzon.

Van azonban az általánossal való helyettesítésnek egy másik vonatkozása is, amely a román-magyar viszony problematikusságának a „beágyazását” szolgálja. A negatív jövőképek közelre hozása, az ördög folyamatos falra festése révén az egyedi, eseti problémákat a szó szoros értelmében burokba zárja. Ez az eljárás csak az érzelmi elutasításra vagy az elfogadásra nyújt lehetőséget, az értelmezést, az aprólékos vizsgálatot eleve kizárja vagy lehetetlenné teszi. Minden egyedi, eseti problémát felnagyít, eltúloz és mitizál, miközben folyamatosan rákényszerít arra, hogy ne az egyedi eseményre, hanem – az egyedi esemény ürügyén – a román-magyar viszony problematikus voltára és csak arra fűgesszük a tekintetünket. Közben arról sem feledkezik meg, hogy mindkét oldalon folyamatosan termelje az „ellenfelet”, akinek köszönhetjük a negatív jövőképet. Az eljárás egyidőben hamis és sikeres. Hamis, mert állandóan felnagyít és túloz; sikeres, mert minden felnagyított és eltúlozott tálalásmód mögött egy-egy reális, kicsi probléma-mag van.

Az eseti, konkrét témák bemutatásában a médiák, a szerzők gyakorlatilag teljes szabadságot élveznek abban, hogy milyen háttér előtt mutatják be a kiválasztott egyedi problémát. A román média a helyi román vezető leváltását értelmezheti a helyi RMDSZ politikai arroganciája, hatalmi önkényeskedése jeleként, de értelmezheti úgy

is, hogy a központi vezetés magára hagyta az ebben a régióban élő románokat. A pillanatnyi hangulattól, a személyes döntéstől, a közéleti témák aktuális konjunktúrájától függ, hogy melyik megoldást választja, vagy pedig a választott értelmező háttérrel hogyan árnyalja. A magyar oldal is tetszőlegesen választhat értelmezési háttérrel egy konkrét panasz kapcsán. Lehet ez a román kormány kisebbségpolitikája, a szélsőségesek magyarellenessége vagy éppen a belső összefogás hiánya.

Ez a kontextusválasztási szabadság azt eredményezi, hogy egy eseti, konkrét témából gyakorlatilag bármit ki lehet hozni. Sőt azt is lehet mondani, hogy a *Har-Kov* diskurzusban bármikor, bárkiről bármit lehet állítani, természetesen román-magyar viszonylatban. Ez többek között azért is lehetséges, mert a romániai közéletben az elmúlt években nem alakultak ki a román-magyar viszonyt értelmező domináns és legitim narratívák. A témán belül korlátlanul lehet gazdálkodni és garázdálkodni. A *Har-Kov* probléma fennmaradásának legfontosabb feltétele kétségkívül ez a korlátlan kontextusválasztási szabadság. Az eseti, egyedi témák számban és típusban viszonylag korlátozottak. De ha teljesen szabadon lehet ezekkel játszani, akkor olyan sakkjátékhoz jutunk, amelyben tucatszámú típusbákkal végtelen variációjú játszmát generálhatunk, és mindig lehet újat és meglepőt produkálni. Csupán megfelelő játszmaismeret és kombinatorikus képesség kell hozzá. S persze egyfajta morál is, amely a *Har-Kov* probléma hullámlovasainak megengedi, hogy ezt az interetnikus relációt játékként kezeljék.

A vidék nem nagyon szólhat bele a róla forgalmazott kép alakulásába. Nem csupán a kép távoli, hanem a képtermelés technikai fogásait kialakító és fenntartó boszorkánykonyhák sem a vidék tartozékai. Saját erőforrásokban szűkölködő, periférikus vidékről lévén szó, nem kell csodálkoznunk azon, hogy nem azonosul a képpel, de az elutasításhoz sincs elég ereje. Igyekszik túlélni a képet, mint korábban sok más egyebet. Hisz abban, hogy komolyabb következmények nélkül egyszer majd vége lesz. Marad „csodálatos” és „intoleráns” régió. Sodródik jó és rossz képpel egyaránt. Saját érdekeit szolgáló, regionális identitás kitermeléséhez sem ereje, sem eszköze, sem kompetenciája nincsen. Ezért marad a csendes, bölögető megértés vagy a homlokáncoló fejcsóválás...

Így írtunk mi

Most, amidőn zsengéiket lapunkban közléteszik, a 2000 szerkesztősége siet ki-
fejezésre juttatni azon leghőbb vágyát, hogy Bertók László, Ferencz Győző,
Krasznahorkai László, Parti Nagy Lajos, Petri György, Spiró György, Tábor
Ádám, valamint Tandori Dezső nagyon-nagyon gazdag legyen, több mint egy-
szer libát egyen, jó ruhában járjon-keljen, öt forintért kuglert vegyen.

Tábor Ádám

ÉN VAGYOK AZ, ÉN VAGYOK A KENGYELES HUSZÁR...

Én vagyok az, én vagyok a kengyeles huszár.
Nem is vagyok, nem is vagyok kengyeles huszár.
Inkább vagyok, inkább vagyok gabonagyűjtő.
Mégsem vagyok, mégsem vagyok gabonagyűjtő.
Inkább vagyok, inkább vagyok vízcsapszerelő.
Szép foglalkozás a vízcsapszerelés,
Még szebb nála, még szebb nála az autóvezetés.
A kocsikat vezetem,
A jegyeket kezelem,
És mindezt Rákosi Mátyás révén.

(1954. november)

Bertók László

ISKOLÁBA JÁROK...

Iskolába járok,
Mert még gyermek vagyok.
Nem tudok még annyit,
Mint a felnőtt nagyok.

Megforgatom gyakran
 A könyvem lapjait.
 Tanulom a leckét.
 Így töltöm napjaim.

Szeptemberben kezdem
 A tudás gyűjtését,
 S másik júniusban
 Érem meg a végét.

S a víg nyolc év után
 – Aki jól végezte –,
 Középiskola lesz
 További lakhelye.
 Tanuljunk, pajtások!
 A munkára fel hát.
 Ahogy most dolgozunk,
 Úgy vesszük majd hasznát.

(Vése, 1947. március 11.)

ESTE VAN

Este van már, bealkonyul.
 Bokor zörren, búvik a nyúl.
 Hazatér a füsti fecske,
 Halkan súgja: itt az este.

Aludni tér minden lélek.
 Tücsök nyelvén zeng az ének.
 Valahol egy nóta csendül,
 S fűre-fára néma csend ül.

Hazaszáll a gólyamadár.
 Homályos lesz a láthatár.
 Mire felkél a holdvilág,
 Elalszik a földi világ.

A becsület mélyre evez,
 Mert a tolvaj most ébredsz.
 Mint mérges eb, tovaszalad.
 A csend is fél, hol elhalad.

Így történik minden este.
 Ismétlődik évről évre.
 Mindig így lesz, míg világ lesz:
 Igaz alszik, rossz ébredsz.

(1948)

Ferencz Győző

LETÖRT ZSENGÉK (1970–1971)

Füstös téli reggelen
(az ablakra néz fekhelyem)
kinyitom az ablakot,
szennyos felhő-cafatok.

*

Kagylóhéjon szunnyadok,
megcsípnék a szűnyogok

*

Harkály doktor kapirgál,
férges ágat kipirgál

*

Mocskos száj
lehel rám,
a füledt éjszaka
izzadtságszaga.

Álmosan, de félig ébren
fekszem lustán a sötétben,
belső vásznaim szemlélem.

Lenge lány
nevet rám,
rámnevet és elszalad,
csak az emléke marad.

*

Őszi-téli hajnalok,
ma már könnyen fáradok.
Sötét ég alatt kelek,
kertem szaggatják szelek.

Nagykabátom földig ér,
hideg ellen mit sem ér.
Kendőm kétszer körbeér,
szél ellen mit sem ér.

Kiterítem szárnyamat,
felhúzó a lábamat,
nincs lakásom ideleln,
legyek máshol idegen.

Petri György

1.
Ember is állat is
dicséri a napot
s virágozik Hódmezővásárhely
nyári hólabdája a gyapot
(1951?)

2.
Kommunista vagyok.
Nem hiszek semmiben
csak tudom azt, ami van.
Most éppen osztályharc van
és mindenütt ólálkodik
az ocsmány osztályellenség.
De ne aggódjunk!
A Párt odaüt.
(1959?)

3.
Az ismeretlen írás

Külön törvényű írás az enyém
nem érthetik
a lélek érvel pedig a költemény
tiltakozik.
Mint ismeretlen madárfaj röpte
olyan
úszik a felismerhetetlen ködbe
alatta körbe
kiáradt a fehér folyam

a szabadság zsarnokai ők
 ujjuk áttöri a csonthéjas
 idő falat
 (1960?)

4.
 Tedd feltétlenné a jelent
 szorítsd belé a végtelent
 lásd kiülnek a marcona
 kegyetlen zsoldos arcom a
 kényszer nehéz fájdalmai
 és hajnalra kihajtanak
 a béke zsenge ágai
 s nem lett egy a kegyetlen és
 a dölyfös kegyelemdöfés
 megérő ítélet derül
 s a minden tengelye körül
 a bizonytalan ott kering
 a biztos törvénye szerint
 (1960?)

5.
 Oszlik nyugalmam, szél csörömpöl
 végig a borzolt városon,
 kántál a tegnapi örömről,
 falaknál már a tél oson.
 Üres a díszpark és a vízpart,
 a piacok szemete száll,
 megkékiül a hínár s a vízpart,
 gránitfal meghasadna már.
 Levelek éle vágja arcom
 és jön a tél fenyegetőn,
 végignézek a nyári harcon
 és tovaillan az erőm
 (1960?)

6.
 Újra Hozzád

Oly furcsa, hogy e falakhoz jogom van
 s mert mégis elmegyünk
 együtt indultunk a világnak s íme
 szétválík életünk.
 Immár a testbe is leszáll hiányod,
 lásd egymáshoz ölel minket a világ, fáradt vagyok
 s a szédület nem múlik el
 s a sápadt semmibe lehull.
 És hozzád szólok, mások csak meghallják,
 mert én se lehetek

mindig csak művész, nem nézhetem végig
bomló életemet.

Már minden tárgy, a filléres regény, s a
kavics is a tiéd,

s a hangom is, hogy utánad kiáltsak
míg az idő kiég.

Mert felhangzik az ének, s újra hozzád.

A zavar rámszakad,
amíg be merem vallani, hogy bennem
minden, minden te vagy.

(1960?)

7.

Végső sugár

szállna a táj

süüllyeszti homály.

A fények utóvédje megy

tovább

a táj elszállna, de a

ködtől nem tudja felmérni

saját erejét

(1960?)

Parti Nagy Lajos

HAZÁD AZ ELSŐ!

Mit jelent neked ez a szó: hazám
Hogy békéjére életeddel vigyázz
Hogy senki másnak soha ne add át
Ezt a drága szép Magyar hazát

Földjeid aranyló buzatengerét
S ezernyi nevezetes helyét
Ne add a Dunán ívelő hidakat
Ne add el kedves bajtársadat

Vannak kik mondják de nem ezt teszik
Népünk ügyét semmibe se veszik
Társaikra emelik kezüket
S ez okozza mindig vesztüket

Hazád az első!
 Minden más csak utána jó,
 Hazádnak tanulsz! Hazádnak olvasol
 Nem azért mert lesz belőle más haszon

Mindig csak ezt tarcsd szem előtt
 Petőfinek is ez volt a jelszava
 Mindenek előtt első: a haza

1964 Április Nagy Lajos

TAVASZ

Egy nagy virágcsokor lett az egész világ
 A fákon ezernyi virág
 S mintha nevetne a felhő a nap
 Hiába itt a tavasz!

A zordon télnek vége már
 Bennünket visszavár nyár
 S mintha küldönce kiáltna,
 úgy hív a szél a Duna partjára

Itt a szeszélyes április
 S gyorsan jön a Május 1s
 A naptár e lapja is gyorsan
 becsukódik,
 S egy kettőre itt a nyár

1964 április

PETŐFI EMLÉKÉRE

Petőfi nagy költő volt hajdanában
 Úgy élt érzései viharában.
 Lobogott benne a hazaszeretet
 Bár mekkora volt az elnyomás
 el nemkeseredett
 (Bár a császári sas szárnya rá is nehezedett)

S mikor kitört a forradalom
 Rögtön fenn termett egy Pilvax asztalon
 S lekiáltotta a lelkes magyar népnek
 Nem a király hanem a haza éljen

Zugva harsogott utána a vivát
 Söpörjük el a császári igát
 S ekkor elővette költői remekét
 A Nemzeti dal című Költeményét

Vers volt e ez!?
 Vagy a nemzet szava
 Ez volt! Igen! A népnek igaza.

Megdöntötték a cenzurát
 más fél óra alatt
 megdöntöttek egy kormányt
 egyetlen nap alatt

Lelkesítették a nép színe javát
 Ne hagyj nyomorgatni! Szeretett hazád

A Landerer, Heckens nyomdába menet
 Egyre nagyobb s nagyobb lett a menet
 Lefoglalták a nagy álló gépeket...

Kiszabadították Táncsicsot
 Mert a népnek szava magára nem váratott
 Emberhúzta kocsin jött az író haza
 S messzehangzott Petőfinek a Nemzeti Dala

De haboru lett a Forradalom vége
 Hadseregbe tömörült Magyarország népe
 De milyen is volt ez a hadsereg
 Napok szülték de maga volt a megtestesült nemzet

Jellasics bandáját teljesen szétverte
 A kétfejű sas egyik nyakát kitekerte
 A másikat is tönkretette volna
 Ha a cár a kétfejű sast meg nem javitgatja

Ám akadt Erdélynek egy lengyel vezére
 Bemm volt!
 S Petőfi a hadsegédje

De megverte a cár a Seges vári csatában
 Petőfi is ott veszett a nagy kavarodásban.

Görgei Artur letette a fegyvert
 S a Magyar szabadság elveszett
 Aradon kivégeztek 13 tábormokot
 Fejébe mind golyót kapott

De csak a harc veszett el
 Az eszme öröké marad
 Ezt nem lehet legyőzni
 Nincs olyan kétfejű sas.

Petőfi nincs nem is lesz többé soha
 De nagy eszmélyit sem hagyjuk el soha
 Petőfivel megmutatta most a nép
 Jó kezekben hazájáért halni kész

IV.30.

NEM AKARUNK HÁBORÚT!

Nem akarunk háborút!
 Harcot félelmet borít
 Az emberiség katasztrófája lenne
 Rengeteg embert enne

(Egy ilyen háború)

Bombázó a légben!
 Kétkedés a létben!
 Gyász a földön
 Vér minden egyes göröngyön
 ez lenne

(Egy ilyen háború)

Nem akarunk háborút
 A háború ellen dolgozunk
 Mi munkánkkal harcolunk
 mert csak pusztulás lenne

(Egy ilyen háború)

A szocializmus nem akar háborút
 Vért és pusztulást
 Nem akar a termelés utjáról letérni
 Nem akar atommal élni
 Mert atommal menne

(Egy ilyen háború)

Spiró György

MA SZOMBAT ESTE VAN

Ma szombat este van s egy svábbogár figyel
De látja hogy az undorom már az sem űzi el
Kezemre mászik én pedig feltartom boldogan
A szombat estét mégsem töltöm el magányosan

Az ablakon milyen banális egy vasrács fityeg
Sötétben lopva állok ó-ó jaj ki érti meg
Ott szemben egy nő öltözik be ronda melle van
Eltűnik távcsövet meresztek hogy most merre van

Rossz lóra tettem azt hiszem a ló az én vagyok
A rádió üvöltözik és én csak hallgatok
A svábbogár is elhagyott úgy látszik mészre van
Én ott vagyok ahol vagyok és minden messze van

Ma szombat este van

(1965)

TÓ

Vallató
vall a tó
függő kukac imbolyog
mint a kérdés lóg a vízbe
hátha egy hal ráharap
kövek közül gáz bugyog
gömböt öklend pár kavics
körök mégsem látszanak
nincsen ránc a felszínen
nyugodt a tó
nyugtató

Buktató
bukta tó
keletlen tészta
ízetlen iszap
folyondár csuhát
kínál a hinár
zabi ebihal fal
cápa-fogakkal

pár szál nád áll
 fejem felett
 brekegő káka
 kékje temet
 kiskanál tóban
 kopoltyú nélkül
 vízbe harapok
 izzamos kagyló
 roppan a számban
 recseg a homok

Sírató
 sír a tó
 énekelnek a halak
 élek aztán meghalok
 élek mint hal a vízben
 meghalok mint hal a parton
 szikra ikra sem marad

(1965)

ÚTTÖRŐ-INDULÓ

Elélünk mi Bugacon,
 Osztozunk a kukacon,
 Kettévágjuk, mindkét fele
 Megnő újra.

Mesebeli eledel,
 Jó kispajtás bevedel
 Utána egy teli vödör
 Húglylészörpöt.

Gyarapodjék a fajunk,
 Ücsörögve haladunk
 Csak előre, sose hátra,
 Csivitelnek a csillagok
 Mireánk.

Pajtás, gyere velünk,
 Csillagkukacokat eszünk,
 Nem győz rajtunk
 Sej, sose, soha senki!

(1965)

NÉGYSOROS

ha majd a kormány és a PB
ülését közvetíti a tévé
akkor sem mondhatjuk hogy megálljunk
addig folyvást küszködni kell

(1967)

Krasznahorkai László

AZ ÉN APÁM...

Az én apám reggeltől estig
Izzadva lótfut, robotol,
Az én apámnál nincs jobb ember,
Nincs, nincs sehol.

Az én apám kopott kabátú,
De nekem új ruhát veszen
S beszél nekem egy szép jövőről
Szerelmesen.

Az én apám gazdagok foglya,
Bántják, megalázzák szegényt,
De estére elhozza hozzánk
A jó reményt.

Az én apám harcos, nagy ember,
Értünk ad gögöt és erőt,
De önmagát meg nem alázza
A pénz előtt.

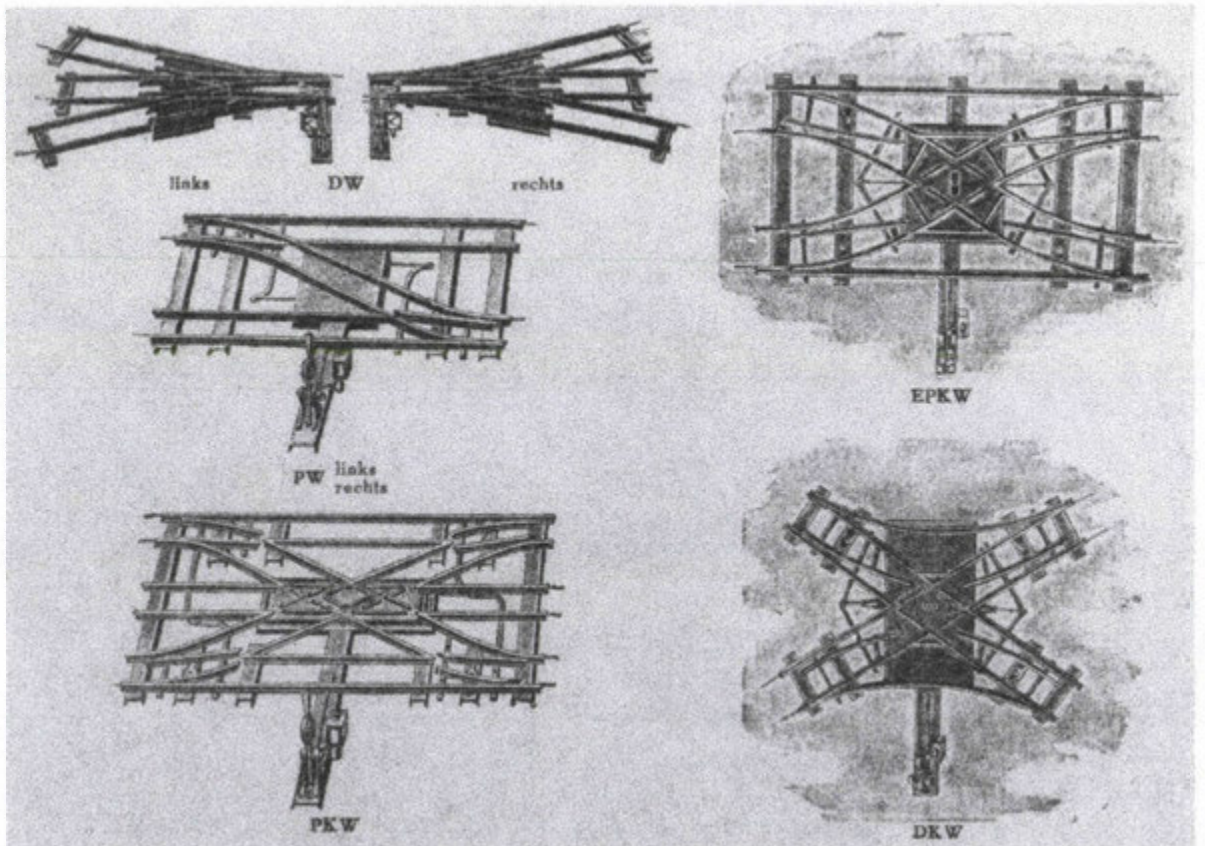
Az én apám bús, szegény ember,
De ha nem nézné a fiát,
Megállítná ezt a nagy, földi
Komédiát.

Az én apám, ha nem akarná,
Nem volnának a gazdagok,
Olyan volna minden kis társam,
Mint én vagyok.

Az én apám, ha egyet szólna,
Hajh, megremegnének sokan,
Vígán annyian nem élnének
És boldogan.

Az én apám dolgozik és küzd,
Nála erősebb nincs talán,
Hatalmasabb a királynál is
Az én apám.

(1961 k.)

Zsengék, zsengemények

TANDORI „PRAE” DEZSŐ „POST”

Töredék, ma:

Már eleve régen rossz, ha többé nem zsengéket frunk:
Annyi friss műből lesz végül fás karalábé...

*

Úgynevezett korai verseimet, melyek a nyolcéves koromtól kezdve írt – eléggé használhatatlan, de a későbbieket e kontraszthatással megalapozó – prózatöredékeimre következtek, azt hiszem, 14–15 éves koromtól fogva, igen, ezeket a verseket nem „nem találok”, hanem képtelen volnék előbányászni. Egyszer talán kötet lehet belőlük, jól szórakozna rajta emez-az.

Kitaláltam hát, önvédelemből és kényelemszeretetből (meg még valamiből, amit nem nevezhetek fáradságnak, inkább:

olyasmi ez, mint amiről Dosztojevszkij mondja, hogy beljebb húzódnak,

Kafka, hogy nagybácsija a szomszéd faluba sem indulna

el, kevés ahhoz egy élet tartama,

hogy idegen nagyvárosokban már 1-2 négyzetkilométernyi

területről ki sem mozdulok,

el sem vágyom innen többé, ld. mai aforizmat:

„Elég szörnyű itthon, de idegenben meg épp ez hiányzik”,

s ld. Babits, elmenni Délre etc.,

és mert a 60-as évek elejétől indult „keleties érzületem”

felülkerekedhetett):

kitaláltam hát, mondom, valamit, méghozzá épp a legutóbbi (sajnos, egy híján biztos majd nem a legutolsó, majd+nem külön írva; egy londonias könyvemhez ki kell mennem még fotózni oda, kész borzalom lesz kimozdulni másfél négyzetmérföldemről, s ott is: ülni csak, mint egy Maigret-alak, órákon át bámulni a semmibe, de a sívár szobában sem kibírni) londoni tartózkodásom során:

MI LENNE, HA MA ÍRNEK ZSENGÉKET?

Persze, ezekből is bőven lehet fás karalábé, amiképpen minden „jóraló költőnek” (régis szép kifejezés) frissen marad meg pár (tucat) verse; avval együtt, lásuk.

*

Még pár közbevetés, röviden. Filológia a korai versekhez.

1955. március 15-én (kb.) kihirdették a Petőfi Gimnáziumban a Petőfi Irodalmi Pályázat eredményét. (1954-ben prózával pályáztam, nem értem el eredményt. Egy – akkoriban, ha jól tudom, Szauer – „Ottó” nyert a verskategóriában; ő utána más iskolába ment át.) Akkor már Nemes Nagy Ágnes volt az irodalomtanárunk, ez egész ún. pályámat (csodásan, felmérhetetlen előnyökkel) meghatározta. N. N. Á., akkori férje, L. B. és még többen, pl. a Szülői Munkaközösség tagjaként a saját édesanyám stb. is tanácsatlanul állt, álltak egy pályamű „elött”: plágiumnak hitték, de kinek a verse akkor? Emlékszem, nagyon jól tudtam akkoriban oroszul – később fél év alatt lengyelül is megtanultam, madár-rámenősség élt bennem, lengyelül azóta elfelejtettem; és fordítói utamhoz csak annyit, 1959-ben az összevont írásbelin – nyelvszakosok – az első féldíj előtt kész voltam a magyarról németre s a németről magyarra fordítással, egy-két hibám, ha akadt, csak néztek a többiek, nem hitték; a harmadik és a negyedik évben aztán teljesen „visszaestem” ambícióimmal, és az Illatos úton kötöttem ki egy ipari tanuló intézetben kb. portásként; nevelőtanárként; tehát jól tudtam oroszul, nyertem valami orosz irodalmi pályázatot is, Lermontovon bőgtem nagyokat akkoriban, és róla írtam az orosz nyelvű pályaművet, és Lermontovról szól, ha majd egyszer előkötrom, látni lehet, bár anyám hagyatékában leledzik a vers alighanem, s nem tudom, az hol van, látni lehet, első nyertes verspályázatom vesepecsenye-darabja is egy hosszú „Lermontov-vers”. Én írtam, persze.

Akkor még két évben nyertem a 100–100 forinttal díjazott verspályázatot; negyedik koromban a

prózát is, de anyám nem engedte, hogy azért is megkapjam a százast, nem egyeztethette össze Szülői Munkaközösségével. Helyes. Kaptam egy kötet Hemingwayt, Kosztolányit – odahaza, kárpótlásul, Odahaza, ahol olyan szegények voltunk (tisztesen azok) az ötvenes években, hogy csak 1–1 Verne vagy Mikszáth járhatott karácsonyra.

További zsengeim az ELTE Bölcsészkar lapjában jelentek meg (előtte a Petőfi gimi „Diák” c. periodikájában), rendes újságbéli közlésről mindaddig szó sem lehetett, míg Kardos Laci bácsi, műfordítói körünk vezetője rá nem írta egy versemre: „Ez jó vers.” Hozta az ÉS, de sikerpálya nem következett. Sajnos vagy sem, *Az elrepült bokor* (csak tartalmi érdekessége van) ott lelhető az eredetileg *Egyetlen*, később *Töredék Hamletnek* című verskötetemben (mint zsenge).

Itt ért véget a zsengek korszaka, az újvidéki *Híd* már azokat a verseimet közölte főleg, melyek Wittgenstein-buddhiztikus „irányulását” (Vízjeleimet) mutatják.

Sors-szerűnek tekintem a következő két dolgot (s aztán jöjjenek az ál-zsengek, az 1998-as londoniak):

1955. március 16-án lett öngyilkos az az orosz származású báró (de Staël), aki festőművészként (pl. Franciaországban élén) a leggyönyörűbb mediterrán koloritot produkálta, amerikai (!) sikerének csúcán állt (1955-ben! francia festő léte); négy gyermeket, fiatal feleséget, vagyonokat hagyott hátra, és sejtethetően készült a – közben azért nyilván hirtelen – elhatározásra: hogy ti. antibes-i (Ottlik regényére emlékezzünk) műterme ablakán kiveti magát a mélybe. Halála napjától lehetett tudni rólam, hogy írónak készülök (máig is).

De Staël a védszentem lett. 1993. március 16-án Párizsban abbahagytam a már vészes jegyű ivást, s bár 7000 absztinens nap ebből nem lett, a nagy bajokból kijöttem, és 1993-tól 1998 elejéig talán legjobb korszakomat jegyezhetem; mindent elvégeztem, „ami rám volt bízva”: 10 prózakönyv (tematikusak), rajzok stb.

(Rajzolóként egyre élvezhetem a zsenge mivoltot, hahaha!)

De Staël „16-áján”, bár nem márciusban, hanem júliusban autó alá léptem, szentem megvédett (és még pár madár lelke).

Ilyen halált valóban nem kívánnék magamnak, ki sem vetném magam sehonnét, ám annyi lelkiismeretlenség már van bennem, hogy – maradék szerelmes madaraim, Dömi medvéék, feleségem stb. ide vagy oda – átszenderülnek; mert napról napra csak vonzoló magam, kedves Szerkesztő (plébános, lélegzőgondozó) úr, kérem, és borzadok, ha bele kell gondolnom, hogy ez hány évig tarthat így még napról napra, ez nem élet, ez az élet meggyalázása.

Pedig közben, ezt akartam elmondani e neo-zsengekkel is, jópofa, virulens, virilis srác maradtam, meghazudtolni látszottam első zsenge filozófiai mondatomat:

LEHETŐSÉGEK NYŰGE, HOGY KI KELL HASZNÁLNI ŐKET.

Minden tökéletlensége ellenére dédelgetve őrizgettem ezt a felírt mondást, valahol szintén megvan (meglehet; meglehet).

És kedvesen, belelkesülve el tudok beszélgetni valakivel, ha már találkozunk, és vállaltam is feladatok, azt se mondhatom, hogy egyiket-másikat nem szívesen fogom megcsinálni.

Senkit sem és semmit nem hibáztatok azért, hogy „mindez” így alakult. Tavaly szeptemberben még, Londonban, ua. napokon életrajzi-filmeztünk, magyarról németre Benedek Elek és Arany László gyűjtéséből népmeséket fordítottam (napi 3–6 oldalt), szép summáig mentem fel a lónyérésben (szálloda-költségem visszajött), önbizalmam is megérkezett a tárgyban. Ez a kétkötetes lókönyv megírásához vezetett, és sok szép eredményhez, értékesek voltak a kudarcok is.

Volt egy olyan halvány elképzelésem, hogy a kép-telenül vacak irodalmi honoráriumokat, a gyakorlati megélhetés céljából, lópénzekkel egészítem ki.

Ez a terv dugába dőlt: nemcsak az volt nehéz, hogy „hamleti” és „egyetlenni” első kötetével a habozók közt is a végtelen habozók egyikének kellett megismernem végül magam, de mindig csak EGYETLEN győztesre merek fogadni, és – ténylegesen pénzben játszva – ez őrült kockázat. Ráadásul a lovaktól is annyira eltávolodtam, hogy borzadva gondolok rá: taxiba ülni, repülőbe zsúfolódni, vasutazást bírni, vacak szállodaszobákat, naphossza unalmakat, „úrben”. Itthon mégis mindenem itt van.

De már a Hold utcai csarnokba, az ottani borzókba is borzadály, még csak gondolatban is, átmennem.

Azért átmegyek.

De senkivel semmiféle időpontot megbeszélni nem akarok, semmiféle ügyet elintézni (egy levelet feladni etc.) nem nagyon bírok. Jó, hogy pl. a népmesék sorsáról sem tudok, de nem akarom erre fogni a dolgot. Nagyon sok ember rokonszenvét, vonzalmát élvezem – és a szívem mélyén biztosan nagyra is értékelem –, de ez nem segít rajtam.

Ez lett olyan zsengek pillanatnyi következmény-ál-lása, mint hogy

„Öblődösik lassanként körülöttünk,
még egyszer és ijedősen kitágul
és minden képtelen magasba szökken,
s a messziség sziklás falán aláhull...”

Egy ilyen zsenge (1956–57 körüli) emlékszem. Ez az első szakasza.

Hogy jókedvű srác vagyok mindezekkel együtt, bizonyítja: 1998-ban, júliusban amikor oly végérvényesen éreznem kellett, hogy minden utam csak szerencsétlenkedés, tehát hogy még ekkor is Weöres Sán-

dor modorában képzelhető ál-zsengéket írtam. Nem Pilinszkyt, Lermontovot stb. szedtem elő. Következzenek.

Egyébként úgysem fog (nekem) következni semmi. Képtelen magasba szökken, aztán a messziség sziklás falán mászhatok le megint a francba, és még annyi erőm se lesz, hogy a kapaszkodók bármelyikét elengedjem. Mondom, nyomorúságos dolog, és talán az vigasz (másoknak), hogy igyekszem elmagyarázni: „Kérem, Szerkesztő úr, ezt hallgassa meg, van nekem egy olyan...”

Egy ilyenem tehát még mindig van. Innen, ha sehova nem vezet, csak helyből-bíráhatóbb lesz, ha ilyen lenne, még el lehetne egy ilyenrel indulni.

A NEO (ÁL) ZSENGÉK
(Helyszfn: Neo-Ander (Ál-) Völgy)

Csak úgy eszembe jut, nem zseneként: a neanderhölgyi ember.

London, 1998. július.

NINCSENEK MEG!

Nincsenek az újságok közt, a londoni lóújságoknál, ahol hittem őket.

Az anyag bosszúja, a lényeg bosszúja, a szellem bosszúja?

Ha a régi, az igazi nem kerül elő, ez se, a pótlás, a trükk?

Mindent végigkutatattam...

...és akkor!

Alexander Brodynak készülök MÉGIS AFORIZMAKÖTETRE, ÉS...

Ott van!
Itt vannak!

Egy kötetcfm-terv: Kolárik Légvárai. (Bécsi felirat a vurstlis Práterben. A füzetek egyikének címdalán.)

Inkább aforizmakötetbe illik, de:
„Élénk találgatások: elfáradtam?”

Élhetetlen virtuóz,
élelmes balfácán:
mélybúvárkodó bohóc,
megél a jég hátán.

(V. trópusi jég hátán.) (Na ja, zsenge-koromban is: ily variációk.)

Részegség – egészség.
A józanság – rosssszzzangság.

Lent egy pontnyi semmi,
fönt az egész menny vagyok.
Megsemmisítem.
Pont.

Esernyőd teheted a koszba,
az eső tisztársa mossa.

Mit keres a hitványságban
a hit? Ne keresd.

Petőfi a vérzivatarban

Ne keresd, Sándor!
...És tééééépi zenekara!!!!

Bécsi szelet!!
(Bácsi szellent.)

Bródy Sándor,
égi vándor!
Alexander Brody
sem fog elkallll-odny!

Ázott tornacipőm
tornászik.
Szárad.

Nem jutottunk előbbre semmivel.
Sőt.
De hátrább se.
Még szerencse.

Az előbbinek címe: Hol tartunk? Szerencse: játék.

Kék ég!
De jó lenne
a tegnap úgy unt magány.
Emberek a metrón,
a reptéren, magán.
Ketyeg a mérőn,
süllyed a metronóm,
valótlan lesz valóm.

Hát ezeknél egy Wurlitzer-díjjal jobb zengéket írtam. Micsoda csalódás. Nem csoda, hogy a füzet 2/3-a üresen maradt.

De ez jó volt:

Rejtélyes
éji lepotyogás!
Gurult, hull (sic!) értsd: gurult, hullt
fésű, akármi más,
toll, vekkeróra.
Aprópénz!
Másnap már az ágy alatt
kotorásztam, nem lelek-e
pennyket, fontokat. (Ó, pennyló!)
A rejtélyes égi lepotyogás azt
jelentette, semmid nem maraszt.

*

Hogy a szobánkban kell lenni (Pascal):
az a baj,
hogy itt is *lenni* kell.

*

Ha esőben sétázol,
fejtől-lábtól szétázol.
És közben mi van?

*

Na, itt legalább lobogó lobogókkal adhatom fel. Né-
zük má' a mát.

Zsengének tényleg zsengek voltak (adták magamat),
engem igazán meghazudtoltak. (Nem hazudtoltak
meg magukat.)

*

De mit mond Henri Michaux? Hogy ne félj, nem ér-
tél el semmi érettséghez. A halál zöld gyümölcsöt
fog leszakítani.

(Ad notam akkor: „zsengek”. A zsengek a nóta!
Ennyit ad... de ki, de mi? De kinek, de minek?)
A „Ki” lényege: „Minek” ad?
A „Mi” lényege: „Kinek” ad (át)? (Ld. halál.)

*

Ma reggel Totyival ez volt: odalöktem nekik (megad-
tam) a legszükségesebbeket. Víz, krumpli stb. (Stb.!
Már a legtöbben épp a satöbbit nem adnák.)

S leültem írni ezt.

Önzően.

Teljes csend a másik (létező) szobánkból.

Rossz lélekkel felkeltem, mentem ki akkor a kony-
hába én, kajájuk érdemi továbbját adni, hozni.

És akkor harsogott fel a Totyi. Addig néma volt.
Csapatember, társas veréb. Kimentem, én, a csapat
tagja, „a térből, a revírből”. Ezzel már baja volt.
Hogy el van hanyagolva, azzal nem volt baja.

*

S hogy ne csak zsengek legyenek itt; ma, én, kilel-
tem: „Hányat lép mégis, tényleg a veréb egy évben”

– „Hahaha!” – „Nem. Egyet feltétlen. Átlép a köv.
életévébe. De mikor? Még az előző évben? Vagy a
köv. évben? Vagy 1/2+1/2?!” Na, ugye! Ugye.

*

És akkor!!!

Mert nem akartam elhinni.

Mert valamire emlékeztem.

Költészetre, ha zsenge is, emlékezni – mi az?

1.) Meghozza az életkedvet, ha az emlékezés he-
lyes.

2.) Hit.

3.) Minden tévedések beismerése mellett.
(Eliot+Vas+Valami)

Meglett a másik zöld füzet.

TUDDTAM!

Ez a költészeti tudás. „Tudtam”: de ha fizikailag
nincs meg, „amit” (tudtam), mit sem ér az egész.

Az, hogy megleltem ezt a másik zöld füzetet (vagy
az, hogy nem adtam fel a keresést, a mentési munká-
latokat), visszahozta az életkedvem mind a cikkbéli
panaszos kérdésekben. Most már csak idemácsolom –
csodát ne várjon az Olvasó! – a dolgokat.

*

Hű, majdan...!

Mű-hajdan.

Mű-hajdan?

Hű majdan

Is lehet.

*

Mi sem természetesebb, mint ha
valamit nem kívánunk.

Ha valakit nem kedvelnek. De kik?

*

Hogy találkozások nem ajánlatosak.
De tiltottak is.

És fordítva.

Mea Culpa, elül-hátul:

feliratok egy lakóhajón.

Mea Culpa: elül-hátul,

lakóhajói óhajom.

*

Ló-nap. (Pl. „mai vers” lenne: AZZAL KEZDD,
HOGY EL SE KEZDEDE)

Későn kell hozzákezdeni,

de nem úgy, hogy már késő.

Akkor el se kezd!

Jó. Akkor el se kezdted.

*

Társalkodónő,
Társ-alkotó nő.
Nyársalkotónő:
nyársalkodó nő.

*

Hasogat
a soha

*

Hang visz, visszhang.
Nyissz hang:
Johanna, a manna.
Pitypang
pityereg,
visszhan
megered,
visszasírod, te gyerek,
ha majd
– mid? –
megismered.
Addig nem mered.

*

Egy kölyökkutykori lehajtogatós-vers két sora:

Akkor magát felkötötte
JAJ A SZEGÉNY TÁN ÖRÖKRE

*

Gyere, lírikum!
Vár galambdúc-fényes
kolumbárium.

*

Jobb fingani, ki-szélni:
nincs kívül mit beszélni.
Az igazság bosszúja
igazának hosszúja.

*

Állatságok
Kolumbárium-galamduc,
sörényes borány,
fényes árnyon ha elindulsz,
hó szán, vízi szárny.
(Változat: vízi szán.)

*

A túlél
válasza a körkérdésre
(Hogyan? etc.)
TÚLNAN ÉLTEM.

*

Garázdaság

Sörtényes
botrány.

*

MŰ-HAJDANI MŰVEK

Semmi lehetőség, semmi kötelesség.
Lehelet-vény
kötelezvény.
Hó lepi, só lepi:
mit sem tesz, jól teszi.

Irodalmi Lapok

<http://www.btk.elte.hu/irolap>

A walesi bárdok tréfás jiddis fordítása

KÖZREADJA: NÁDASDY ÁDÁM

Néhányan őriznek Budapesten – gépelt lapokon – egy költeményt, *Die Chasonem vün Wales* (szó szerint „A velszi zsidó kántorok”) címmel, melynek szerzőjéül bizonyos Jankele Gold van feltüntetve. A szöveg nem más, mint *A walesi bárdok* jiddis fordítása (vagy inkább átköltése?), Jankele Gold pedig természetesen Arany János. A szöveget az olvasók házilag másolták, terjesztették; tudtommal mindmáig csak ebben a „szamizdat” formában létezik, nyomtatásban nem jelent meg. A művet említi *A zsidó Budapest* c. kötet (Komoróczy és mtsai 1995: 627), mondván, hogy „a pesti jiddis, vagy inkább *jüdisch-deutsch* különös emléke... Az Arany-fordítás gépelt kézírata évtizedek óta kereng Budapesten. Eredete rejtélyes, nincsenek róla külső adatok.” Mutatóba közli az első két versszakot (az általunk B-nek nevezett kézirat szerint).

A jelen munka célja a *Die Chasonem vün Wales* (a továbbiakban: *Chasonem*) teljes szövegét megtisztítani a ráakódott hibáktól, és magyarázatokkal ellátva a szélesebb közönség számára is hozzáférhetővé tenni. Igazi filológiai csemege ez, hiszen mind irodalmi, mind nyelvészeti, mind kultúrtörténeti szempontból figyelemre méltó. A kéziratpéldányokon egyébként sem a fordító neve, sem a keletkezés éve nincs feltüntetve; alább áttekintjük az erre vonatkozó információinkat is.

A jiddisről

Ha meghalljuk, hogy *A walesi bárdok* jiddis fordításáról van szó, azonnal tréfára, humoros gesztusra gyanakszunk. Mint látni fogjuk, a gyanú jogos, ám vizsgáljuk meg, miért e reakció. Jiddisre talán csak hu-

mos céllal lehet fordítani? Jiddisül csak viccelni lehet? Természetesen nem; jiddis nyelven sok komoly irodalmi mű született, gondoljunk Ansky *Dibbukjára*, Singer regényeire vagy a varsói gettó idején keletkezett megrendítő jiddis dalokra. Tény, hogy a jiddis még a 20. század közepén is sokan elrontott németnek, amolyan korcs keveréknyelvnek – ahogy mondták: *zsargonnak* – tekintették, mely tűrhető a mindennapi életben, elfogadható a szűken zsidó tematikájú irodalomban, de méltatlan és alkalmatlan a más kultúrák emelkedettebb anyagának közvetítésére. Ez nem így van: kb. 1880-tól a második világháborúig a világirodalom számos műve jelent meg jiddis fordításban Orosz- és Lengyelországban, ahol nagyszámú polgárosodó jiddis olvasóközönség élt. Itt Magyarországon azonban más volt a helyzet. Ennek vázolásához pillantsunk vissza a jiddis nyelv kialakulására és helyzetére, hiszen mára ebből sok minden feledésbe ment.

A jiddis nyelv – tisztán nyelvészeti értelemben – a németnek egy változata („eine der wichtigsten Nebensprachen des Deutschen”, Hutterer 1990: 347). A német és a jiddis olyan viszonyban van egymással, mint az arab és a máltai, vagy a holland és a Dél-Afrikában beszélt afrikánsz. Önálló nyelvvé ezeket az eltérő öntudat, kultúra, vallási háttér, a más-más írásbeliség teszi. A jiddis ott válhatott – beszélőinek és a külvilágnak a szemében is – önálló nyelvvé, ahol a környezetében nem éltek németül beszélő közösségek, azaz Kelet-Európában: a régi Lengyelországban, Galíciában, Nyugat-Oroszországban, Északkelet-Magyarországon (Kárpátalja, Máramaros), Moldvában. Itt alakult ki az önálló jiddis (szakszóval: keleti jiddis), mely számos szláv elemet is magába olvasztott (pl. *vetshere* ‘vacsora’), és iskolákat, folyóiratokat, irodalmat tudhatott magáénak. Leírására szigorúan a héber ábécét használják. E vidékeken sok jiddis anyanyelvű nemzedék élte le életét úgy, hogy más nyelvet nem beszélt soha (a hébert persze a férfiak olvasták, de beszélt nyelvként csak a legműveltebbek között lehetett járatos), a latin betűt nem ismerte, és ami még fontosabb: igazi német beszélővel vagy irománnyal nem találkozott. E keleti zsidóság nyelve te-

Köszönettel tartozom néhai Bihari Józsefnek, aki jiddisre tanított; Nóti Juditnak, aki 1990-ben először hívta föl figyelmemet a *Chasonem-re*; valamint mindazoknak, akik munkámat szövegek elküldésével és információkkal segítettek, így különösen Timár Györgynek. Kérem az olvasót, hogy ha bármit tud a *Chasonem-ről* (vagy kéziratmásolatot tud küldeni), írja meg nekem az ELTE Angol Nyelvészeti Tanszék címére (1146 Ajtósi Dürer sor 19).

kintődik ma voltaképpen „a” jiddisnek, melynek tételes grammatikája, héberbetűs írása van, s amely a litvániai-oroszosországi nyelvjáráson alapszik. Maga a „jiddis” szó is a keleti jiddisből terjedt el a századforduló táján.

Ezzel szemben a nyugatabbra fekvő területeken (így a Vilmos császár-i Németországban, Ausztriában, Cseh- és Morvaországban, Magyarország közép- és nyugati részén), ahol a német változó mértékben, de mindenütt használatos volt, ahol német iskola, sajtó, irodalom létezett, a zsidók is úgy látták, hogy az ő „németiségük” (szakszóval: a nyugati jiddis) csak afféle tájszólás, olyan, mint a sváboknak a sváb. E zsidók által beszélt németet annakidején nem hívták „jiddisnek”, hanem csak „jüdisch”-nek, „jüdisch-deutsch”-nak; ma már a nyelvészet ezt is a „jiddis” gyűjtőfogalom alá sorolja. E nyelvváltozatnak írásbelisége nemigen volt, hiszen a zsidók vagy héberül írtak, vagy a szűkebb környezet nyelvén (azaz magyarul), vagy németül – igaz, utóbbit gyakran héber betűkkel, ám a szöveg nyelvtana, szókinccse általában még ekkor is teljesen megfelelt az irodalmi németnek, csak a betűk voltak átkódolva. A nyugati jiddis ritkán írták le, legfőljebb komikus céllal, ahogy más dialektusoknál is szokás. Magyarországon a műveltebb zsidók, ha nem a magyart használták, adtak rá (legalábbis formális, nyilvános alkalmakkor), hogy az irodalmi német szabályok szerint írjanak és beszéljenek.

Ettől persze még belső használatban – családi és hittestvéri körben, főleg az egyszerűbb és kisvárosi zsidóságnál – a jiddis sokáig megmaradt. A közép- és nyugat-magyarországi zsidók sajátos német nyelvjárása tehát nyelvészeti értelemben nyugati jiddis (rövidítve „nygi.”). Ezen a nyugati jiddisen íródott az általunk vizsgált szöveg, a *Chasonem* is. Hagyományos önmegnevezése *ajbeländisch* (= n. *oberländisch*), azaz „felföldi”, minthogy Magyarország nyugati részét *Ajbelánd*-nak (= n. *Oberland*), *Felföldnek* nevezték (PaP 5). Szláv elemeket gyakorlatilag nem tartalmaz. Ezért is használja a *Chasonem* legtöbb kézírata – és nyomukban mi is – a német helyesírás elveit a szöveg lejegyzésére. A *Chasonem* szövegét meg lehet érteni a német alapján, persze a héber szavakhoz fűzött jegyzetek segítségével. Ugyanezt a nyelvváltozatot dokumentálja Blau Henrik és Láng Károly 1941-ben Pápán megjelent szógyűjteménye, a *Pe al Pe* („Száj-ról-szájra”, itt PaP-nek rövidítve); ebből közöl értékes adatokat Hutterer cikke (1994). E változat szerint is feltűnteti a héber szavak ejtését Jólesz Károly *Zsidó hitéleti kislexikona* (1985): „annak az ún. *áskenáz* kiejtésnek megfelelően, ahogyan egykor szülőfalumban elsajátítottam” (7); így például a „hetek ünnepének” neve *sáviúót* (a szefárd héber ejtés szerint) – *sóviúajs* (az askenázi, tehát németes héber ejtés szerint) – *svüesz* (a nyugati jiddis közbeszéd szerint). A magyar szleng jiddis szavai – pl. *kóved*, *mesü-*

ge – is a nyugatiból származnak (nem *kuved*, *mesige*, ahogy a keleti szerint volna).

Mára ez a nyelvváltozat gyakorlatilag eltűnt, elsősorban a holocaust pusztítása és az asszimiláció miatt, de azért is, mert a saját nyelv(járás) – tehát bármifajta jiddis – mellett kitartó, ortodox érzelmű zsidók fokozatosan átálltak az életerősebb, világszerte sok közösség által beszélt keleti jiddisre. Magyarországon a keleti jiddis – vagy ahogy a törzsökös magyarországi zsidók nevezték: *ünterlendisch*, „alföldi” – csak a 19. század végén, a galíciai betelepülőkkel kezdett számottevően megjelenni. Eleinte idegennek („lengyelesnek”, pólisinak) hatott, de hamarosan maga alá gyűrte a nyugatit. Például Debrecen, mely eredetileg az „ajbelenderek” kelet-magyarországi központja volt, az első világháború után egyre inkább keleti jiddis hatás alá került (Hutterer 1994).

Összefoglalva: a magyar hagyományban, így sokáig Budapesten is, zsidó-németként (mai szóval „jiddis-ként”) csak a nyugatit ismerték. Ez eléggé hasonlított a németre ahhoz, hogy – leszámítva a több-kevesebb héber eredetű szót – német dialektusnak, „jüdisch-deutsch”-nak lehessen tekinteni. Mindezek miatt uralkodó maradhatott az a vélekedés – zsidó és nemzsidó körökben egyaránt –, hogy a jiddis a németnek valamiféle karikatúrája: meghitt és szeretetreméltó, de mindenképpen csúnya és nevetséges. Olyasmi, amivel nem illik komoly színpadra kiállni. Mint a majom-feleség a *Kabaréban*: „If you could see her through my eyes...”

A komikum forrásai

Magyarországon tehát nem volt hagyománya a nem-ironikus, nem-tréfás jiddis írásnak. A jiddis nem különült el a „jidlitől”, attól, amikor az alapvetően német (később akár magyar) szövegbe a poén kedvéért jiddis elemeket, jiddises kiejtést szőnek bele (pl. *mecsoda khölömség!*). Ezért kelt mindmáig derűtséget Holder József (1893-1945) komolyának szánt – és színvonalas – jiddis *Ember Tragédiája*-fordítása: néhez tárgyilagosan tudomásul venni, hogy az „örjöngő röptünk” fordítása *ündser meschügene Fliehen*. A magyarországi hagyományban a jiddis nyelv komikus hordozóeszköz, bohóci hangszer, bármilyen szívszorítóan játsszék is rajta a bohóc. A komikum egyik forrása tehát maga a nyelv.

A mi fordítónk ráadásul a magyar irodalom egyik kultikus tisztelettel övezett költeményéhez nyúl. Márpedig a nemzeti klasszikusok idegen fordításai mindig kissé komikusan hatnak: furcsa a *Bánk bán* németül, a *János vitéz* franciául, és még meghökkenőbb, ha a fordítás nem világnyelvre történik: egy Shakespeare-szonett észtil (no és nyilván magyarul), a *Werther* csehül, a *Talpra magyar* románul, pedig mindezek komoly céllal, bevett irodalmi nyelveken

készültek. Hát még jiddisül, melyről itt Magyarországon nem hisszük el, hogy komoly irodalmi nyelv (mert itt nem is az). A komikum további forrása tehát egy magasztos eredetinek – úgymond – méltatlan formába öltöztetése, a travesztia.

Sokakat inspirál ez a játéklehetőség: egy tehetséges tanftványom, Schmideg Ádám 1990-ben lefordította jiddisre Villon „Szomjan halok a forrás vize mellett” kezdetű balladáját (máramarosi kontextusba helyezve), Del Medico Imre látta egyszer az „Egy gondolat bánt engemet” fordítását (emlékezete szerint a kezdősor így hangzott: *Ein Éces macht Heróte mir: dass ich im Kégele krepier*), és azt is lehet tudni (Schechner 1990: 51), hogy Saul Bellow és Isaac Rosenfeld a 40-es években társaságban viccből lefordították Eliot *Prufrockját* (*In Zimmer wu die Weiber sennen / Redt men vün Karl Marx un Lenin*).

A Chasonem fordítója azonban e külső, kontextuális komikum-források mellett saját, belső forrásaiból is ad. Úgy tesz, mintha gyakorlatlan volna és túlbuzgó – mint oly gyakran azok, akik kis nyelvre fordítanak. Kezdi azzal, hogy a szerző nevét is lefordítja. (Nüná, csak nem hagyja kihasználatlanul, hogy Arany lefordítva éppen *Gold*, egy gyakori zsidó családnév, és hogy beceneve, a *Jankó* hasonlít a zsidó *Jankele* névre.) Túllépve ilymódon hatáskörét, a nyelv átfordításán kívül a reáliákat is lefordítja a célkultúrabeli megfelelőikre. Mintha valaki a Dresdner Bankot OTP-nek, a Heathrow-t Ferihegynek fordítaná; mintha félne, hogy olvasói nem fogják érteni az eredeti mű utalásrendszerét. (E fordítói stratégia évszázadokon át dívott világszerte, de a 20. század elejére menthetetlenül elavult.) A „bárdot” ezért „Chasen”-nek, azaz zsinagógai kántornak, a „lord-majort” „Raschekol”-nak, azaz hitközségi elnöknek fordítja, így majd el tudják képzelni az olvasók, miről is van szó. Csakhogy emberünknek tudnia kellett, hogy aki az ő fordítását olvassa, az mind tud magyarul (hiszen ki más érdekelne ez a szamárság?), sőt feltehetően kívülről tudja az eredetit, pontosan tudja, ki volt Arany, a bárdok, és a lord-major. Vagyis nem azért olvassa, hogy megismerje Arany örökbecsű költeményét, hanem hogy nevesse a travesztian, és összekacsintva a fordítóval, elismerje a mesterségbeli bravúrt. Igazi irodalmi atelier-játék ez, olyasféle, mint Weöres *Psychéje* vagy Parti Nagy Sárbogárdi Jolánja. Vagy Karinthy műfordítás-paródiája az *Ady*-verssel, mely a Herz-féle szalámiban konkludál. A komikum további forrása tehát ez a túlbuzgó, régimódi (és fölösleges!) fordítói ügyködés, azaz a fordítói mesterség önkifigurázása.

Ide tartozik az a néhány hely is, ahol az „ügyetlen” fordítóból a rím „kényszeríti ki” a blödséget: „Er wor e grajsses Tier” (28); „Geharget wird, wie e Maus” (96); „Kriegt er vün mir e Frass” (112). A fordító a dilettánsok diadalával vágja ki ezeket a csattanós zárakat.

Ám nem tud egészen megmaradni ennél a profi és ironikus humornál, nem bírja ki, hogy itt-ott rá ne dobjon egy lapáttal. A röhögni vágyó olvasót is ki kell elégíteni. Ennek legkönnyebben kínálkozó módja a zsidó vonatkozások eltűlése, az ilyen irányú túlstilizálás (vagy pontosabban „túlaktualizálás”). A „nép”-ből „gój amhórec” (9) lesz, a vacsorán „küglit és sóletet” (32) szolgálnak fel (holott az eredetiben nincs szó konkrétan se angol, se velszi ételekről), az éji lárma (110) a Laudon-utcából (a pesti zsidónegyedből) szól, a belül ördög nemesek pedig csupa „azesz-pónem” (43). Ezt már nem indokolja az (ál)naiv buzgóság, ezek viccek. Hogy mindez valóban csak játék, az abból is látszik, hogy az Arany-balada súlyos etnikai-politikai konfliktusát (angolok kontra velsziek) a fordító nem felelteti meg valamiféle zsidók-nemzsidók konfliktusnak. Még az sem világos, hogy az angolok-e a zsidók vagy a velsziek: mindenki zsidó. Ezt nem abból szűrjük le, hogy jiddisül beszélnek (másképp nem is beszélhetnek, ha jiddisül van a szöveg), hanem abból, hogy utalnak zsidó voltokra. Edward gójoknak nevezi a velszi népet, viszont egy velszi Chasennal (kántorral) *Mischeberachot* (áldást) kíván mondatni magára, majd – már otthon! – sófárt fújat a fülébe. A velsziek pedig arra hivatkoznak, hogy még neheztelnek rá, mert nem volt azóta *Jomkipér* (Engesztelésnap), amikor – zsidó szokás szerint – megbocsáthattak volna haragosuknak. A műnek ilymódon sem anti-, sem filozofemita felhangjai nincsenek.

Van azután néhány olyan hely is, ahol a fordítás nem a túlstilizált zsidóskodás irányába csúszik el, hanem egyszerűen az olcsó komédiázás felé. Ilyen a 34-ben a *fressen* használata, mikor az essen is teljesen megfelelt volna, hiszen megvan a jiddisben is. A komikus hatást hivatott növelni az is, hogy a szöveg többhelyütt német-jiddis keverék, a fordító ide-oda csúszik az irodalmi német és az ízes, vulgárisabb jiddis között (pl. a *hiess* 25, *gab* 34 típusú múlt idők vagy az *er singet* 84 típusú jelen a jiddisben nem használatos; viszont az állandó *ü-zés*, vagy a *nix schlaffen* 116 hamisítatlan jiddis; a „volt” a 68. sorban németesen *war*, másutt jiddisiesen *wor*). A *zsidó Budapest* szerzői – nem alaptalanul, de túl sommásan – így fogalmaznak: „A tréfás hangzást szójátékokra és szótorzításra, német szavak jiddist utánzó kiejtésére felépítő fordítás... nyelvvezete itt-ott hibás is” (629). Ennél azért jobb a helyzet. Szögezzük le, hogy a sorok többségében nem a komédiázó hang dominál, hanem a „jóhiszemű igyekezet” ironiája. Például az utolsó három versszak – azon kívül persze, hogy jiddisül van, és zsidó kontextusba van helyezve – a szavak szintjén nem viccelődik, nagyonis szép, az eredetihez méltó befejezés. Ugyanez elmondható az első két verszokról is: ha egyszer jiddisre fordítunk, akkor helyénvaló a *kücken*, a *Ländele*, az *eppes*. Ez egy ilyen nyelv, ezen így kell írni.

A fordítás hűsége: paródia és obszcenitás

A *Chasonem* a maga nemében kiváló munka. A fordító jól versel, betartja Arany balladai ritmusát, külső és belső rímeit. Találomra kiragadható példája ennek a IV. versszak (13-16); picit pimaszsággal azért főszereve van, minthogy a tartomány értékét forintban saccolja: *manch Gülden wert*. Finom megoldás a belső rímre a 73. sorban az *auf* – *hauch*. Tisztában van a fordító a német és a magyar verselés különbségeivel is, például hogy a magyar szöveg jambusai helyett a németben (jiddisben) anapestusokat lehet használni, minthogy a magyarban lényeges, a németben viszont kevésbé fontos a hangsúlytalan szótagok száma. Így pl. a 30. sorban (a nehéz szótagokat aláhúztuk, a láthatárt ferde vonal jelöli): / *Szemszaj/nak in/gerg / (3 jambus) – / Ün al/les wos te/ier ün yar / (1 jambus + 2 anapestus)*. Akadnak döccenések, ügyetlenebb megoldások is: a 11. és 99. sorban túl sok a szótag; gyenge a *Macht – macht* rím (86/88); a rímkényszer miatt használja az indokolatlan *sank* múltidőt (62). Ezek persze az általunk rekonstruált szövegre vonatkoznak, s nem tudhatjuk biztosan, mennyi ezekből a szövegromlás.

Mindenesetre kimondhatjuk, hogy a *Chasonem* hűen és pontosan követi a *walesi bárdok* formáját. Ebben az értelemben szövegünk nem travesztia (magasztos tartalom méltatlan formában), hanem paródia, hiszen méltó formában nyújtja a méltatlan tartalmat – méltatlant abban az értelemben, hogy a tartalmat „elzsidósította”, s ezt a szépen tartott versforma csak kiemeli. Zichy Mihály baljós fáklafénytől megvilágított lovagtermét sóletszag lengi át. Emögött az a csipkelődő célzás rejlik, hogy a magyar kultúrában úgyis mindenütt ott vannak a zsidók: „Kacagányt, buzogányt tessék!”.

Tanulságos párhuzam vonható a magyar paródiairodalom egy másik, a közelmúltig ugyancsak szamizdat-formában létező szövegével, a *Toldi* trágár átiratával (nemrég kiadta Czigány Lóránt, 1997). Ez az ún. *Pajzán Toldi* tipikus paródia, hiszen – a trágárságokat is beleértve – ékes magyar nyelven, kifogástalan Toldi-strófákban van megírva, csak éppen a cselekmény más. Érdekes, hogy ez a munka is Aranyművet vesz célba; ennek egyik oka nyilván e két klasszikus költemény közismertsége, a másik alighanem Arany szemérmes lelkülete és tanáros habitusa – ettől mindig viszketni kezd a tenyere a pimasz persziflátoroknak. De tovább vinném a párhuzamot: mindkét paródia a maga módján obszcn. Míg a *Pajzán Toldi*-ban az obszcnitást annak klasszikus eszköze, a nemiség jeleníti meg, addig esetünkben az obszcnitás (a botrány) maga a nyelv, tehát a jiddis, az a tény, hogy ezen a nevetséges zsargonon szólal meg a nemzet nagy balladája. Ez még ott is igaz, ahol fordítónk „semlegesén” igyekszik fordítani (de hiszen rámutattunk, hogy Magyarországon jiddisre semle-

sen fordítani nem lehet), pl. *Dü Mamme, bring ka' Sklav zür Welt!* (77), ami jiddisül kifogástalan és helyénvaló; hát még ott, ahol poénkodik és túlstilizál.

Telitalát mind a *Pajzán Toldi*, mind a *Chasonem* ötlete. (A *Toldi*-paródia mindazonáltal túl hosszú, egy idő után fárasztó a sok disznóság.) A *Toldi*-nál tálcán kínálkozik a nemiség, mint az a karikírozó eszköz, amellyel feltárjuk a mű „igazi” tartalmát; A *walesi bárdok* esetében viszont maga a szó, a nyelv, a hatalom mellett vagy ellen szólás, az interkulturális kommunikáció a mű tárgya, s így témájánál fogva remekül illeszkedik a zsidóság jól ismert élethelyzeteihez és lételeméhez: a szóhoz. A *Toldi* sokkal kevésbé volna mulatságos jiddisül: a zsidókat hagyományosan nem bikaerős, szófukar embereknek ismerjük. Mindkét paródia egyszersmind tanúskodik a magyar irodalom fontosságáról, a parodizált művek (és szerzőjük) kanonikusságának feltétlen elismeréséről. Ilyen ügyszeretettel csak azt lehet kifigurázni, akit szeretünk. Öröm nézni, ahogyan mutáló kamaszok és kiéhezett bakák egyfelől, kávéházi zsidók és kozmopolita kékarisnyák másfelől vállvetve kultiválják a magyar költészetet – hiszen a parodizálás kultikus cselekedet, mely tárgyának fontosságát igazolja. A *Chasonem* megírása, megőrzése, terjesztése tehát nemcsak szórakozás volt, hanem paradox módon tanúságtétel is a magyar irodalom és Arany megbecsülése mellett.

Szöveghagyományozás és kézirat-csoportok

Mindegyik vizsgált kézirat egyazon összövegre, archetípusra megy vissza, ám a szöveg a névtelen fordító és a félig-meddig titkos terjesztés miatt ki volt téve a folklorizálódásnak, azaz egy-egy tulajdonos kedvére igazíthatott a szövegen, melyről további másolatok készülhettek.

Két fő kéziratcsoportot kell megkülönböztetni. Ismérvül az 55. sor végén álló kifejezés (Aranynál: *fehér galamb*) fordítását használjuk:

(1) „Weisse Taub”-kéziratok (A, B, F, G, H): az 55. sor vége *weisse Taub* („fehér galamb”). E kéziratok között meglehetősen különbségek vannak, és nem minden ponton nyilvánvaló, hogy melyikük őrzi az eredetit – erről részletesen lásd a szöveg alatti kommentárt, mely az apparatus criticus is tartalmazza. Arany János neve itt (*Reb*) *Jankele/Jenkl/Jeinkl Gold*. Írásmód: AGH németes; BF magyaros.

(2) „Alter Ganef”-kéziratok (C, D, E): az 55. sor végén *alter Ganef* („vén kópé”) áll. Egymással szinte betűről-betűre megegyeznek, egyetlen szövegnek tekinthetők. Arany János neve itt *Erech (?) Jenkele Gold*. Írásmódjuk németes.

Véleményünk szerint a „Weisse Taub”-szövegek a „rég”i kéziratok: ezek képviselik inkább azt az összöveget, melyet rekonstruálni kívánunk. Ez a szöveg a magyar eredetihez eléggé hű, stílusában visszafogott.

Az „Alter Ganef”-szövegeket „új” kéziratoknak nevezük: a bennük leírt szövegváltozatot későbbi átdolgozásnak tekintjük, mely a magyar eredetivel erősebben eltér, gyakran túlstilizált. Az alábbiakban indokoljuk döntésünket.

Először is, a „Weisse-Taub” szövegek közt van az általunk elért legrégebbi (G) kézirat, mely tulajdonosa szerint 1945 előtti. Ezt a papír minősége, a hosszúság ívméret is alátámasztja. Sok archaizmust őriz, ilyen például a hangsúlytalan funkciószavak redukciója (Sie → Se 49, die → de 62). A fordító (másoló?) szöveg héber tudását mutatja a *Süde* 100, *Beheme* 11, *Balmelchom* 49 használata. Sajnos a G leírója jól értette, amit ír, jól is tudhatott németül, ezért sok helyen kijavította a szöveget „túlnémetes” irányba, pl. *Heu und Weizen* 6, *Bring keinen Sklawen zur Welt* 77.

Alapvetően ezt a szövegváltozatot hozza az egymáshoz igen közel álló A és H kézirat is, ugyancsak nagyon régi, szakadozott papíron. A H kézirat a legjobb az általunk látottak között, ezért kiadásunk ezen alapszik. Nem javítja ki minduntalan németre a szöveget, de nem is erősíti rá a jiddis vonásokat a keleti-jiddis sajátosságok bekeverésével.

Az A kézirat azért értékes forrás, mert a leghibásabb. A leíró (talán gépfőnök?) nemigen értette, hogy mit másol, nem bajlódott a szöveg „kiigazításával”, hanem szolgálai (és gondatlanul) másolt – miáltal megőrzött néhány fontos archaikus elemet. E helyzetre utal a félreértelmezések kis száma, pl. *Ach sog dir*, *Sire* 13 helyett *Ach, sog die, Sire*, vagy a különös *Balbos* 119 (talán = *Schmaus*, esetleg kézírásból másolva? A betűk száma és alakja nagyjából megegyezik.) Egyedül A és H jelöli következetesen a német *pf* szabályos jiddis megfelelőit (*Ferd* 2, *Flüg* 12, *Kopp* 92), vagy a középfelnémet *ei, ou > nygi*. á változást (*Wazen* „búza”, *lafen* „futni”), amit a többi kézirat csak nyomokban hoz.

A B kézirat leírója (vagy előtte valaki – tehát a redaktor) áttette a szöveget magyar fonetikájú írásra (például 3-4: „*La mach kükken – zógt er ezój – / vosz iz dosz lendele vert?*”). Ezt általában megbízhatóan véggezte, emellett a szöveg eléggé egybevág a G, távolabbról a HA szöveggel.

Az F-ből csak részletek állnak rendelkezésre, mint hogy a tulajdonos csak azokat a szakaszokat másolta be az E megfelelő sorai mellé, amelyek megítélése szerint különböztek attól. Az F ugyancsak magyaros írásmóddal, de fonetikailag sokkal következtetlenebbül van leírva (pl. *iz, de alles* 54; *Bocher* 58, de *Hájero* 63). Nagyjából egyenlő arányban követi a H, B és G szöveget, ritkán ad eredetibbet azoknál.

Az „Alter Ganef”-redakció

Az „új” kéziratok (CDE) az „Alter Ganef”-változatot hozzák. Az alábbiak indokolják, hogy ezt a verziót tekintjük későbbinek, „újnak”. (Mivel e kéziratok

nagyon egyformák, elég lesz „C”-ként emlegetni őket.) Először is, van néhány olyan hangtani tévedés, mely elárulja, hogy a szerző nem maradéktalanul otthonos a jiddis (főleg nem a nyugati) hangtanában. Olyan szavakat ejtet egyformán (és rímeltet!), melyek ugyan a némethez képest eltolódnak, de különbségük meg kellene, hogy maradjon, pl. *Leut/tajt* 54/56. A szöveg többhelyütt „ki van javítva” a keleti ejtés szerint, pl. *genig/genitzt* 6/8, *glicklach* 10, *kimmt* 72, *sug* 13, *lafjen* 97.

Megszaporodnak ugyanakkor az irodalmi németre jellemző, a jiddistől idegen elemek pl. *schlafen* 116, *denken nach* 50, *haben* 17, *Sonn* 62. Az átdolgozó a 103. sorban megoldja a szép belső rímet (*Eritim dos Land is ganz verbrannt*), ám a jiddisben csak *verbrennt* létezik. Az „ifjú”-ra a némlétező *der Jünge* alakot konstruálja, ami bizony a „német szavak jiddist utánzó kiejtése” (ahogyan azt a fenti idézetben A zsidó Budapest felrótta).

Még fontosabb, ahogyan az átdolgozó a zsidó elemmel bánik. Általában túlstilizál: az ősz bárdot *alter Ganef*-nek („vén kópe”) nevezi, aki *schikor fin Bronef* („részeg a pálinkától”). Megtűzdeli a szöveget zsidós szavakkal, utalásokkal, ami néha nagyon mulatságos, de egyben vásári és harsány. (Egyébként is, kritikai kiadásunk célja csakis az archetípus, az ősszöveg rekonstruálása lehet.) Pl. *teier* „drága” helyett *koscher* 30, *die Natür* helyett *die graisse Natür* 33, a lakomasztal *Pürimtsch* 41 (holott később széderről van szó 100), vagy összességükben a 41-44, 53-64. sorok (lásd a szöveg alatti kommentárban). Ugyanakkor egy-egy nehezebb szót elhagy, vagy közérthetőbbre, „harsányabbra” cserél. Például az őstestamentumi *Chaje-ro* „vadállat” 63 helyett a C-ben csak *Wilden* van; a ritkább német *Schmaus* „lakoma” 119 helyett a közismert héber eredetű *Schmuss* „csevegés”.

Különös eset – és nem támasztja alá imént előadott elméletünket – a *Laudon/London* probléma (110. sor). Az eredeti „London utcáin”-t a két leghitelesebb „rég” kézirat (HA) *auf der Laudongass*-ként adja, célozva ezzel a pesti *Laudon* (ma Káldy Gyula) utcára, mely a leghagyományosabb zsidó utcák egyike volt, zajos és nyüzsgő. Ezt hozza C is, míg a három másik „rég” kéziratban (BFG) *auf der Londongass* van. A nehezebb olvasat nyilván a *Laudon*, egyrészt mert hibásnak hiheti a laikus, másrészt mert háttérinformáció kell hozzá. A nehezebb olvasat elve alapján és a következő két sor tartalmát figyelembe véve mi a *Laudon*-t fogadjuk el. Ugyanakkor tény, hogy a *Laudon* lehet másodlagos túlstilizálás, de akkor hogy kerül az egyébként visszafogott HA-ba? Megfordítva valószínűbb: a *London* lehet szövegromlás az „értelmetlen” *Laudon* kijavításaként, melyet itt C nem követ. Az is a *Laudon* mellett szól, hogy az *auf der Londongass* kifejezés suta volna; ha valóban „London utcái”-t akart volna fordítani a fordító, inkább *auf der Londoner Gass* vagy *auf Londons Gassen* kívánczolt volna.

A C-nek felrótt gyengeségeket a „régí” kéziratokban is megtaláljuk, de a C halmozottan hozza őket. Van ezenfelül némi különbség a verselésben is: sokkal farschiftozottabban követi Arany szófűzését, belső rímeit, pl. *Melach Edward, englisch Edward* (1) – ami egyáltalán nem hangzik jól se németül, se jiddisül, csak komédia, mert a magyart szolgálai tükrözi. Hasonlóan jellemző a szűz/anya (77-78) kettősség visszaállítása a héber *Kale „menyasszony”* segítségével. A páratlan sorokban a belső rímek valóban pontosabban, mint a „Weisse Taub”-szövegben, de ez éppen a „fölpolfrozottság” érzetét kelti.

További érv, hogy – a számunkra elérhető – „Alter Ganef”-kéziratok (CDE) szinte teljesen egybevágóak, ami ugyancsak késői voltokra mutat. Mindezek miatt tekintjük az „Alter Ganef”-változatot másodlagosnak, és nevezzük e kéziratokat „újnak”.

Fordító és keletkezési idő

A fordítás szerzőjét nem tudni bizonyosan. Nyilván zsidónak kellett lennie, aki – vélhetőleg még az első világháború előtt – hagyományos neveletésben részesült, jól ismerte a „nyugati jiddist” (amit ekkor még nem hívtak így!) és a közösségi élet héber kifejezéseit. Ugyanakkor jó fordítónak is kellett lennie, hiszen a szöveg profi munka. A fordítás készítőjeként a kézirattulajdonosok és a visszaemlékezők két név egyikét szokták említeni: Heltai Jenőét vagy Gáspár Endréét.

Heltai Jenő (1871-1957) Budapesten született és élt. Ő még abban a korban nevelkedett, amikor a fővárosban is elevenen éltek a régi zsidó hagyományok, így a nyugati jiddis is. Németül anyanyelvi szinten tudott. A családot Herzlnek hívták, nagybátyja Herzl Tivadar, a cionizmus megalapítója volt (Ujvári 1929: 357). Heltai „kezdetben felváltva versel magyarul és németül... Ő még ismeri látásból Arany Jánost, az utcán nemegyszer szembekerül az élő klasszikussal” – írja Hegedűs Géza (1971: 19). Verselési rutinja, a nívós komikumhoz való érzéke miatt hihető, hogy az ő tollából származik a fordítás.

Gáspár Endre (1897-1955) Debrecenben született, ott élt és tanult 1919-ig, majd Bécsbe emigrált, 1938-tól Budapesten élt. Gyermek- és ifjúkorában Debrecen zsidósága még alapvetően nyugati jiddis beszédű volt, bár egyre erősödő keleti jiddis hatásnak kitéve. Gáspár „szomjasan bújt a klasszikus magyar irodalmat, s kivált a költőket, főképp Aranyt, akinek törvényt szabó nyelvi ereje és verselő művészete különösen lenyűgözte” – írja Kardos László (1978: 10-11). Gáspár mellett szól legendás nyelvteljesége és fordítói rutinja. A Magyar Irodalmi Lexikon (1963) szerint „számos magyar szerzőt fordított németre... Kitűnő nyelvtudására jellemző, hogy angolból, spanyolból németre is fordított, sőt egy munkát portu-

gálból olaszra.” Gáspár tehát afféle fordítói fenyegetések volt, nem véletlenül szólt így képzelt sírverse: „Itt nyugszik Gáspár Endre, Lukácsot fordított héberül vendre.”

A fordítás datálásához a következő támpontjaink vannak. A G kézirat, tulajdonosának állítása szerint, 1945 előtről származik. Faludy György így emlékszik: „régésrégen olvastam, alighanem – sőt biztosan – 1956 előtt, ám lehet, hogy még 1946 előtt volt” (magánlevél). A *zsidó Budapest* említi (628), hogy a mű egy másolata megvan az 1944-ben meghalt Braun Soma hagyatékában. Az 1912-ben született Hegedűs Géza úgy emlékszik, hogy gyermekkorában szülei és a rokonság gyakran szórakoztatták egymást e verssel: eszerint a fordítás 1930 (sőt talán 1920) előtt már megvolt.

A kéziratok és visszaemlékezések datálásától függetlenül is, tartalmi és hangulati okokból úgy véljük, a mű valamikor 1900 és 1930 között, leginkább a 10-es vagy 20-as években született. A *zsidó Budapest* szerzői szerint is „valamikor a 20. század első harmadában keletkezhetett, talán már az első világháború utáni időkben” (629). Ők még azt is megkockáztatják, hogy „bár a fennmaradt kabaré-műsorok nem jelzik, talán a fővárosi szórakoztató irodalmi élet világában. Pesti írók jiddis mímelő játéka lehetett, egy olyan közegben, amelyben a jiddis már csak jól ismert, otthonos egzotikum volt” (uo). Ezzel – több kézirat ismeretében, a rekonstrukció munkájának elvégzése után – már nem érthetünk teljesen egyet. A szövegről megállapítható, hogy alapszövege autentikus nyugati jiddis, olyan nyelvjárási sajátosságokkal, amelyeket nem lehet mímelni, csak hazulról hozni. A hibák (ha nem szándékos poénok, és ha valóban maradtak a rekonstruált szövegben) lehetnek szövegromlás következményei. Azt nem hisszük, hogy tényleges kabaré-előadásra készült volna a mű, ahhoz túl nehéz és túl igényes a jiddisége – bár nem zárható ki, hogy a 10-es, 20-as években egy zsidó közönség ezt még értette volna. Mindenesetre úgy érezzük, a szöveg „obszcénabb” annál (a fent vázolt értelem-ben), hogysen nyilvános előadásra került volna. Azal egyetértünk, hogy pesti írók játéka lehetett többé-kevésbé „belső” használatra.

Timár György vetette föl (magánlevelezésben), hogy esetleg igazuk van mind a Heltai, mind a Gáspár szerzőségét állítóknak: lehet, hogy az ősfordító Heltai volt, és az ő szövegét Gáspár átdolgozta? Ha ezt elfogadjuk, akkor kézenfekvő: a „Weisse Taub”-változat volt a Heltai szövege, az „Alter Ganef”-változat pedig a Gáspár átdolgozása. Ezt több dolog is elképzelhetővé teszi: (1) Bár Heltai túlélte Gáspárt, Gáspár a fia lehetett volna, és valamikor (akár 1938 után is, már itthon, mondjuk a Luxor kávéházban) nekiállhatott „leporolni” a szöveget. (2) Gáspár Debrecenben nőtt föl, ahol akkor már keveredett a nyugati és keleti jiddis: Heltai tiszta nyugati jiddis szöve-

gét ezért ő régiesnek, sőt svábosnak-németesnek érezhette, s az általa (és olvasói által) már „igazi” jiddisként ismert keleti szerint írhatta át (ezt nevezük alább „túljiddisesítésnek”). (3) A lassan feledésbe menő hagyományos zsidó kifejezések némelyikét a fiatalabb olvasók kedvéért közismertebb, harsányabbal helyettesíthette („túlstilizálás”). (4) A bumfordi, jóhiszeműen ügyetlenkedő fordító imázsa helyett rutinosabb, hatásosabb szöveget csinált.

Lehetséges tehát, hogy a *Chasonem*-et Heltai Jenő készítette („Weisse Taub”), talán a tízes-húszas években, majd e szöveget Gáspár Endre átdolgozta („Alter Ganef”), valamikor 1955-ben bekövetkezett haláláig. Mindez azonban találgatás. Konkrét adatunk – ideértve a visszaemlékezést is – sem a fordító személyére, sem a fordítás keletkezési idejére nincs, csak azt tudjuk bizonyosan, hogy 1944-ben már megvolt, illetve egy visszaemlékező szerint, hogy kb. 1930 előtti.

A szövegközlés elé

Alább közöljük a – döntően a H kéziratot követő – rekonstruált szöveget, mellette párhuzamosan a magyar eredetit (forrás: *Arany János Összes költeményei*, Magyar Helikon, Bp., 1967). A jiddis szöveg központozásában – amennyire lehetett – a magyar eredetit követtük. A jiddis szövegben a német helyesírás elveit alkalmaztuk, bár arra gondosan ügyeltünk, hogy se a kiejtést, se a nyelvtant főlegesen ne „javítsuk ki” a német normák szerint, amennyiben az eltérések megfelelnek a nygj.-ben szokásos nyelvhasználatnak (pl. *wos is dos 109, mit seine Kloles 119, wos er... 12*). Említést érdemelnek az alábbi esetek (ahol szükséges, a kiejtést szögletes zárójelben, magyarosan írva adjuk meg):

- s = magyar sz, s vagy z, a német szabályok szerint, pl. *wos ejtsd [vosz], spannt ejtsd [spánt], sogt ejtsd [zogt]*; némely héber szóban azonban szó elején is sz ejtendő, ezt a jegyzetben mindig említjük, pl. *Sof ejtsd [szof]*
- z = mindig magyar c
- v = magyar f
- ei = magyar ej
- aj = magyar aj (= a német eu/äu hangja), pl. a *daj* szó úgy ejtendő, mint a m. *dajka* vagy a n. *deutsch* első fele, tehát [daj]
- ä = rendes hosszú á, melyet csak azért jelölünk ilyen sajátosan, mert n. ei-ből vagy au-ból egyszerűsödött, pl. *Wäzen* „búza”, *läfen* „futni”
- á, é, stb.: ékezzettel jelöltük a hangsúlyt ott, ahol helye nem egyértelmű, pl. *Chasónem*, *Balbós*, *ajwé*.

A jiddisben nem járatos, de németül tudó olvasó számára a szöveget glosszákkal láttuk el (ezeket a láb-

jegyzetben adjuk). Csak azokat a szavakat jegyzeteltük meg, amelyek átlagos német nyelvtudás alapján nem érthetők, vagy szokatlan alakban jelentkeznek. Olykor érdemes volt idézni az irodalmi (litvániai-oroszországi) jiddis alakot is; ezt a jiddisnek egyfajta (ún. YIVO-) átírásában adjuk, „ij.” jelzéssel.

A héberből származó jiddis szavakat a főszövegben dőlt szedéssel különböztettük meg, és mindegyiket megglosszáztuk első előfordulásakor. Magukban a jegyzetekben a héber szavakat „h.” jelzéssel, a mai (ivrit) kiejtés szerint, a nemzetközileg szokásos „népszerű” átírásban adtuk meg. (Ez leginkább az angol alapszik.) A hangsúlyt itt ékezzettel jelöltük. A szóvégi néma h-t kiírtuk (pl. *bracháh* „áldás”).

Nyelvi sajátosságok

A szókincs sajátosságait a jegyzetekben taglaljuk; a nyelvtanban, mondatfűzésben szövegünk kevésbé tér el a némettől (vagy az eltérések alig okoznak megértési nehézséget). Az alábbi listában a szövegnek az irodalmi némettől való hangtani eltéréseit vesszük számba, hogy az olvasónak megkönnyítsük a szavak azonosítását. Megjegyzendő, hogy az eltérések egy része nem csak jiddis, hanem általánosabban német tájnyelvi vonás. A szöveg nem teljesen következetesen érvényesíti ezeket az eltéréseket, néha az irodalmi német alakokat találjuk (pl. *Kron(e)*, *Ohren* a várható *Krajn*, *Ajren* helyett, *war* a *wor* helyett, stb.).

német	nyugati jiddis (nygj.), amint az szövegünkben megjelenik
hosszú a	> o, pl. <i>sagen</i> > <i>sogen</i> , <i>das</i> > <i>dos</i>
hosszú o	> aj (= magyar a+j), pl. <i>gross</i> > <i>grajss</i>
rövid o	> ü (olykor, nazális előtt), pl. <i>kommt</i> > <i>kümmt</i> , <i>von</i> > <i>vün</i>
u	> ü, pl. <i>kucken</i> > <i>kücken</i> , <i>und</i> > <i>ün</i>
ö	> e, pl. <i>schön</i> > <i>schen</i>
ei	> olykor hosszú a (ezt ä-val jelöltük), pl. <i>Weizen</i> > <i>Wäzen</i> „búza”
au	> olykor hosszú a (ezt ä-val jelöltük), pl. <i>laufen</i> > <i>läfen</i> „futni”
eu, äu	> ei, pl. <i>Heu</i> > <i>Hei</i> „széna”
i (ch előtt)	> a, pl. <i>sich</i> > <i>sach</i> „magát”
pf	> f (szó elején), p (másutt), pl. <i>Pferd</i> > <i>Ferd</i> , <i>Kopf</i> > <i>Kopp</i>
szóvégi -n	> gyakran lekopik (ezt aposztróffal jelöltük), pl. <i>sein</i> > <i>sei'</i>
szóvégi -e	> általában lekopik (ezt nem jelöljük), pl. <i>Erde</i> > <i>Erd</i>

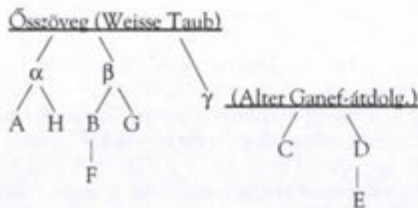
A határozatlan névelő (n. *ein*, *eime*, *einem* stb.) minden alakja e, magánhangzó előtt en; ugyanígy a tagadó névelő (n. *kein* stb.) mindig ka (ezt szövegünkben *kä'*-nak írjuk).

A kéziratok

A jelen kritikai kiadáshoz használt gépelt kéziratokat – önkényesen, felbukkanásuk sorrendjében – nagybetűkkel jelöltük meg. A kéziratok a következők:

- A: Nóti Ilona könyvtárából. Német frással. Hiányzik a 101-104 és a 121. sor. Rendkívül hibás, de sokhelyütt autentikus szöveg.
- B: Komoróczy Gézától. Magyar frással. Teljes. Gondos, de hangtanilag többhelyütt „túljiddisített” szöveg.
- C: Várnai Péterrel. Kb. 1961 óta volt meg. Német frással. Teljes. Közepesen hibás.
- D: Timár Györgytől, 1971 előtti gépirat 1998-as másolata. Német frással. Teljes. Gondos.
- E: Gergely Ágnesrel. 1961 előtti. Német frással. Teljes. Gondos.
- F: Gergely Ágnesrel. 1961 előtti gépiratból valamikor később az E mellé másolt részletek. Magyar (helyenként német) frással. Töredékes, az E mellé szövegváltozatként van beírva, csak a 3, 13, 15, 29-32, 53-88, 93-100, 105-112, 117-124 sor van meg (Gergely Ágnes szerint az F csak e helyeken tért el az E-től).
- G: egy idős ügyvédrel. 1945 előtti gépirat. Német frással. Hiányos: csak az 1-100 és 105-112. sor van meg. Elégé gondos, de általában túlnémetes.
- H: Drexler Gyulánétól. Legalább 1958 óta megvan. Német frással. Majdnem teljes, a 65-68 és 101-104. sor hiányzik. Igen gondos.
- Az A, G, H megegyezik abban, hogy átugorja a 101-104. sort. A és H rengeteg közös jegyet mutat, pl. mindkettőben *Kopp* a „fej” (92). De A és H nem készülhetett egymásról, mert A sokkal hibásabb, H-ből viszont hiányzik a 65-68. sor is. Közös a G és H-ban a 41. sor *Maul*-os változata, mely másutt nem fordul elő.

A hagyományozódás útja a következő lehetett (erősen egyszerűsítve, mert a kéziratok gyakran „keresztben” merítenek egymásból):

Kiadásunk – mint mondtuk – a „rég” kéziratokra, elsősorban a legjobbnak tekinthető H-ra, illetve a vele javarészt megegyező (bár igen hibás) A-ra, másodsorban B és G-re, illetve (ahol megvan) F-re ala-

pul. H (és A) olvasatától csak akkor térünk el, amikor ezek nyilvánvalóan hibásak, vagy amikor egy másik kézirat (többnyire G, ritkán B) nehezebb, jobb olvasatot hoz. A főszöveg így kb. 15 helyen tér el mind H, mind A olvasatától.

A szövegváltozatok

A szövegváltozatok létrejötté (tkp. a szövegromlás) elsősorban a véletlen műve, olvasási ill. gépelési hibából származik (elírás). A kéziratban terjedő *Chasonem* másolása során ez nyilván gyakoribb, mint egy nyomtatásban létező műnél: ezért van olyan elkesztő mennyiségű hiba a kéziratokban.

A másik eset, amikor valaki szándékosan nyúl bele a szövegbe. Ez általában a „könnyebb olvasat” irányában történő ún. téves javítás: az általa nem értett homályos alakot felcseréli világosabbra, érthetőbbre, pl. *fin* → *für*. A *Chasonem* sajátos helyzetében további háromféle szándékos beavatkozást végezhet a másoló: (1) Túlnémetesítés (hiperurbanizmus): a helyes jiddis alakot – bár érti – német szempontból találja hibásnak, s ezért németre javítja. Pl. *Ferd* → *Pferd*. (2) Túljiddisítés (hiperdialektalizmus): a fenti ellenkezője. Nem érzi eléggé jiddisnek a nyugati jiddis szöveget (mely közel áll a némethez!), s ráerősít a keleti jiddis szerint. Pl. *sog* → *sug*, *vän* (*fün*) → *fin*. (3) Túlstilizálás: nem nyelvi, hanem stílári-tartalmi módosítás. Az erősebb humoros hatás, a *couleur locale* kedvéért fölerősítik a zsidó vonatkozásokat, pl. *teier* 30 → *koscher*, vagy alábbi hangot ütnek meg, pl. *schikor fin Bronef* 55.

Az alábbi szövegközlésben a lap tetején a szöveget, alatta a kritikai apparátust, ezalatt pedig a kommentárt találjuk a glosszákkal. Az apparátusban csak az érdekes vagy problematikus változatokat említjük, a nyilvánvaló hibákat nem. (Ha kell, csúcsos zárójelben megadjuk a kéziratbeli hibás adatot.) A kettőspont előtt adjuk a főszöveg megfelelő részét, a kettőspont után pedig, hogy a nem ezt adó kéziratokban helyett mi áll. A kettőspont után tehát az elvetett változatok állnak; ezek egy része néha csak hibás, de azért a főszöveget támogatja, máskor gyökeresen különbözik tőle. A kéziratok felsorolási sorrendje általában HA BFG CDE. Mivel az „új” kéziratok (CDE) szinte teljesen azonosak, alább a „C”-n mindhárom értendő; D és E csak akkor van említve, ha C-től különbözik. A magyaros írású B és F esetében nem jelezük, ha csak ebben térnek el a többitől (vagyis, hogy pl. *Flüss* 5 a B-ben *flüsz*).

Ahol egész sor vagy sorok térnek el, ezt > jellel vezetjük be.

a DIE CHASÓNEM VÜN WALES

b vün Jankele Gold

- 1 Melach Edward, der englische
Kümmt geritten auf sei' Ferd:
La'mach kücken, sogt er esaj,
Wos is dos Ländele wert?
- 5 Gibt's daj e Flüss im Überflüss?
Ün Hei ün Wäzen gnüg?
Dos Spritzen daj vün Brüderblüt,
Hat dos eppes genützt?
- Ün der gojische Amhoórez daj,
10 Is er saj glücklich ün klüg,
Wie ach es hoben will, wie der Behém,
Wos er sach spannt im Flüg?
- Ach sog dir, Sire! der schönste Stân
In deiner Kron is Wales:
- 15 Getreid ün Erd, manch Gulden wert,
Ün teieres Gehelz.

A WALESI BÁRDOK

írta Arany János

- Edward király, angol király
Léptet fakó lován:
Hadd látom, úgymond, mennyit ér
A velszi tartomány.
- Van-e ott folyó és földje jó?
Legelőin fű kövér?
Használt-e a megöntözés:
A pártos honfivér?
- S a nép, az istenadta nép,
Ha oly boldog-e rajt'
Mint akarom, s mint a barom,
Melyet igába hajt?
- Felség! valóban koronád
Legszebb gyémántja Velsz:
Földet, folyót, legelni jót,
Hegy-völgyet benne lelsz.

a G vün (HC fün): B fin, A für b B Jankele: H Jeinkl, A Jenkl, G Reb Jankele, C Erech Jenkele 1 der englische: C englisch Edward 2 Ferd: GC Pferd – túlnémetesítés. 3 BG la'mach kücken, sogt (G sugt) er esaj.: > HAF lass mach sehn, sogt er zü sei (A zu sein) Schames, > C Lasmach sehn, sog (!) er, lasmach sehn, 5 Flüss: C Nüss – elfrás. 5/7 daj/daj: BG da/daj, C daj/Ø. 6 ün Hei (így sehol): HA ün Chaj (= h. „állat”? vagy egyszerű elfrás?), B e hej, C e Haj, G e Heu. 6 C Wazen: HA Wazn (A <Wasn>), B vejcz, G Weizen 6 gnüg: G genüg, C genig. 7 dos Spritzen daj: C und (E ünd) het (!) das Spritzen. 7 Brüderblüt: G Brüderblut, C Briderblüt, DE Briederblüt – G túlnémetes, CDE túljiddises.

8 genützt: C genitzt. 10 glücklich: C glicklach. 11 ach es: BG jach es, C jach's – a jach alak keletesebb (vö. C42, C75, C60). 11 Behem (B-ben egy szövegi -e otlléte bizonytalan): G Beheme – Inkább die Behéme alakot várnánk, mivel e szó mindig nőnemű és -e-re végződik. G-ben Beheme van, de a névelő ott is der. 12 Flüg: BGC Pflüg – túlnémetesítés. 13 ach: BFC jach – vö. 11. 13 sog: B zag, CF sug – az a túlnémetes, az u túljiddises. 13 Stan: C Stajn – téves javítás a n. Stein felé. 14 Kron: AG Krone, C Krajn – ez utóbbi jiddis szempontból helyes alak lenne, de éppen a „rég-i” kéziratok nem hozzák, a C viszont több helyütt túljiddisesít, ezt is ilyen esetnek tekintjük. 15 wert: C fein. 16 B teieres (= A tejres, H tajres): GC teures – túlnémetesítés.

a Chasonem 'kántorok' (h. *chazanim* tsz., *chazán* esz.) a vün = n. von – a fin-beli i-zés túljiddisesítés a keleti jiddis szerint; a für szövegromlás pedig úgy jön létre, hogy a vün szócskát (a német von-tól meglepően eltérő alakja miatt) szokás volt fonetikusán f-fel írni (fün), ami viszont laikus másoló szemében a német für szó elfrásának tűnik, s így arra javítja. Lásd alább 18. b Jankele (másként Jenkl, Jeinkl): a Jákob (h. *ya'akov*, ij. *Jankev*, *Yainkev*) név becézett formája; csak véletlenül hasonlított a m. *Jankó-ra!* – A „rég-i” (HABG) változatok mind elfogadhatók; az „új” (CDE) kéziratokban az Erech szó értelme, funkciója nem világos (talán a Reb elfrásából keletkezett?). A *lectio difficilior* elve alapján a H-beli Jeinkl olvasatot kellett volna a főszövegbe tennünk, de talán ezen az egy ponton bocsánatos, ha a B-ből vettük a mulatságosabban hangzó Jankele alakot. 1 Melach 'király' (h. *mélech*) 1 – a C az Arany-sor szóismétlését kívánja (talán szándékolat ügytelenséggel?) visszaadni, de az *englisch Edward* sem nyelvtanilag, sem poétikailag nem felel meg sem a német, sem a jiddis nyelvszokásnak. 3 la'mach

'hadd...' (= n. *lass mich*) 3 kücken 'nézni' (ij. *kuken* = n. *kuacken*) 3 esaj (ejtsd [ezaj]) 'így, úgy' (ij. *azoy* = n. *a(l)s so*) 3 – a három verzióból HAF szokatlanul túlstilizált és metrikailag is túlterhelt, BG puritánabb, régebbinek tűnő, ezért ezt követjük; C ügyetlen. 5 daj = n. *da* 6 ün = n. *und* 6 Hei 'széna' (= n. *Heu*) 6 Wazen 'búza' (= n. *Weizen*) – a vejcz adat érdekes: miért van cz, mikor B sehol mássutt nem használja? Elfrás egy szokatlan (mert fonetikus) *vejczből? Ugyanakkor a 'búza' ij. alakja éppen vejcs, tehát egyben túljiddisesítés? 6 a C genig keleties i-zés, összhangban a 8 végi genützt-tel. 8 eppes 'valami' (= n. *etwas*) 9 gojisch 'gój, nemzsidó' (a h. *goy* 'nép' szóból; vö. *Gajim* 17) 9 Amhoórez 'egyszerű nép, parasztság' (h. *am-ha-áretz* 'a föld népe'); a nygj.-ben főleg 'tudatlan, faragatlan' értelemben használatos 10 saj = esaj, ld. 3 11 ach = n. *ich* 11 Behém 'marha' (ij. *beheme*, h. *behemáh*) 12 sach = n. *sich* 12 Flüg 'eke' (= n. *Pflug*) 13 ach = n. *ich*, ld. 11 15 Gulden 'forint' (= n. *Gulden*) 16 Gehelz 'faanyag, erdő' (= n. *Gehölz*)

- Die *Gajim* daj ham *Masel sach*
 Ün sin' vün Gottes *Gnad!*
 Ihre Hütten all san' überall
 20 Saj still, wie saj e Grab.
- Melach* Edward, der englische,
 Kümmt geritten auf sei' Ferd:
 Ün ringsherüm wor kâ' Geschrei,
 Ün kâ' Gerüder mehr.
- 25 Die Festung hiess *Montgomery*,
 Wo er sach nimmt *Quartier*;
Montgomery is dort *Balbós*,
 Er wor e *grajsses Tier*.
- E Wild, e Fisch kümmt auf sei' Tisch,
 30 Ün vos nür teier ün rar,
 Schleppen erein die *Schiksés* fein,
 Kügel ün *Scholet* sogar;
- Ünd alles nür, was die *Natür*
 Auf der Insel züm Fressen gab;
 35 Mit *Pessachwein* ün *Bronef* fein
 Der *Melach* sei' *Gorgel* labt.
- Etz *Srores!* Etz *Parchónem* daj!
 Fällt es denn kânem ein,
 E *Broche* zü sogen auf mei' Wohl,
 40 Ün leeren e *Gläsele* Wein?
- S a nép, az istenadta nép
 Oly boldog rajta, Sire!
 Kunyhói mind hallgatva, mint
 Megannyi puszta sir.
- Edward király, angol király
 Léptet fakó lován:
 Körötte csend amerre ment,
 És néma tartomány.
- Montgomery a vár neve,
 Hol aznap este szállt;
 Montgomery, a vár ura,
 Vendégli a királyt.
- Vadat és halat, s mi jó falat
 Szem-szájnak ingere,
 Sürgő csoport, száz szolgál hord,
 Hogy nézni is tereh;
- S mind, amiket e szép sziget
 Éltelt-italt terem;
 S mind, ami bor pezsegve forr
 Túl messzi tengeren.
- Ti urak, ti urak! hát senkisé
 Koccint értem pohárt?
 Ti urak, ti urak!... ti velsz ebek!
 Ne éljen Eduárd?

17 *Gajim*: G *Gojim*, B *gójin*, C *Gojem*, DE *Gojen*. 17 daj ham: A daj ga (= ham?), B dasz hám, C haben. 18 sin': G san (vö. 19), C sind. 18 vün (így sehol): B fin, G von, HAC für (A <dür>) – ld. a címsorhoz mondottakat. 19 ihre: BGC die. 19 all san: A all an (= san?), B doj zén, C schajn all – a belső rím miatt jobb, ha az all van előbb; C-ben a schajn talán téves javítás a nem értett *sain* „vannak” helyett? 21 lásd az 1. sornál. 22 geht: A kümmt <künt>, C heiht (= geht?) 23 wor (A <vor>): BG war. C-ben a sor vége: ka Wort nicht kümmt. 25 hiess: G is. – B-ben a teljes sor: > B *Mongomeri* hisz di burg. 28 wor: ABGC war. 28 e *grajsses*: A s (= e?) *grajsse*, B e *grojszer*, C e *grajser*, G ein *grojszer*. 29 kümmt: C steht. 30 ün vos nür (A nur): B alesz vosz, G und alles was, F ünd alles, CD ünd was, E ünd was ist. 30 teier (így sehol; HAF tajer): G teuer, BC *koscher* 31 *Schiksés* fein: C

Schiksés, fein 32 Kügel: A *Kndel*, F *Knedel* – ez arra mutat, hogy az F az A-ról van másolva. 33 ünd – minden kéziratban *d*-vel, ezért ehelyütt megtartottuk a *d*-t. 33 nür, was di *Natür*: G nur was Natur, C was nür die *grajsse* *Natür* 34 züm: AB zü. 35 mit... ün(d): B mit... mit. 35 *Bronef* <A *Brofan*>: B *barchesz* – téves javítás. 36 der *Melach* sei: C der sein – a *Melach* kihagyása másolási hiba; a *sein* téves korrekció. E-ben a metrumot egy beszúrt jetzt hivatott helyreállítani: > E Der sein *Gorgel* jetzt labt 36 labt: BG lab – elírás, talán a rím megóvása érdekében. 37 etz... etz: BG euch... euch – túlnémetesítés, nem értették a tájnyelvi etz alakot. 38 fällt: C fallt 38 denn kânem: B den kâner, C dem kânem, DE dem *Kanem*. 39 e *Broche* zü sogen: B cü zágen e bröche – utóbbi szórend (keleti) jiddisesebb. 39 Wohl: C Weil – B-ben *auf mei Wohl* helyett: *mir cü er* (= *Ehr*).

17 *Gajim* 'népek, nemzsidók' (tsz., vö. *goj* 9) – az -en németes, de a jiddisben is létező változat 17 ham = n. haben 17 *Masel* 'szerencse, mázli' (h. *mazál*) 17 *sach* (ejtsd [szách]) 'sok' (h. *sach*) 18 sin': valószínűleg = n. sind 'vannak', bár inkább a san, sein alakokat várnánk (vö. 19, 105) 19 san' 'vannak' (ij. *zajmen*) 20 wie saj 'mint ahogy; mint amilyen' 22 – a magyar eredeti megismétli a 2. sort, ez az A mellett szólna; ám a léptet iránysemleges, talán ezért váltott a fordító *kümmi*-ről *geht*-re? 23 wor = n. war C változata megőrzi a belső rímet. 24 *Gerüder* 'felfordulás, láрма' (ij. *gerüder*) 27 *Balbós* 'házigazda' (ij. *balebós*, h. *baál-ha-béyit*) 30 – a *koscher* túlstilizálás, mely azért sem meggyőző, mert a *kóser* nem jelent finomat, ízletest. 31 *Schiksé* '(nemzsidó) cseléd lány' (h. *shiktzáh*) – a vessző kitétele a *fein*-t az utána következő *Kügel* jelzőjévé tenné; jobb azonban, ha a *fein* a *Schiksés* hátravetett jelzője, 'finom cseléd-

dek". 32 Kügel 'nagy zsemlegombóc' (= n. *Kugel* 'golyó') 33 – C változata túlstilizálás, elrontja a ritmust. 35 *Pessach* 'zsidó húsvét' (h. *pésach*) 35 *Bronef* 'pálinka' (nygj. *bronef* PaP 13, ij. *bronefn* = n. *Branntwein*) 36 *Gorgel* 'torok' (= n. *Gurgel* 'légcső') 36 *laben* 'frissít, mos' (n.) 37 etz 'ti' (= német tájnyelvi) 37 *Srore* 'úr' (h. *sroráh*) 37 *Parchonem* 'hitvány alakok' (tsz.): vö. nygj. *parach* 'göggös, felfuvalkodott ember' (PaP 50, h. *paróach*; ij. *parkh* 'ötvar(os alak)')". A *Parchonem* tsz. egy **Parchen* egyszámot tételez föl, mely azonban nincs adatolva. 38 – *fallt* jobb a jiddisben, de a régi kéziratok is bővelkednek a 'túlnémetességekben', úgyhogy megtarthatjuk az umlautos alakot. Vö. laft 102 (umlaut nélkül). 39 *Broche* 'áldás' (h. *bracháh*) 39 a C-beli *Weil* alighanem elírás, egy **Wojl* (= n. *Wohl*, vö. C69 *wojl*) téves másolása. Főszövegünkben a várható nygj. alak **Wajl* volna: vö. a Kron 14 problémájával.

- E Wild, e Fisch seh ach genüg,
 Vos teier ün angenehm:
 Aber saj viele Ases-Ponem
 Hab ach noch nie gesehn.
- 45 Etz Srores! Etz Parchónem daj!
 Is denn kâ' Chasen hier
 Üm zü machen meiner Gewüühr zü Ehr
 E Mischebérach mir?
- Sie sehn sach on, die Balmechóm,
 50 Ün denken sach: „Wie hässt?!“
 Ihr Ponem verlor die rajte Farb,
 Ihr Geiwe is erblasst.
- Kâ' Laut sach hebt, kâ' Stimme bebt,
 Is alles wie verstümmt.
 55 Bei der Tür erein e weisse Taub,
 En alter Chasen kümmt.
- Daj, Melach, der deine Taten besingt,
 der alte Bocher spricht;
 Ün Waffengeklirr ün Ajwégeschrei
 60 Als er die Töne gibt.
- Vadat és halat, s mi az ég alatt
 Szem-szájnak kellemes,
 Azt látok én: de ördög itt
 Belül minden nemes.
- Ti urak, ti urak, hitvány ebek!
 Ne éljen Eduárd?
 Hol van, ki zengje tetteim –
 Elő egy velszi bárd!
- Egymásra néz a sok vitéz,
 A vendég velsz urak;
 Orcáikon, mint félelem,
 Sápadt el a harag.
- Szó bennszakad, hang fennakad,
 Lehellet megszegik. –
 Ajtó mellől fehér galamb,
 Ősz bárd emelkedik.
- Itt van, király, ki tetteidet
 Elzengi, mond az agg;
 S fegyver csörög, haló hörög
 Amint húrjába csap.

41-44 főszövegünk itt B-t követi (a 41 végén a genüg szót az A 42 alapján pótoltuk), mert a B tűnt a legmértéktartóbbnak és a magyarhoz leghűbbnek. Érdekes, hogy itt H és G egyezik meg egy egészen sajátos változattal, míg A mintha ezt és B-t félcelné össze. Másként az egész versszak: > HG Es rinnt euch (H enk) von (H vün) Maul herab (H ero)/ Vos tajer ün koscher ist,/ Doch gibt sach kaner züm Erkennen daj (H do)/ Als wär ach e Häufele Mist? – a H 41 enk („nektek”) és ero („lefele”) igen archaikus, ugyanakkor az ist idegen a jiddistól, és a versszak tartalmilag túlstilizált (a koscher-ről ld. 30). A páratlan soroknak nem szabadna rímelnük! > A Vos tajer ün koscher ist,/ Dos seh ach hier gnüg,/ Doch gibt sach... (tovább mint G) – A-ban a rímelő 42. sor a 41. helyére van téve (ami felrúgja a rímképletet), míg 42. sorként a B 41. sorhoz hasonlót kapunk; szokatlan másolási (?) hiba; de hol van a Maul-os sor? > C E Wild, e Fisch ünd Pürimtisich/ Dos seh jach, Welscher Leut./ Vos gibt nix doj, e Goj, der treu/ Die Gall soll dem erajs! a C 42/44 Leut/erajs rím sántít, mivel e két szó

magánhangzója nem lehet azonos, vö. 54/56; hasonlóképpen túl szép a belső rím a C 43-ban, ugyanis doj = Goj ≠ treu (mert trei kel-lene). 47 üm zü: BGC zü. 47 meiner Gewüühr zü Ehr: A einer Gebüühr zü Ehr; C für mei Ehr ünd Gewüühr > B-ben e sor: cü kümmen ünd machen fin köved. 49 sie: G se, C es 49 on: ABGC an – az on alak jiddisebb, és belső rímet alkot a Balmechom-mal. 49 Balmechom (A <-chem>, C <-hom>): B balchómen, G Balmechom 49-50 BGC sehn... denken: HA sahn... denken 50 sach: C nach – téves javítás, ugyanis a jiddisben a denken sich/sach „gondol(kodik)” visszaható igeként használatos. 51 verlor... rajte: G verlor... rote, C verlajr <fer->... rote – Vö. Kron 14, Wohl 39. 52 BGC ihr: HA ihre – ez utóbbi túlnémetes, és ha G sem hozza, akkor ez lehet az eredeti. 52 is: AC ist, BG hat. 53-64 ez a három versszak C-ben egészen más; először a HABFG-n belüli eltéréseket említjük, aztán közöljük a C-beli változatot. 55 bei: B an, F durch. 55 weisse: F alte. 56 BF en: HAG ein. 57 besingt: B singt. 58 Bocher: B Chasen. 59 ün Waffnen...: BFG Waffnen... 60 gibt: B nimmt.

43 Ases-Ponem 'pimasz alak' (h. azút-panám 'pimasz arc'); tsz. helyett esz. 46 Chasen 'kántor' (h. chazán; vö. a címben) 47 Gewüühr 'hatalom' (nygj. geuüüre, h. gvuráh) a – főszövegbeli Gewüühr (= h. gvuráh 'hatalom') olvasat akkor fogadható el a várható Gewüüre helyett, ha feltesszük, hogy a szövegi -e lekopása (ami héber eredetű szavakban nem gyakori, pl. Krie, Broche, Gepore, bár vö. Behem 11) után a hangsúlyos ú hosszúságát a német írás szerint nyújtó-h-val kívánták érzékelteni. Nem zárható ki a Gebüühr helyessége sem, bár ezt egyedül a gondatlan A hozza, és ott meg a nyelvtan zavaros. 48 Mischeberach 'aki megáldotta' (h. mi-she-bérach): annak az áldásnak első szavai, mellyel a hitközség megtiszteli a Tóra-olvasásra felhívott személyt 49 – mindhárom mondatkezdő szó elfogadható; a G se (ejtsd [ze]) itt jelöli a hangsúlytalan funkciószó magánhangzójának sorvadását (i > e, ugyanígy de 62). Mivel ez a nehezebb olvasat, lehet, hogy ebből lett egyfelől túlnémetesítéssel sie, másfelől téves javítással es? –

Megjegyzendő, hogy van még egy olvasata a G adatának: se (ejtsd [ze] = n. es), ez úgy jön létre, hogy a jiddisben a kezdő e gyakran lekopik (es > 's), viszont sziszegő hang előtt egy kötő-e toldódik be ('s > se). 49 sach = n. sich 49 Balmechom 'katonák', tkp. esz. (nygj. bálmechóme PaP 9, ij. bal-milchome, h. ba'ál-milchamáh 'had-fi') – a G archaikus voltát jól mutatja itt a második -l-; ezt nem követtük a főszövegben, mivel PaP 9 is csak bálmechóme alakot hoz. Főszövegünk alaktanilag furcsa: nemcsak a többszám tagja, hanem a héber szövegi -e is hiányzik. Vö. Ases-Ponem 43, Meschore 97. 49-50 – elfogadható volna a múlt idő, de Aranyánál jelen van; HA talán egy sehn → sahn elírásból, majd ehhez igazított denken-ből adódik. 51 Ponem 'arc' (h. panám) 52 Geiwe 'dölyf' (h. ga'aváh) 58 Bocher 'legény, diák, rabbinövendék' (h. bachúr) 59 Ajwégeschrei 'jajveszékelés'; első tagja a nygj. ajwe (ij. oy vey 'jaj fájdalom!' = n. oh weh!)

- „Waffengeklirr ün Ajwégeschrei,
Die Sünn in e Blütstrom sank,
Es steigt erof der *Chaje-ro*
Auf den grajssen Blütgestank.
- 65 *Geharget* tausend vün ünsre Leit,
In e Haufen, wie e Berg,
So doss wir trogen e küpperne *Krie*:
Melach, dos war dei' Werk!"
- Geharget* ün verbrennt soll er werden!
70 Der singt eppes zü wild!
Eppes feineres! – Daj tänzelt erein
E jünger *Bocher* mild.
- „Ach! mild steigt auf der Abendhauch
Üm Milfords Büsen erüm;
75 Es tönet erein dos *Magdegewein*
Ün der *Weiber* Ajwégebrümm.
- „Fegyver csörög, haló hörög,
A nap vértóba száll,
Vérszagra gyűl az éji vad:
Te tetted ezt, király!
- Levágva népünk ezrei,
Halomba, mint kereszt,
Hogy sírva tallóz, aki él:
Király, te tetted ezt!"
- Máglyára! el! igen kemény –
Parancsol Eduárd –
Ha! lágyabb ének kell nekünk;
S belép egy ifju bárd.
- „Ah! lágyan kél az esti szél
Milford-öböl felé;
Szüzek siralma, özvegyek
Panasza nyög belé.

62 die: G de – vö. 49. 63 *Chaje-ro* (F Hájero): B *chaj* ezó – talán a félreértett hébert (-ro „rossz, vad”) „állat így” értelemre kívánták javítani? > 53-64 C Die Stimme starb for Eduard/ Schnüpetzen nür die *Leut./ Schäkor* („részeg”) fin *Bronef*, ein alter *Ganef* („tolvaj, kópé, huncut”)// *Hebt säch fin Wüt halb tajt.*// Daj bin ach, Sire, jach soße dir./ – Fängt an der grauer Alt – / De rächta (die rechte?) *Dales* („szegénység”) ünd *Trefe* („tréfli”) alles/ Jach sing dir, *Melach*, bald!// *Wos ist zülett: der Mänje* („gyülekezet”) krepetz („büfög?”)// *Senkt säch die Sonn in Blüt./ Der Blütgerüch den Wilden rüft –* Kénig, dos machtest gü! 66 in... wie: C wie... ün, F auf... wir (= wie?). 67 so doss: BFGC dos – a ritmus kívánja a so-t, enélkül csak 3 hangsúly esne a sorra. 68 war: F is – wor alakot várnánk (H-ban e versszak hiányzik). 69-76 e két versszak C-ben egészen más; először a HABFG-n belüli eltéréseket említjük, azután közöljük a C-beli változatot. 69 verbrennt: B gebrent, FG gebrannt – ez utóbbi túlnémetesítés, mivel a jiddisben a *brennen* igét szabályosan ragozzák.

71 B *daj*: HAFG da – mivel másutt mindig *daj* van, ezt a *da* alakot hibának tekintjük, bár megjegyzendő, hogy itt más a jelentése („akkor, erre föl”, nem pedig „itt, ott”), ami járhat hangalaki különbséggel. 74 ün *Milfords Büsen*: B auf *Milford* dűnen (!), F ün den *Milford Büsen*, G um der *Milford Büsen*, (C auf *Milfords Büsen*). 75 es tönet: G es tönen, B desz tönen, F da tönen. 75 *Magdegewein* (A <Magda->): BF dosz mádengevejn, G *Madelgewein*, (C *Mädelgewei*) 76 der *Weiber* (A <Weiter->): FG *Frauen*, B *frájeren*, – a *fráj*- jiddis szempontból hangtanilag helyes volna, ám a B szóalak vége túl hibás. 76 *Ajwégebrümm*: G *Ajwejgebrüll*. > 69-76 C *Geharget* soll er werden wojl/ *Wer eppes zü wilden* (= -es?) singt./ *Eppes feins!* Ünd in die *Tür* hinein/ *Ein jünger Bocher* kimmt.// *Mild* steigt der kühle *Abendhauch*/ *Auf Milfords Büsen* fliegt/ *Mädelgewei* ünd *Ajweeschrei*/ *Als* er die *Töne* gibt. (e sor = HAFG 60)

62 Sünn = n. *Sonne* 63 *erof* = n. *herauf* 63 *Chaje-ro* 'vadállat' (h. *chayáh-ra'áh*) 65 *hargenen* 'megölni' (h. *héreg* 'gyilkolás") 67 *küpper* 'vörösrézből való' (= n. *kupfern*), itt 'súlyos, kemény' értelemben; *Krie* (ejtsd [krie]) 'gyász' (h. *krí'áh* 'ruha megtépése"); *küpperne Krie* 'nagy csapás' (PaP 34) 75 *Magdegewein* 'leánystrás'

(n. *Magd* 'leány' + *Gewein*) – nem biztos, hogy elvetendő a G unlaut nélküli *Madel* olvasata, melyet jiddis forrásaim ugyan nem említenek, de a Halász-féle német szótár „délnémet” jelzéssel hozza. A *Mädel* kézenfekvőbb lenne, de feltűnő, hogy csak CDE adja.

- Dü Mamme, bring kâ' Sklav zür Welt!
Still nix dos Jingle dein!..."
Der Melach winkt. Der Jingl bringt
80 Den Alten am Weg noch ein.
- Doch chüzpedig ün parchedig
Kümmt er ein e dritter noch;
Me frogt em nix, me sogt em nix,
Ün seht – er singet doch:
- 85 „E Stachen jo, e güte Kränk,
Trotz deiner grajssen Macht!
In der ganzen Kile is kâner daj,
Der dir e Mischebérach macht.
- Es wor seit dem kâ' Jomkipper,
90 Wir sind ja brajges noch:
E jeder wünscht dir nür e Krîe,
Der dir vollsingt den Kopp!"
- Ma wer' schon sehn! – mit Gall er spricht,
Ün gibt den Befehl eraus:
95 Wer mir kâ' Mischebérach macht,
Geharget wird, wie e Maus!
- Ne szülj rabot, te szűz! anya
Ne szoptass csecsemőt!..."
S int a király. S elérte még
A máglyára menőt.
- De vakmerőn s hivatlanúl
Előáll harmadik;
Kobzán a dal magára vall,
Ez fge hallatik:
- „Elhullt csatában a derék –
No halld meg, Eduárd:
Neved ki diccsel ejtené,
Nem él oly velszi bárd.
- Emléke sír a lanton még –
No halld meg, Eduárd:
Átok fejedre minden dal,
Melyet zeng velszi bárd.”
- Meglátom én! – S parancsot ád
Király rettenetet:
Máglyára, ki ellenszegül,
Minden velsz énekest!

77 Mamme (H <Mama>): C Kale ('menyasszony') 77 ka Sklav: A kanen Sklav, H keinen Sklav, G keinen Sklaven, C kei Sklav, F ka Jingl 78 nix: BFG nicht – túlnémetesítés (vö. 116). 78 dos Jingle dein (A <ein>): BG dos Jingle dein, F dein Kindelein. – Másként az egész sor: > C Dü Mame, nähre kein. 79 der Jingl: BFG dos Jingl, C der Jünge 81 doch: BFG aber (B aba). 82 erein: C rein, B ject. 82 noch: G nach (talán kísérlet a rfm megmentésére?) 83 Me frogt em nix, me sogt em nix (H en... en) (C sogt... frogt): BF Trotzdem ihn kaner gefragt, G ...gefragt hat. 84 seht: C sieht. – Másként az egész sor: > BF Fängt er an cü (B er cü) zingen doch: > G Fangt er zu singen an. 85 e Stachen jo, (A <je>): B e Stachen dir, jo, G Erstachen dir! ja, – Másként az egész sor: > CF Gefallen miess, der Bechoved („jóraivaló ember”)

hiess – értelme nem világos; meglepő, hogy ezen az egy helyen F (igaz, kézzel, utólag) be van írva, jöllehet C-vel egybevéág. 86 Másként az egész sor: > C Nü, Edward: daj gib acht! 87 in der ganzen: C in ganze. 87 daj: B Ø, GC da. 89 Jomkip(p)er: C Jomkipür – ez is elfogadható volna. 91 e jeder: B ünd jeder, C jeder. 91 nür (G nor) e Krie: C e Krieschneid nür 92 BG dir vollsingt: HA dir vollbringt, C folsingt deinen – itt HA nyilvánvalóan hibás. 92 Kopp: BGC Kopf – túlnémetesítés, vö. Ferd 2, Flüg 12. 93 ma wer schon (B <so>): FG ma (F me) wern schajn – a schon/schajn problémára l. 14, 39. – Másként az egész sor: > C Nü, wa ma sehn, wos ward geschehn 94 den Befehl: F e Befehl, C Befehl. 95 mir ka: C kane.

77 Mamme 'anya' (ij. *mame*) 77 – a tárgyragos *kanen/keinen* túlnémetesítés, a jiddisben ez nem szükséges, mert az *ein/kein* nem ragozódik; vö. *kâ' Ordnung* 111 (így minden kéziratban). 78 stillen 'szoptatni' (n.) 78 nix 'ne, nem' (n. *nichts*) 78 Jingle 'fiúcska' (a *Jingl* továbbkicsinyítése) 79 Jingl 'fiú, fiatalember' (a n. *jung* szóból) – a *Jingl* a kicsinyítő *-(e)l* miatt semleges nemű szokott lenni (csak így Löttsch, Wolf); de létezik hímnemű használata is (legalábbis a keleti jiddisben: így Weinreich), ezért HA-t elfogadjuk. Vö. *dos Jingle* 78. –A *Jünge* tévesen jiddiszáló túlnémetesítés (n.

der Jünge). 81 chüzpedig 'szemtelen' (h. *chützph* 'szemtelenység' + j. *-dig* melléknévképző) 81 parchedig 'kihívó, kötekedő' (*parach* kl. 37 + *-dig*) 83 me = n. *man* 83 em = n. *ihn, ihm* 85 Stachen 'döfés' (= n. *stechen*) 85 Kränk 'betegség, nyavalyatörés' (n. *Kranke*, ij. *krenk*) 87 Kile 'hitközség' (h. *kehiláh*) 89 Jomkipper 'engesztelésnap' (h. *yom-kippúr*) 90 brajges 'mérgező' (h. *be-rógez* 'haragban') 91 – a *Krieschneid* 'ruha bevágása a gyász jeléül' is elfogadható volna. 92 Kopp = n. *Kopf* 93 ma 'mi' (német tájnyelvi; ij. *mir*) 93 wer' = n. *werden*

- Die Meschóres láfen im ganzen Land
Erüm, e hin ün e her.
Saj, nebbich, hat genümme e miessen Sof
- 100 Die Süde vün Montgomer. –
- Melach Edward, der englische,
Láft geritten auf sei' Ferd;
Ajwégebrümm, ün ringsherüm
Mit Flammen brennt die Erd.
- 105 Fünefhündert, jo, gegangen san'
Chasónem in Flammen erab:
Doch káner hat sei' Kowed getan
Dem Melach Eduard.
- Ajwé! Wos is dos für e Geschrei
- 110 In der Nacht auf der Laudongass?
Wenn der Raschekól ká' Ordnung macht,
Kriegt er vün mir e Fráss!
- Ká' Laut mehr brümmt, ká' Fliege sümmt
Drinn ün eraussen dann.
- 115 „Gepóre, der nür redt e Wort!
Der Melach nix schlajfen kann.”
- Szolgái szét száguldanak
Ország-szerin, tova.
Montgomeryben így esett
A híres lakoma. –
- S Edward király, angol király
Vágtat fakó lován;
Körötte ég földszint az ég:
A velszi tartomány.
- Ötszáz, bizony, dalolva ment
Lángsírba velszi bárd:
De egy se bírta mondani
Hogy: éljen Eduárd. –
- Ha, ha! mi zúg?... mi éji dal
London utcáin ez?
Felköttem a lord-majort,
Ha bosszant bármi nesz!
- Áll néma csend; légy szárnya bent,
Se künn, nem hallatik:
„Fejére szól, ki szót emel!
Király nem alhatik.”

97 lafen: C lajfen – túljiddisítés. 97 im: C in den – ez se németül, se jiddisül nem helyes. 98 e hin ün e her: B e hin ünd her, CF chin, eher, G ahin in aher 99 genümme e miessen Sof: B genim(en) en end, F zach genümme en End, G gekümmt (!) an End. – Másként az egész sor: > C Soj e miessen so (= Sof!) hat genümme doch. 100 G Süde: HABFC Seder. 101 lásd az 1. sornál mondottakat. 102 B laft: C geht (HAFG-ben e versszak hiányzik). 103-4 B mint a főszöveg (<gebrünn>): > C Erüm dos Land is ganz ferbrannt/fin Himmel bis züm (!) Erd. – a C változat ügyesebb, de a *verbrannt* túlnémetesítés (vö. 69). 105 fünefhündert <B fünfhünder>: FG fünfhündert, C finefhündert – előbbi túlnémetesítés, utóbbi túljiddisítés. 105 jo: BFG ja, C Ø. 105 san: B sein, GC sind. 106 in Flammen erab: A im

Flammengerab, G in Flammen herab – Másként az egész sor: > C In Flammen, laute Bard 107 kaner hat sei (G sein): C kan hat den. 109 dos für (F fer) e (G a): AB dos e. – Másként az egész sor: > C Ach, was soll sein (D sei) da Lärm und (E ünd) Geschrei 110 in der Nacht: C dort. 110 auf der: B fin, GC in der. 110 Laudon: BFG London – taglalását lásd a bevezető részben. 113 Laut mehr (B lajt, túljiddis hanggal): C Stimme 114 eraussen: B draussen. 115 nür redt: B mir rüd, C reist nür – mindkettő elírás lehet. 116 der Melach: C Melach – a névelő elhagyása a magyar eredeti szolgái követése. 116 B nix: HA nicht, C niacht, DE nischt – a 78 alapján itt is a nix-et fogadjuk el; a nischt ill. niacht inkább keleti (az -ia- ejtésre vö. jach BGC11 – vagy az a elírás s helyett?). 116 schlajfen: C schlafen.

97 Meschóres 'szolga', itt tsz. helyett esz. (h. m' sharét 'szolga') 99 nebbich 'sajnos, ó jaj' (ij. nebekh) 99 miess 'undok, rút' (h. mi'ús); Sof (ejtsd [szof]) 'vég' (h. sof); miessen Sof 'csúnya vég' (nygi. műszaszaf PaP 46) 100 Süde (ejtsd [szüde]) 'lakoma' (h. se'udáh) – Más változat szerint Seder (ejtsd [széder]) 'a zsidó húsvéti ceremónia és étkezés' (h. séder) – a nehezebb olvasat elve alapján a szokatlanabb Süde 'lakoma' változatot fogadjuk el, jóllehet csak egyetlen (bár alighanem a legrégebb, ha nem is a legjobb) kézirat tartalmazza, ráadásul G-ben a nőnemű Süde előtt hibás a der névelő. Lehet, hogy az eredeti a der Seder vün Montgomer volt, bár a 'széder' nem jelent általában lakomát, sőt nem is lakoma a klasszikus értelemben. Könnyebben elképzelhető Süde → Seder szövegromlás, mint fordítva. 105 san ld. 19 106 – elgondolkodtató, hogy a Flammen után talán -grab 'sír' áll? Ám az A -gerab adata lehet téves egybeírás és mellétűtés herab helyett (az A leírója másutt

is ütött g-t h helyett, ha → ga 17, mehr → megr 113), úgyhogy valószínűleg a (h)erab a jó olvasat, és ezt támogatja a nyelvtani szerkezet is (különben ins vagy in dos kellene). Ugyanakkor a Flammengerab a magyar 'lángsír' tökéletes megfelelője volna, és szebben is rímelve az Eduard-dal, mint a herab. (Igaz, hogy a jiddisben a Grab helyett inkább a héber Keuer használatos, de fent a 20. sorban is van egy Grab). C változata olcsó, nem tartja magát a Chasen szóhoz. 107 Kowed 'tisztelő' (h. kavód) 110 Laudongass: a pesti Laudon utca (ma Káldy Gyula u.), a szegényebb zsidók egyik tipikus utcája 111 Raschekol 'hitközségi elnök' (h. rosh-hakahal) 112 Fráss 'frász, pofon' (= n. Fraisen 'nyavalya') 113 – C is elfogadható lenne, szép belső ritmust és asszonáncot ad. – Aranyánál az 53. és 113. sor eleje különbözik; főszövegünk gyengéje, hogy mindkettő Ka Laut-tal indul. 115 Gepore 'áldozat, halálfia' (h. kaparáh)

Ajwé! bringts Pauken ün Müsik!
 Me Schajfer blosen soll:
 Mit seine Kloles der waleser Schmaus
 120 Singt mir die Ohren voll...

Doch durch Gepauk ün durch Müsik,
 Ün durch den Schajfergeklang
 Singen fünefhündert Chasónem laut
 Den Masker-Neschómes-Gesang.

Ha, ha! elő sfp, dob, zene!
 Harsogjon harsona:
 Fülembé zúgja átkait
 A velszi lakoma...

De túl zenén, túl sfp-dobon,
 Riadó kürtön át:
 Ötszáz éneкли hangosan
 A vértanúk dalát.

117 bringts (A <bringte>) Pauken: B herán pajk, F erauf Pauk – jobb a többesszámú *Pauken*. – Másként az egész sor: > C Bring Pauken, Feiche (= Feife? = n. Pfeife „sfp”) e (?) Müsik 118 BF me: HA dos me, C ünd man 119 mit seine: C lauter, F mit ihren. 119 Schmaus: A Balbos (a *Schm(a)us* félreolvasása?), B smán (?), C Schmuß 120 bläst mir: B zing in, F blét ihm. 121 doch: B

aba, F ün (A-ban e sor hiányzik). 122 durch den (A durch die) Schajfergeklang: B durch den Schajferklang, F über Schajferklang, C durch Schajfergeklang 123 Másként e sor: > C Finefhündert Chasonen singt. 124 den: BF ihr, DE der. 124 Neschomes: C Meschrores, DE Meschrore.

117 bringts 'hozzatok' (*bringt + etz 'ti'*, vö. 37) 117 Pauke 'dob' (n.) 118 Schajfer 'sófár, templomi kürt' (h. *shofár*) – a *dos* sem nyelvtanilag, sem metrikailag nem indokolt, bár megjelenését nemigen lehet szövegromlással magyarázni. 119 Klole 'átok' (h. *klaláh*); Kloles tsz. 119 Schmaus 'lakoma, zabálás' (= n.) – Másként Schmuß 'beszélgetés' (ij. *shmúes*, h. *shmu'ót*) – utóbbi elfogadható, bár jelentése nem annyira megfelelő. Ugyanolyan engedmény a könnyebb (mert ismertebb szót tartalmazó) olvasat irányá-

ban, mint a *Seder* 100. 122 – mindegyik változat elfogadható; a főszövegi (HA) olvasat talán azért jobb, mert ritmusa hasonló a 124. soréhoz. 124 Masker-Neschomes 'lelkek emlékezete', gyászének (h. *mazkár-neshamót*) – a CDE változatai elírások; kizárt, hogy kapcsolatban lennének a *Mescha(j)rer* 'énekes, templomi karénekes' (PaP 43) szóval (tsz. *Mescha(j)rerem*). Esetleg kontamináció *Meschores* 97-tel?

H I V A T K O Z Á S O K

- Arany János *Összes költeményei*, Magyar Helikon, Bp., 1967.)
 Benedek Marcell (főszerk.): *Magyar irodalmi lexikon*. Akadémiai, Bp., 1965.
 Bernstein, Ignaz: *Jiddische Sprichwörter und Redensarten*. Warschau 1908. – Glossar abgedruckt in Landmann 1979.
 Blau Henrik – Láng Károly: *Pe al Pe (Szájról-szájra)*. Pápa, 1941. (Hasonmás kiadása: Chabad Lubavics Egyesület, Bp., 1995.)
 Czigány Lóránt: *Pajzán Toldi: a szexuális öserő eposza*. Kortárs, Bp., 1997.
 Halász Előd: *Német-magyar szótár*. Akadémiai, Bp., 1957.
 Hegedüs Géza: *Heltai Jenő, alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi, Bp., 1971.
 Hutterer, C. J.: „Jiddisch in Ungarn”, in: A. Starck (Hrsg.): *Westjiddisch*. Frankfurt 1994.
 Hutterer, C. J.: *Die germanischen Sprachen*. 3. Aufl. Akadémiai, Bp., 1990.

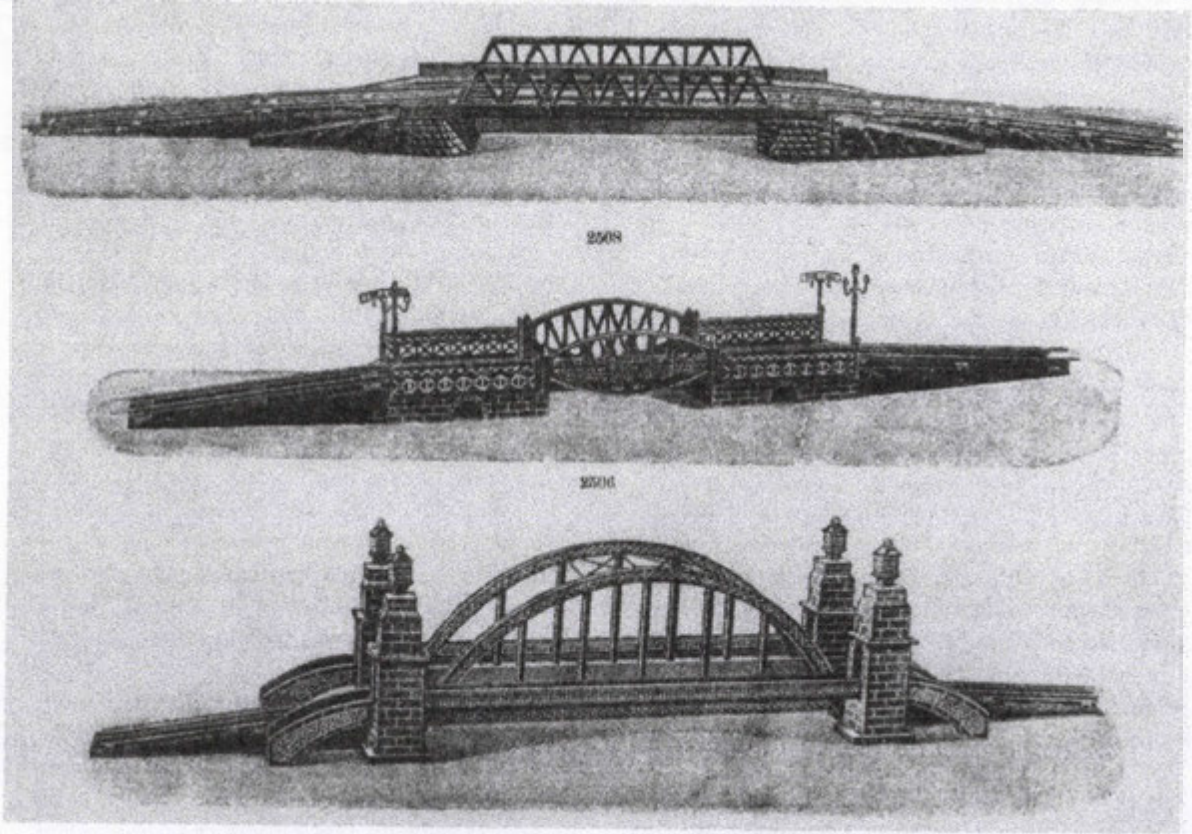
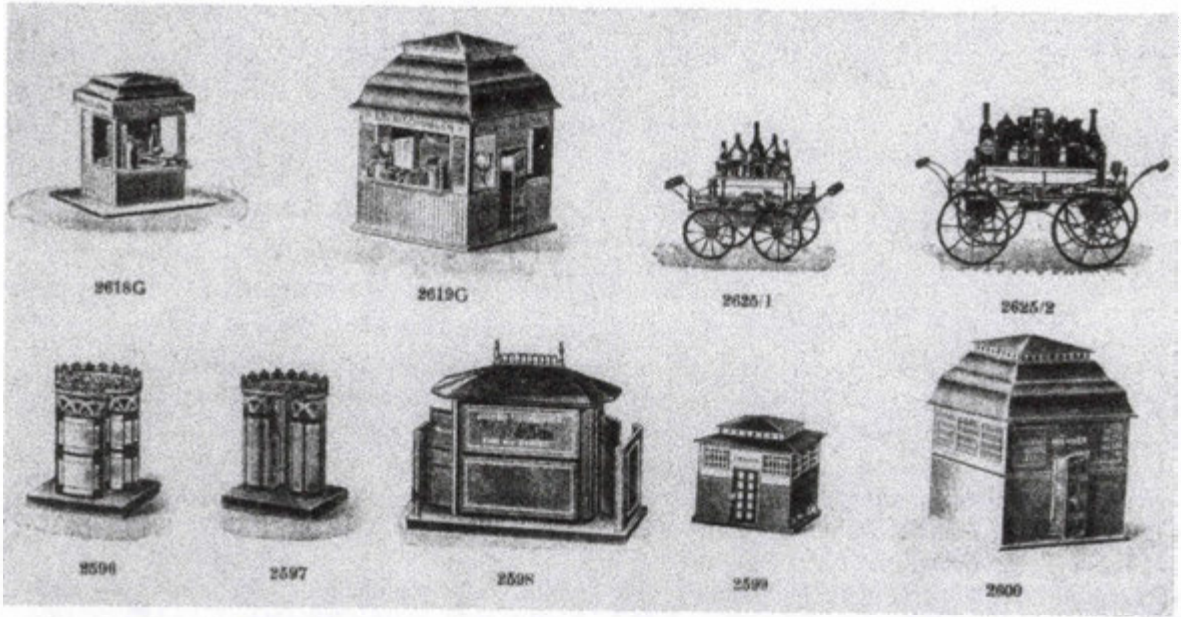
- Jólesz Károly: *Zsidó hitéleti kislexikon*. MIOK, Bp., 1985.
 Kardos László: *Hármaskönyv*. Bp: Szépirodalmi, 1978.
 Komoróczy Géza (szerk.): *A zsidó Budapest*. Városháza – MTA Judaiszt. Kut. Csop., Bp., 1995.
 Landmann, S.: *Jiddisch: das Abenteuer einer Sprache*. Ullstein, Frankfurt, 1986.
 Lötzsch, Ronald: *Duden Jiddisches Wörterbuch*. Mannheim, 1992.
 Schechner, Mark: *The Conversion of the Jews and Other Essays*. New York: St Martin's Press, 1990.
 Ujvári Péter (szerk.): *Magyar zsidó lexikon*. M. Zsidó Lexikon kiad., Bp., 1929.
 Weinreich, Uriel: *Modern English-Yiddish, Yiddish-English Dictionary*. YIVO, McGraw-Hill, New York, 1968.
 Wolf, S. A.: *Jiddisches Wörterbuch*. Bibliographisches Institut, Mannheim, 1962.

R Ö V I D Í T É S E K

- esz. = egyes szám
 h. = héber (utána a mai ivrit kiejtés szerinti latinbetűs átírás áll)
 ij. = irodalmi jiddis (utána a YIVO-átírás áll)
 j. = jiddis
 m. = magyar

- n. = német
 nygj. = nyugati jiddis, azaz „ajbelendisch” (a jelen fordítás nyelve)
 tsz. = többes szám
 A, B, C, stb. = az egyes kéziratok, lásd a szöveg után.
 PaP = Blau-Láng: *Pe al Pe*

Модельный магазин

BM-forgácscok

DALOS GYÖRGY

(A titkos akták szerint a belügyi szervek első ízben 1964. július 17-én emlékeznek meg rólam. A személyi dosszié törzslapján az utolsó pecsét 1989. augusztus 23-án keltezett. Mintegy félezer oldalba tekinthettem bele a Történelmi Hivatal jóvoltából, s ez a papírhalom szerény töredéke lehet a még fel nem tárt vagy idejekorán megsemmisített topsecret okmányoknak. Ismertetésre nem mernék vállalkozni, inkább szemezgetek a véletlenszerű anyagban.)

Mik voltak, és hogy kellett vigyázni?

1970 tavaszán Haraszi Péter barátom rendszeresen nálam töltötte délutánjait. Azért tette ezt, mert nem volt kedve az egyetemi foglalkozások után azonnal hazamenni anyjával és bátyjával, Miklóssal közös pestlőrinci lakásukba. Ha otthon voltam, gyakran elfecsegtük az időt, ezért előfordult, hogy inkább elmentem, hadd tanulhasson. Egy ilyen délutánon történt, hogy Péter unalmában elővette apámtól örökölt, Kappel típusú írógépet, és csekély munkával tréfásnak szánt pamfletet rögtönzött rajta.

Így született meg a „Közösülvényi bizonyítvány” című szatíra, amely a korabeli diplomáciai közös közlemények paródiája lehetett. Azért, mondom, hogy lehetett, mert az írást saját anyagomban nem leltem fel. Emlékezetemre hagyatkozom. Pontosan tudom még, hogy a két imaginárius államfő a kanapén (közös)ülve többek között abban is egyetértett, hogy „Kádár hüje” (így, j-vel). Ez a mai szemmel meglehetősen ártatlannak tűnő tréfa mutatis mutandis hasonló szerepet játszott Péter életében, mint ama bizonyos képeslap Kundera „Tréfa” című regényének főhősénél. És hadd tegyem hozzá: a BM bizonyos szerepet szánt nekem Péter pályaképeinek alakításában.

Nem sokkal a „Közösülvényi bizonyítvány” létrejötte után államellenes izgatás alapos gyanújával őrizetbe vették Haraszi Miklóst. A házkutatás alkalmával többek között a „Közösülvényi bizonyítványt” is elkobozták. Másnap hajnalban tanúként citáltak be a Gyorskocsi utcába, és szinte már az ajtóban ezt a

pamfletet tolták a képembe. Nem tagadhattam, hogy a mű az én írógépen készült, mert a Kappelről a BM már két évvel korábban írásmintát vett. És persze, tudtam, hogy Péter a szerző.

Nagyobb baj volt, hogy Haraszi az elébem tárt jegyzőkönyv tanúsága szerint magára vállalta a „Közösülvényi bizonyítvány” szerzőségét is. Gondolom, abból indult ki, hogy ama izgatások halmazában, amelyet felrőttak neki, eggyel több vagy kevesebb már nem számft. Én azonban éppenséggel attól tartottam, hogy a „Kádár hüje” kijelentés lehet az a bizonyos csepp a pohárban, amely túlcserdülván elegendő lesz a vádemeléshez. Miklós emiatt fog börtönbe kerülni, míg Péternek, nem lévén más vaj a fején, talán ezúttal még elnézik a dolgot. Különben biztos voltam abban, hogy egy vagy két kihallgatóhelyiséggel odébb most ugyanerről beszélnek vele, és Péter természetesen cáfolja, hogy bátyjának bármi köze lenne a – BM-zsargon szerint – „pártunk és államunk vezetőit gyalázó gúnyirathoz”.

Ugyanakkor valóban elképzelhető volt, hogy a „Közösülvényi bizonyítvány”, benne a „Kádár hüje” tétellel, Miklós ügyében se nem oszt, se nem szoroz, mert a BM mindenképpen le fogja ültetni. Péternek viszont, aki politikailag ezzel mutatkozik be a nyomozó szerv előtt, ezzel a debütell sikerül keréketörni a pályáját. És jókora rémülettel állapítottam meg magamban, hogy a dolog kimenetele voltaképpen tőlem függ. Én vagyok a mérleg nyelve: ha Miklós vallomását erősítem meg, rácsukom a cellaajtót, igaz, az ő segítségével, és egyben megmentem-megmentjük Pétert, ha cáfolom, akkor viszont – közvetve bár, de – Péterre teszek terhelő vallomást. Így is tettem:

„A felmutatott lappeldányt – vallottam kevésbé hihetően – most látom először, tartalma ismeretlen számomra, nem tudom, ki a szerzője. Kétségtelennek látszik azonban, hogy az én írógépen készült. Stílus-elemzés alapján valószínűtlennek tartom, hogy Haraszi Miklós írta volna. (...) Az anyaghoz semmiféle komoly tárgyi megjegyzést nem tudok fűzni se célszerűségét, se stílusát illetően.”

Két nap múlva Haraszi visszavonta önmagát terhelő vallomását: „Átgondoltam azt, amit erről a paródia-kísérletről tudok, és elmondom, hogy ezt nem én írtam... Szerzőségét azért vállaltam, mert nem tudom biztosan, hogy ki a szerzője, csak találgatni tudtam volna. Erre azonban nem mertem vállalkozni.”

Az izgatási eljárást végül rengeteg tanú meghallgatása után vádemelés nélkül lezárták, Harasztit és engem rendőri felügyelet alá helyeztek, ami gyakorlatilag házi őrizettel volt egyenértékű. Fél év múlva tiltakozásképpen megtagadtuk az újabb félévre prolongált rendőri felügyelet szabályainak betartását, s emiatt „a szocialista együttélés szabályainak megszegése” örvén huszonöt napra a baracskai internálótáborba kerültünk. Ez idő alatt külön-külön, de egybehangzóan éhségsztrájkot folytattunk, úgyhogy napjában egyszer mesterségesen, gumicsővel kényszertápláltak minket a tököli rabkórházban. A dráma végülis happy end-del zárult: nem utolsó sorban a már haladók Lukács György közbenjárására a párt feloldatta a refet.

Pétert azonban a „Közösülvényi bizonyítvány” miatt két évre kizárták az ország valamennyi felsőoktatási intézményéből. Két év múlva visszavették, közben megházasodott, gyereke született, házassága felbomlott, s ő 1974-ben Jugoszlávián keresztül meglehetősen kalandos úton Svédországba disszidált. Ott új családot alapított, természetgyógyász lett, többek között saját nyirokmirigy-rákját is visszaszorította. Jelenleg Spanyolországban él.

Péter pályájának valamennyi súlyos pillanatában eszembe jutott, hogy mindez másként is történhetett volna, és ehhez mégis van valami közöm: ha akkor megerősítem Miklós változatát, vele ugyanaz történik, ami történt, Péter viszont egyetemi polgár maradhatott volna Magyarországon, nincs törés a pályáján, talán a magánéletében sem, és sikeres Latin-Amerika-kutató lehetne itthon.

Mindez persze optikai csalódás. Valójában semmi befolyásunk nem volt, nem lehetett arra, kivel, miért és mi történik. Egy bizonyos ponton túl véletlentől, szerencsétől, vaksorstól függött az egész. Sovány vigasz, hogy a játszmában, amelyben mi „hüjék” voltunk, Kádár sem volt nálunk sokkal okosabb.

A költői lelkű spicli

Eleddig olvasott anyagaimban több informátor szerepel, köztük a romantikus „Trójai” fedőnevű. E falovat 1971-ben küldték rám, de oly jól leplezte magát, hogy ma sem, tudom, ki volt és miket jelentett rólam. Egy másik, „Bölcsész” fedőnevű, már 1968-ban lelepleződött, és időközben meg is halt szegény – csak sajnálattal tudok rá gondolni. Akadt továbbá „Mészáros Tibor” és „Michel” – mindketten híven követték életutamat fordulót. És végül a legtipiku-

sabb, ama „társadalmi kapcsolatunknak” nevezett személy, akivel a „tartó”, vagyis irányító tiszt nyilvános szórakozóhelyeken találkozott. Nevének kezdőbetűit a levéltári anyag jótékonyan eltakarja. Én is ezt teszem, személyiségi jogait tiszteletben tartva XY-nak fogom nevezni.

„Társadalmi kapcsolatunk” nekem is társadalmi kapcsolat volt, és be kell ismernem, hogy fontos szerepet töltött be az életemben. Akkoriban alig publikálhattam, régi fényem kissé megkopott, de kezdők szemében hét évvel korábbi verseskötetemmel is nagytekintélyű irodalmárnak számítottam. Sokan jártak hozzám írásaikkal, és én szívesen mondtam véleményt, vagy kapcsoltam össze egy-egy szerzőt a hivatalos irodalmi világgal. Pótcselekvés volt ez, afféle placebo az írói elszigeteltség ellen. Ekként lett kliensem XY is.

Költeményeit elolvastam és tüzetesen megbíráltam. Gondosan elhallgattam előle azonban, hogy versei nem versek és ő nem költő. Tapintatból hallgattam el e nézetemet, mert XY mélyről jött, szegény sorsú fiú volt, és nem akartam megbántani. Hangfőgős bírálatomat mégis elérte: „Nem volt túlságosan elragadtatva – jelenti rólam egy látogatása után felettesének –, mindössze egy drasztikusabb versem tetszett meg neki. Szerinte: ‘ez csak fél lázadás, lázadj fel egészen’. (...) Megígérte, hogy ezután is szívesen véleményt mond, és ellát tanácsokkal.”

Nem tudom, mennyire sikerült őt radikalizálnom, ámde tény, hogy egy idő múlva már azzal dicsekedett megbízóinál, hogy felvettem őt, úgymond, „ipari tanulónak”. S minthogy tollából meglehetősen gyéren szívárogtak a versek, ha nem volt épp saját verse kéznél, akkor barátnője verseit hozta fel hozzám. Ezeket, jelenti XY, „Dalos minden fenntartás nélkül dicsérte. Megígértem, hogy ezentúl is meglátogatom, ha összegyűlik néhány versem.”

A BM-nek tetszett a dolog, és bízta XY-t: frjon rendszeresebben, hogy nekem mindig legyen olvasni-valóm: „Társadalmi kapcsolatunkat megkértük, hogy ha ideje engedi, a jövőben is keresse Dalos Györgyöt, használja ki korábbi ígéretét, miszerint bármikor véleményt mond a verseiről. Társadalmi kapcsolatunk készségesen megígérte kérésünk teljesítését.”

XY pedig jött, látott és megfigyelt. Bizonyos neuralgikus időpontokban előzetes bejelentés és az obligát versek nélkül is felbukkant nálam – így nem sokkal 1974. március 15-e előtt.

„Megemlítettem Dalosnak – jelenti erről néhány nappal később egy kávéházi találkozó a kapcsolatának –, hogy még 15-e előtt hazautazom, mivel szemelyi igazolványomat nem újítottam meg, és szeretném elkerülni, hogy esetleges igazoltatás során problémázzanak velem. Erre Dalos azzal reagált, nehogy azt gondoljam, hogy vidéken nincsenek rendőrök, majd megjegyezte, hogy a mai rendőrök semmiben sem kü-

lönböznek Horthy keménykalapos titkosrendőreitől. (...) Kossuth-cigarette szívnak, és ugyanúgy odaütnek gumibottal. Arra a megjegyzésemre, hogy s még ezt nevezik népi rendőrségnek, azt mondta, hogy aki vele Baracsán foglalkozott, az bizony parasztszármazású volt."

E kevésbé költői tárgyú jelentés már XY frói munkásságának kiteljesedésére utal. Ráadásul éppen irodalmi kapcsolatunk került veszélybe ez idő tájt. Besűgőm ugyanis elfecsegte egy (a szövegben eltakart nevű) közös ismerősünknek, talán pályatársamnak, hogy hozzám készül, mert úgymond kíváncsi, mi a véleményem a verseiről. Az illető erre figyelmeztette, hogy semmi esetre se fogadja el a véleményemet, okvetlenül vitakozzék velem. „Szabályosan uszított Dalos ellen”, panasolja XY a BM-nek. Egyszóval a költészet, mint összekötő kapocs, bizonytalanná vált.

XY-nak ekkor mentőötlete támadt: azt javasolta nekem, időnként menjünk el együtt a Fiala Művészek Klubjába, és úgy látszik, sikerült is kimozdítania otthonülő természetemből. Közvetlen felettese dicsőre emlékezik meg erről az akcióról: „Kapcsolatunk operatív értékű kezdeményezése az FMK-ban való megjelenés, mert az utóbbi időben célszemélyeink fokozott érdeklődést tanúsztanak a klub iránt.”

Egy magas rangú titkosrendőr egyenesen ezt rója a friss besűgői jegyzőkönyv margójára: „Szívnvalas, jó

jelentés! Kérem figyelemmel kísérni XY egyéni gondjait is.”

Annál érdekesebb, hogy egy év múlva valamely morcosabb béemes megsokallta az FMK-beli együttléteinket: „A társadalmi kapcsolat kezdeményező készségét ne túlozzuk el. Ezzel a találkozóval nem teremtette meg annak lehetőségét, hogy a lakásba bár mikor (kiemelés a BM-től – D.Gy.) feljárjon.” Ettől kezdve, legalábbis a Munkácsy utcai klubból másik spicli jelent rólam, a már említett „Mészáros Tibor” fedőnevű. A változatosság kedvéért ez is írásművekkel traktál, arra kérve, hogy próbáljam őket elhelyezni különféle lapoknál.

XY-t később végleg szem elől veszítettem. Azaz, hogy mégsem. Nem sokkal azelőtt, hogy besűgői tevékenysége feltárult előttem, távoli földrészről jelentkezett. A kontinens nevét XY személyiségi jogaira tekintettel, nem árulom el, az olvasó ötöt találgathat. Tény, hogy XY via e-mail megkért: kapcsolódjam bele általa nemzetinek titulált lapja munkájába. Bokros elfoglaltságom folytán nem válaszoltam, és most már nem is fogok.

Így azután azt se tudhatom meg, ír-e még verseket XY. Ha igen, béke soraira.

(AZ ÉRINTETT SZEMÉLYEK HOZZÁJÁRULTAK NEVÜK KÖZLÉSÉHEZ.)

replika

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A 31. (1998. szeptemberi) szám témakörei:

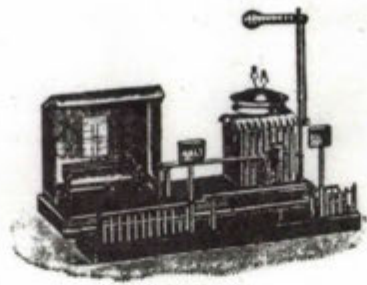
- Replika monológ: A forradalom leánya
- Kockázat és kultúra
- Szlovén valláskutatás
- Közgazdaságtan és etika
- E-rovat: Az írásbeliség alakváltozásai

Terjeszti: Szávai István (1) 337-6883

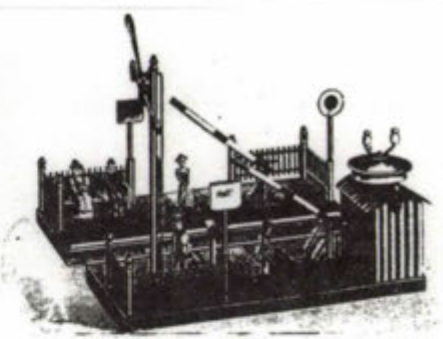
Kapható Budapesten és vidéken a jobb könyvesboltokban

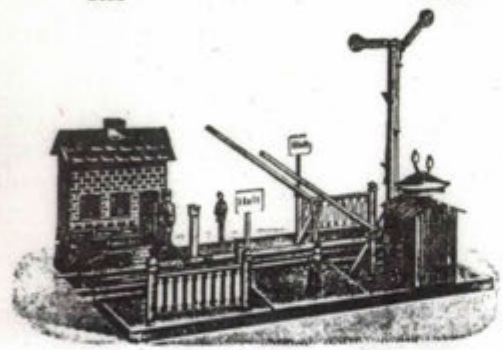
2181

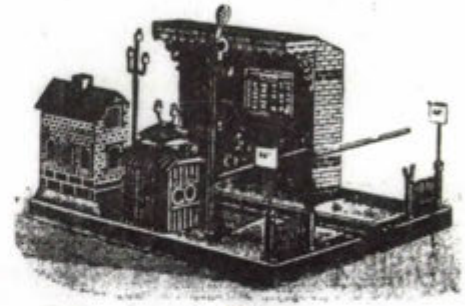
2182

2173

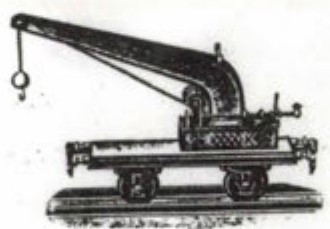
2174

2180

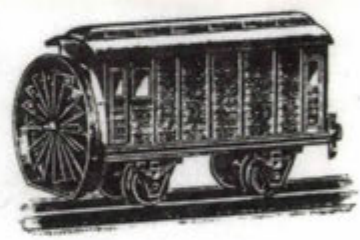

1888

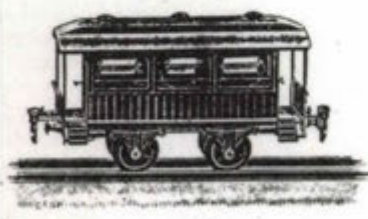

1852

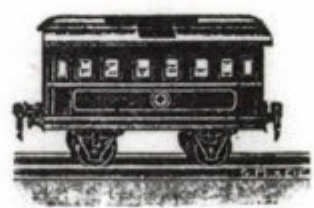
1851

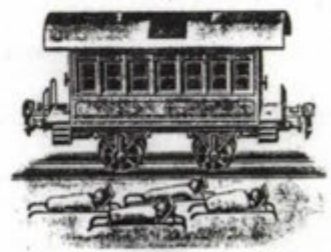
1890

1885

1829

1828

*„Születés és halál ellen nincs orvosság, hacsak az
nem, hogy a közbeeső időt kellemesen éljük le.”*

(Santayana)

EZT GARANTÁLJA ÖNNEK A

HUNGÁRIA BIZTOSÍTÓ RT.

A NÉMETORSZÁGI SZÉKHELYŰ
ALLIANZ CSOPORT TAGJA,
MAGYARORSZÁG
PIACVEZETŐ BIZTOSÍTÓTÁRSASÁGA

NYUGALOM ÉLETBIZTOSÍTÁSA

Élethosszig tart – Díjfizetési tartama választható –
Adócsökkentő – Értékálló

Képviselőnk segít kiszámolni Önnek a megfelelő megoldást.
Kérdéseire szívesen válaszolunk
a Hungária Biztosító Rt. irodáiban.